

Б и ђ л и о ѿ е к а „ К а л е н д а р ”

књиѣа 94

Copyright © 2020, Драгић Илић

Copyright © 2020, за српски језик, за Србију и Црну Гору, АГОРА

Ова публикација се у целини или у деловима не сме умножавати, прештампавати или преносити у било којој форми или било којим средством без дозволе аутора или издавача, нити може бити на било који други начин или било којим другим средствима дистрибуирана или умножавана без одобрења издавача. Сва права за објављивање ове књиге задржавају аутор и издавач по одредбама Закона о ауторским правима.

ДРАГИЋ ИЛИЋ

КАРАНТИНИЈА

1

*Породична хроника
из земље које нема*

Оцу Војиславу и деди Драјићу

ПРОЛОГ

Карантинија је балканска погранична област, са карантинском контролом на граничним прелазима, између источног и западног царства.

Археологија је установила да су овде људи давно живели. Свој допринос овој научној поставци дао је и Панта Чепркало. На Белом брегу, крај реке, он је фигурине из неолита чепркао по лесној тераси. Сељаци су се смејали и дали му надимак. „И праведни Ноје био је сам”, говорио је он својим савременицима кад би за собом чуо њихов подсмех. Цак са цацама приметно је на леђа и пешачио до града, да их преда младом Милоју Васићу.

У новом веку овде се дешавала крвава драма надахнута Косовским заветом. Био је то стални покушај малог народа да се ослободи ропства. У тој борби Његош је 1848. завапио: „Од Косова до данас овакве прилике није било, па да сада све то испразно прође, то ће ме до смрти бољети.” А дипломата Мирослав Спалајковић је за *Le Temps*, 13. октобра 1912, рекао:

„Ратоваћемо, не за Косовски вилајет или Скопље, него једноставно зато да бисмо своју браћу на Косову и у Скопљу ослободили од вековног кошмара, да бисмо у тој несрећној земљи уништили једну рђаву и злочиначку власт која се не може уклонити другим начином. Каква ће бити будућност коју ће одредити оружје нико не може да каже, али војници наших армија бориће се као лавови, са мржњом и осветом у срцу”.

Било је то доба вождова и краљева.

КЊИГА ВОЖДОВА

Сада је овде гробље, а некада била је кафана. С овог ћувика види се, као на длану, читава варош и контумац у даљини, који, веле, овог лета, кад му продају последњу имовину и земљиште, има фајронт. Ветар је овде јак, па зна да открије кров с капеле. Зато Мијајло, гробар, увек има нових црепљика крај кубета. У зимским ноћима, њима он греје леђа и ноге. Топла сасушена земља значи му много. Ону хладну, промрзлу, не може ни да види очима. А мора! Раке копа сам. Гаца у ловачким чизмама кроз каљугу док све дубље понире, као кртица, у расквашену земљу. Кад му капела с кубетом у собици нестане из видокруга и над собом има само небо, мутно и сипљиво, право зимско, тад му благи смешак пређе преко смрзнутог лица. Зна да је посао завршен, стигао је до потребне дубине гроба, јер Мијајло је највиши човек у срезу, има га преко два метра. Њему метар за мерење раке не треба. Он копа, увек, поштено. Његови гробови су размерени истом мером. Он се издужи по земљи пред почетак посла и тако установи једногробно место. За двогробно – само испружи руке. Зими у снегу, пред почетак посла, размерен његовим телом, остане утиснут уписани крст. Пред крај копања, његова космата глава, натакнута на подебљи врат и широка плећа, извирује из земље као купола на храму. Деца воле да се кладе за колико ће времена гробар Јајло, како га зову, ископати раку. О његовој снази давно је чуо овај део света. Зато му деца мере време копања гроба и установљавају нове рекорде. Тако, на овом ветровитом обрешку, Мијајло мери простор, а деца време.

Некада није било тако. Мијајло није овде живео, већ у далекој Аустралији. Био је писмен човек. У *Даници, листу за забаву и књижевност*, печатња Игњата Фукса, објављено је његово *Писмо Србина из Аустралије*. Мијајлова родбина, пореклом с Косова – својта Поповића из Врбнице, која је примила писмо, дала га је у штампу, али под условом да оно буде приписано другом аутору. Уредник, изненађен како садржајем писма тако и захтевом родбине, јер та средњовековна списатељска скромност давно бејаше угашена, седе и написа предговор:

„Зацело ће занимати свакога Србина писмо брата једнога од антипода наших, из Аустралије. Ако и има доста Србаља, који и по најдаљим морима плову, опет редко који од њих да ће што обширније писати о себи и земљама, куда је пролазио. Стога ми немамо готово никаквих србских путописа, него морамо цео свет кроз туђе стакло да гледамо. Наш рахатлук у описивању путовања и земаља толики је, да су туђинци саме србске земље боље и чешће описивали, него сами ми, и Србин, који није у стању проћи земље у којима Срби станују, мора да се из туђинских књига учи познавати рођене земље своје!

Брат Србин, чије писмо посредством доброте родбине његове хоћемо да штампамо, у колико се може без индискреције то учинити, зове се Димитрије Благојев, и син је Симеона Благојева, исписаног стражмештра и касније арендатора у Жабљу (у Шајкашкој), који је пре две године преминуо. Димитрије не зна, да му оца нема више у животу, него њему пише! Сиромах! Писмо је писано немачки, као што је то нажалост у граници војничкој врло обична ствар – сасвим природна последица немачких школа и немачког војничког запта. Само три речи у писму написано је србски, и то је једна: „струнио се” (кад каже за болест братову, који је у Бечу умро), друга је: „да-да” и „Димитрије”, кад се подписао.

Писмо је писано из Дјундин Отага (Dunedin Otago) у Новом Селанду (тако се зову три острва у јужној Аустралији, источно од аустралске тврде земље или Нове Холандске). Да-

товано је 4. (16.) јулија о. г., а дошло је у Тител 6. (18.) септембра; дакле је пуна два месеца дана путовало до нас.

„Мили оче! Пуних десет година прошло је, како сте од мене гласа чули. После жалости пунога писма, што сам вам га писао из Беча, по свој прилици оставили сте се сваке надежде да ћете опет што о мени чути (у писму из Беча јавио је да му је брат у болници умро, п. п.) Ја сам уверен, да ће Вам ово писмо, с почетка, кад видите да је од мене, више боље него радости причинити. Дакле је још жив, помислићете, пак ме опет тако дуго остави у тужној неизвесности — пуних десет година не писати! Јест, оче мили, неблагодаран сам син заиста! Често сам сам себи пребацивао, признајем да је то грозно, пак опет нисам могао писати!

Не да вам нисам смео писати, што сам осећао какву кривицу... (овде пише како га је братова смрт у Бечу страшно дирнула, кога је тамо позвао да се лечи, а овај умре, и то баш онда, кад њега – Димитрија – није било уз брата. Највише смрт братова причинила је да је Димитрије из Беча отишао у бели свет. Заиста је брата миловао, јер најмилијим речима пише о њему, и на писму се познаје траг од многих суза за њим, п. п.)

После његове смрти оставим Беч, ни сам незнајући, куда ћу, али само даље из Беча, јер бих тамо још померио памећу! Америка ми беше на уму; али како тамо да одем? Камо средства? С овим мислима ишао сам у Хамбург. Ту дотле останем док нисам толико стекао да сам у Енглеску могао отићи. Из Енглеске не би ми много требало, па да у Америку одем, али моја позорност обрати се на другу страну. Из Аустралије дође у Енглеску силно злато! А Аустралија је од Енглеске на двадесет хиљада енглески миља (отприлике иду четри енглеске миље на једну немачку) удаљена и попутнине је требало пуних шеснаест фунти стерлинга (фунта стерлинга је десет форинти сребра). Пуне три године дана остадох у Енглеској већином у Лондону, а од прилике девет месеци у Менчестру (Manchester), док нисам прибавио нужну суму, те се 8. декембра 1856. укрцам у Лајврупулу (Liverpool) за Мелберн (Melbourne) у Аус-

тралији, где после осамдесет четири дневне пловидбе 2. марта 1857. изиђем на суво.

Да сам имао средства, па да сам могао 1853. у Аустралију доћи, уместо 1856-57, давно бих био богат човек. Овако дошао сам на жалост врло касно. Најбоља, најбогатија златна поља израђена су 1853-54. и 55. Тако сам радио готово шест година врло тешко, уз врло траљав живот, а све за бадава. Два-три пута имао сам по четрдесет до педесет фунти стерлинга, и увек сам вам хтео писати, али увек ми по штогод стаде на пут. Један-пут, нађоше ново поље са златом – тамо одох, као тисуће других, и ништа, него и оно оде, што сам с толико зноја заштедио... Надао сам се од дана на дан, као сви други, који копају злато... пак, онда, управо кући! ... Али то све беше увек голо надање и ништа више; и тако никад се нисам могао решити, да вам пишем, а да вам што и не пошаљем.

Бадава су ми познаници говорили, да је то велика кривица моја; и сам сам то добро знао, али некако сам од нарави тврдоглав, пак не могу да се превијем. Увек сам мислио: кад је већ толико прошло, а оно још који месец, можда ће се срећа осменути! И тако прође готово једанаест година!

Лане, у септембру, нађоше опет ново златно поље, али далеко, на две хиљаде миља од Аустралије, у Новом Селанду, шест-осам дана путовања на пароброду из Мелбурна. Попутнина је десет фунти стерлинга, по које новце може се данас готово у Енглеску путовати, која је десет пута даља. Кад би се наравно зацело знало, да су у Новом Селанду заиста нашли поље са златом, не бих се толико освртао на оних десет фунти; али лажне новине толико су пута варале, да се с почетка није веровало том гласу. Пет хиљада дигера (digger = који копају злато) који су имали прилично новца дигну се тамо. Ових пет хиљада људи укрцало се једне недеље из Мелбурна за Дјундин у Новом Селанду. Тисуће других, који су мање готовине у кеси имали, затезали су се, нису знали шта да чине. Ићи у Отаго (тако се зове дистрикт, где је Дјундин главно место, а од овога на педесет две енглеске миље унутри у земљи златно је оно поље новоселандско), платити за лађу десет фунти, пак потрошити остали новац тамо, пак још не наћи никакво поље са златом!

Код ових био сам и ја. Последица овог затезања била је та да сви они који су први отишли силан новац добише, по петсто до две хиљаде фунти од момка; а ми, који после три месеца дана одосмо, нађосмо само сиромашну земљу, коју су они први презирали, сматрали као хрђаву. Многи нешто и зарадише, а тисуће опет ништа, јер дошло је петнаест-двадесет хиљада људи са свију страна Аустралије: из Мелбурна, Сиднеја, Аделаиде и Фандименсланда.

Ја сам толико зарадио, да могу са срца скинути тешки терет, који ме је тиштао већ толико година: да вам пишем...

Ја се од свега срца надам да ће вас ово моје писмо све наћи у животу и најповољнијем здрављу; јер сваки дан молим се Богу да вас све живе и здраве одржи. Само се бојим за сироту даду (ово је мати његове матере; још је жива; она је врло стара, п. п.). Ох, Боже, кад бих је могао само још једанпут видети! Пуне двадесет две године прошло је како сам први пут отишао од куће, па је никад више нисам видео. Ако је сирота стара мајка још жива, што дај, Боже! радо бих све жртвовао, само да њу још видим да јој се кажем, да јој захвалим на оним мукама, што их је имала сиротица с нама после материне смрти! Дај, Боже! да ми се испуни најтоплија жеља, да је још живу видим!

Све вас по хиљаду пута поздрављам. Остајем, оче, ваш навек љубећи вас син Димитрије Дјундин Отаго у Новом Селанду (New Zealand), 16. јулија 1862.

П.С. Ја се враћам опет у Мелбурн."

+ + +

На ћувику је јуче тајно сахрањен још један странац. Ноћу, преко реке у шајки, пренеше га из Србије. Од како се тамо преко запуцало, овде нико нема мира. Буна је угушена, причају, али мртваце још превозе на нашу обалу. Орахова љуска, чини се човеку док ноћу по месечини гледа у површину воде, плута реком, све док је струја не принесе на нашу страну. Онда, тек, лепо се види да је то, заправо, пловило за мртваца без ковчега. Погрбљени веслач клечи крај покојника тако да својим нажуљеним коленом осећа, како студ мртваца у чамцу, тако и

хладне воде под њим. Весло усправљено у његовим рукама тражи газ како би што пре, из овог сабласног сандука, испоручио Мијајлу свој товар. У једном тренутку, њих двојица успеше да изнесу покојника на обалу гацајући кроз муљ. Месец, на трен, загњури у облак. Придошлица то искористи па загради да весла како би неопажено прешао водену границу, без паљења бакљи, и вратио се у своју државу. Ако се повреда границе збивала ноћу, паљена је бакља звана витуљача или смоленица, начињена од високог дрвеног стуба са завежљајем сламе натопљене катраном на врху. Мијајло онда упрти хладног мртваца на своја мокра леђа па се запути кући, на брдашце. Српска влада је њега, нарочито, изабрала за овај посао: живи на самој обали, проверено је да уме да ћути (то га је научио живот у далеким земљама), воли дукате, а не треба му нико више, јер сам може да носи отежалог мртваг човека као перце. Тако се сигурним путем уклањају у Књиге умрлих незаведени лешеве из Србије, док гасне Тимочка буна.

Има томе више од пола века како се, тамо преко реке, стадоше бити са Турцима, па сад, кад њих тамо нема, кољу се људи међ' собом.

+ + +

Мијајло је још данас, по виделу, часно и поштено розмірио својим телом нову раку у дну гробља, под једном липом. Било је, богами, посла у тој крчевини – кад се смрачило ископати гроб, али он није хтео да одступи од својих мера. Помислио је, у једном часу, да застане на пола посла. Ко ће знати, и коме је то важно, на којој дубини почива незнанац?

– Човек је! – изусте Мијајло, па настави да будаком рије кроз крчевину липе.

А рекли су му поверљиви људи јуче – кад уговараху посао с њим, да је покојник важан човек. Није их он ништа питао. Навикао је да слуша само што му они желе рећи о мртвим људима. Тако је боље, за све. Што се мање зна у овом послу, више се напредује. Е, кад би могли проговорити мртви док их овако Мијајло, по месечини (сад се облаци разиђоше) носи на

кркачи уз обалу. Али мртва уста не говоре. А да су то пре знала и ћутала, још би била, тамо преко реке, жива и уважена. Можда би чак, по мудрости, остала упамћена у историји. Једно је сигурно – Мијајлу ће овај мртавац остати у сећању, заувек. Кад га спусти поред раке, седе крај њега да одахне од ношења терета уз брдашце. Мокра леђа наслони на липу, па се загледа у тог отменог човека средњих година с негованом брадом и брковима. Лице покојника на месечини, крај блатњаве раке, имало је боју земље. Мијајло из цепа свог гуња извади парче нагореле свеће па је припали и пободе у глиб изнад главе мртаваца. Одједном, он му се учини добро знаним. Као да је с њим дане и дане, негде, на својим путовањима по свету, провео. Да није овог мрака, можда бих га и препознао, помисли. Онда се врати, те седе под липу и одбаци такву помисао, па се загледа у младеж усред покојниковог десног образа. То лице, све више је сигуран, негде је видео. Титрава светлост свеће, која само што се не угаси од ветра, игра по мртаву. Овде, на ћувику, изнад реке, увек дува. Десном руком потражи сатљик ракије који је забио у снег као младар крај липе, још на почетку посла. Док се не прекрсти и отпије гутљај ракије, њему се не мили рад. Прогута љуту препеченицу, за покој души незнајца, па настави да зури у „познајца”.

– Одакле га, само, знам – настави да преиспитује себе.

Одскора му се то дешава. Почео је да бива несигуран, да забравља. Још то није признао себи, али слутња је ту. Он, који је језике учио за пола године, сад се плаши да му за месец-два не изветре из главе. Зато зна ноћу, кад се пробуди и не може да заспи, да прича сам са собом на разним језицима. Кад људи почну старити, то је тужан чин. Код полиглоте је све компликованије, јер изгледа као да стари не само он, већ више људи у њему, свако на свом језику. Мијајла храбри, ипак, његова физичка снага. Она не посустаје. Још је, и те како, јак.

– Немањић! – сину му одједном кроз главу – Главом и брадом! – био је сигуран.

Младеж, упадљив као и лице, које је негда могло бити рошаво, срео је у Бечу, у парку дворца Белведере.

Као да је јуче било. Цар је тог дана био расположен. То се знало, кад он примећује своје цвеће и баштоване, мора бити да је устао на десну ногу. Уосталом, толико су велике биле промене његовог расположења у току само једног дана, да је послуга морала знати за њих како би опстала да ради у дворском врту. Кад један човек носи сву царевину тако млад, онда и мора бити овакав. Колико само вести он прими дневно из света! Све то прође кроз њега, као сноп светлости. Згреју му срце оне лепе, а смрзну ружне. Треба издржати то целодневно сунчање и смрзавање душе.

– Да није пристала царица? – изусти Мијајло – Да није од ње стигла добра вест?

Њена реч већ се дуго овде очекује. Кажу да то девојче, певнаест му је година, учи грчки језик и пише поезију. Њену старију сестру Хелену најпре су показали младом цару пролетос, кад је славио свој двадесети рођендан. Али, он се одмах загледао у прелепу војвоткињу Сиси. Од тада, он чека њену руку и уједно да напуни године потребне за венчање. Срећом, Минхен није далеко, па њена писма очас стигну, тако да ни мирис с хартије не може да изветри. Како ће се сам цар снаћи с том поезијом од девојке, овде сви стрепе. Зато воле да га виде расположеног у дворском врту. Шета – значи да добро је! Револуција, која њега доведе на престо, беше се стишала у ове четири године од њеног завршетка, па је и он могао да одахне. Али слике с реке Мораве у Олмицу, старој моравској престоници, где је пред санкилотима избегао бечки двор, још су биле свеже. Њега су, на брзину, извикали за владара само што се беше опунолетио. Сада, сећајући се свега тога, цар је прилазио цвећу, загледао га, мирисао. Разговарао је с баштованима.

– Ми! – тако је звао Мијајла – Данас ми долази твој цар! – обратио му се.

Капија Доњег Белведера доле, у дну врта, отвори се. Цар је стајао пред горњом палатом. Волео је одатле, с тог обрешка, преко врта у подбрежју, да гледа отварање капије и дочек гостију, па кад се они стану, уз дворску пратњу, успињати к њему,

он би им с осмехом полазио низ страну, у сусрет. Звона са катедрале из старог града се огласише. Тако отпоче званична посета младог српског принца. Он је наступао узбрдо, кроз ружичњак, хитрим корацима, као да му је познат сваки кутак овог врта. Лепо се видело, са узвишице, колика је предност на страни домаћина, не само због тога што је лагано силазио каменим степеништем у сусрет госту. Он је био званични цар, признат од свих важних владара света, спреман да управља својом државом, ако треба и до краја века. Гост се, тек имао успињати к двору. Притом, он је овде могао представљати само ове вртларе и послугу. Дворјани, високи официри који га дочекаше на капији, имали су свог господара. Зато је чудила оваква отменост у говору тела младог госта. Да ли је могуће, запитао би се свако ко мало познаје историјске неприлике земље из које долази принц. Ни тако дуга владавина Турака није успела да их сломи. Шта би с нама, овде, у Бечу, било да им подлегосмо пре век и по?

Звона стадоше кад се двојица младића среташе и руковаше.

– Код вас сунце и пролеће, а код нас снег – отпоче разговор принц.

Те просте године 1852. априла 22. у Београду и Србији вејао је снег, а у Босни је наређено да „Србље не носи пусата” (оружја). Цар је припремао летњу посету Рацкој вароши и њеној околини. У зиму су Французи хлором заузели један важан алжирски град, а Ватикан установио Загребачку надбискупију. Народ је мало читао, па је због тога више од пола века од смрти Бенцамина Френклина живело лепо мишљење о њему. У свом Дневнику и писмима пријатељима био је изричит – да сву ту гамад, мислећи на људе из ниже класе, треба очистити!

Мијајло је у њих гледао скривен у жбуњу Алпског врта. Могли би бити исписници, помисли, мерећи своје вршњаке скривеним погледом. Свак’ живи у ономе у чему је рођен. Док једни живе у Белведеру, други су далеко од тога, а трећи вире из врта – насмеја се својим мислима па се усправи, изнад ста-

рог шимшира, да их боље види. Младеж на лицу принца био је уочљив и са ове даљине. Ако није природан, онда је све на њему морало бити старомодно. Некада су их тетовирали по телу и качили на лице као знак доброг укуса и моде, а данас то још само Цигани понекад имају на себи. Колико је тешко бити принц? Све мора бити беспрекорно на њему. И најмањи младеж, ако није по рођењу добијен, може му код посматрача натрунити аристократску, очекивану чистоту. Немањићи су то, света лоза! Нема места заперцима на том чокоту! Мијајло није могао чути њихов разговор. „Немачки језик”, закључио је по покретима њихових усана. Цар се сада нагло окрену ка посматрачу и свог госта поведе ка Алпском врту. Мијајло није имао куд, већ да се забави резивањем шимшира, надајући се да од толиког врта неће ударити баш на њега.

– Ми! – прозва га цар као Бог Адама у Едему – Ево твог принца!

Сада није имао куд. Остави маказе, па приђе младићу и хитро му пољуби руку.

– Мијајло – представи се погнуте главе, не загледајући више у принчев младеж. – Вртлар овдашњи – настави на немачком, гледајући у шимшир. Свето дрво, брзином светлости прође му нова мисао кроз погнуту главу пред гостом. Крстиће наредују од њега, настави да се брани од реалности и да путује својим мислима. То је научио још у раном детињству. Кад га је сеоски пољак први пут ухватио да једе грожђе у туђем виноград, он је зурио у небо. Од облака који су промицали небеским сводом, он је у својој машти вајао нове и нове ликове. Био је тамо горе, покушавајући да забашури своју кривицу овде, доле, на земљи.

– Колико дуго радиш овде? – зачу питање на српском језику.

– Треће лето, господару – оте се Мијајлу, па искористи тренутак да се својим мислима сјури с неба, те подиже поглед и загледа у младеж на, сад увиде, благо рошавом лицу.

– Одакле си? – настави принц с питањима. То даде могућност Мијајлу да одахне, јер сад добро виде да је младеж природан. Огреших се, сјури му се исповедна помисао. Како сам

могао и помислити да би он могао чинити што и Цигани... Би му лакше, па успе да одговори:

– Старином из Праве Србије, у сеоби пређосмо реку с патријархом.

Принц му приђе те га загрли.

– Значи, с оне стране реке оста ти оно твоје јајло, па те, како чујем, овде зову Ми – насмеја се принц. Не дој се, спојићемо, једног дана, твоје име пред светом – заврши гост с правим младежом на српском, па се окрете цару и пређе на немачки.

Цар га поведе кроз врт с рајским растињем. Мијајло још успе да чује где цар рече принцу:

– Српски ме мораш научити.

Оно што више није могао чути сутрадан му рече Миа, дворски обавештајац. С њом је почео да излази у стари град пре пола године. Пре тога је било само погледа међу њима. Могао ју је посматрати из Алпског врта, сваког дана у исто доба. Тада би излазила из двора на ваздух, у шетњу; тако је користила своју паузу после ручка. Имала је невероватну сличност са Мијајловом првом девојком. На почетку је имао утисак да разговара час са Миом, час са Деспином. Близнакиње им нису биле равне! После неколико излазака, Деспина је почела да ишчезава, па остаде само она, његова Миа. Због ње се и задржао на овом послу. Могао је наћи бољи, још зимус. Није хтео да се склони у топло, већ остаде овде на брдашцу, где зими увек дува ветар с реке.

Имала је плаве очи и црну косу, таласасту и дугу. Њен витки стас примећивале су, имао је утисак, и оморике из врта. Ветар би их благо повијао к њој кад год би, на паузи, дошла код њега. Најпре су седели ту, у врту, а после тек сиђоше у стари град. Миа је дознала за план „Петнаест плус петнаест”, који је разматран у двору пред принцом. Млади цар је био амбициозан и mudar. У револуцији је спознао да се даље не може овако живети.

– Једна ластва не чини пролеће – био је категоричан пред својим обавештајним официром, који је био Миин зет.

Сковао је тридесетогодишњу стратегију за своје царство, па је поделио у две етапе. Циљ је био да царевина буде непо-

дељена и да јача. План је предвиђао да за петнаест година учини нагодбу са Угарском и начини двојну монархију. Кад прође још петнаест, да конвенцијом, макар и тајном, уз себе веже и Србију. Тројна монархија, с њим на челу, била је његова стратегија. За Србију је била, до тада, предвиђена и тројна династија као прелазно решење ка Тројном пакту. По њој, Карађорђевићи ће тамо још мало владати, па Обреновићи; најзад би дошли Немањићи. Тако би сви били смењиви осим њега, цара.

– Чиста мегаломанија – могао је обавештајац рећи, у кревету, само својој жени. А она пренети само јединој сестри.

– Замисли лудака, планира да влада седамдесет година – крстио се у чуду официр пред својом женом. – Да буде цар Аустрије, краљ Угарске, Хрватске и Бохемије, председник Немачке конфедерације, а бацио је око и на Србију и Босну, назива себе Српским војводом – жалио се обавештајац на свог послодавца. – А за брата гађа Мексико да тамо и он, што даље од њега, буде цар. Јадни Максимилијан – завршио је с чуђењем.

– Пусту га. Ма, нек' буде и султан. Шта нас брига. Нама је овако добро – закључила је жена њихову породичну стратегију, а после два дана пренела је сестри.

– Бог да поживи цара, најдуже владајућег – насмејала се Миа.

+ + +

Она је знала да буде насмејана. Мијајло је уживао да слуша приче из њеног детињства. Њено село Бојанци је у Белој Крајини. Овде се њени преци населише одавно, да чувају границу. Пре тога, кратко, падалиште им бејаше на Жумберку. Славе Светог Ђорђа, а носе презиме Врлинић. Кад је причала о прецима, осмех јој није силазио са усана, чак и ако су то биле трагедије граничарских официра рано остарелих по ратиштима. Један од њих био је гусар. Млеци су за његову главу нудили велику награду, али њему нико није могао стати на пут. То је, ипак, успело једној жени са Сицилије. Млада удовица неког

официра била је, прича каже, најлепша жена на Медитерану. Крај ње је страшни гусар бацио своје сидро и почео да ради за Хабсбурговце. Постао је високо рангирани поморски официр са добром платом и пензијом, а радио је стари посао, с тим што је сада ловио гусаре. Он је у Трсту, на обали, имао прелепу вилу, недалеко од палате Гопчевића.

Миа је у свом држању носила нешто од тог војничког шарма својих предака. Волела је пустиловине. Најранију је имала с непуних пет година, кад је ноћ провела сама у шуми крај мртвог оца. Била је рана јесен и срећом није било хладно. Отац је дошао на одсуство (и он је био официр) па ју је повео у Миљиће да је види тетка. Путовали су пречицом кроз столетну шуму. Сећала се добро како је отац знао да дозива птице. За звиждао би, опонашајући птичији пој, и убрзо би се, из дубине шуме, чуо њихов одговор. Птице су певале за њега и њу. Миу је носио у наручју. А онда је, наједном, зајаукао из свег гласа. Клекао је у лишће и пустио Миу да стане на ноге. Није успео да је пољуби, иако је то желео, па се срушио као свећа на шумској стази. Птице су наставиле да поју. Тек сутрадан, наишли су неки трговци из Мариндола и затекли девојчицу крај мртвог оца како покушава да имитира говор птица. Сада је то чинила кад се с Мијајлом враћала из болнице.

– Девер је јунак – рекла је док је погледом тражила птице. – Наши стари су веровали да је душа као птица – настављала би. – Кад тело гасне, она напушта то своје топло гнездо и лети у вечно царство мртвих.

– Слушао сам од старих људи – будио се из тужних мисли Мијајло и тражио погледом птице у крошњама лишћара крај друма – да су у касноантичким гробницама, у плитко удубљеним нишама крај ногу покојника, налазили кости птица.

Онда би настављао о свом детињству и о томе како је покушавао да лети. Удаљавао се од земље и болесника кога је бескрајно волео и зурio у небо, у птице и облаке. Миа га је разумела. Било је то њихово бестежинско стање. Лако се могло закључити да су створени једно за друго, да живе, како на земљи, тако и на небесима. „Ми и Миа, дупло Ми, продужено Ми, Ми у Ми, Ми са Ми, Ми о Ми, Мими”, крстише их људи из

старог града, док су туда шетали сваке вечери. Шетачи са Стефанплаца прихватили су њихову љубав:

– Дајте звоно! – рекли би насмејани, кад их угледају како са Белведера загрљени шећу к њима. Једном се то и догодило: зазвонило је за вечерњу службу у Цркви светог Стефана, кад је на њихову појаву у видокругу бечких староседелаца, хладних и отмених, неко од њих замолио:

– Дајте, више, то звоно!

+ + +

Кад није било пустоловине нигде на видику, Миа би одлазила у Архив бечке општине. Тамо је ловила нове приче. Како се само радовала кад је открила Арнаут Павла, вампира! Воле-ла је да чита прашњаве извештаје царске управе из свог старог краја близу Благотина, крај Мораве у Србији. Давно пожутела хартија, видело се по њеној очуваности, деценијама није имала другог читаоца. Кога је још овде могла занимати стара српска престоница и њена оближња села крај реке, и једно време, после године 1718, када је ту била граница царевине са Турском? Тако јој до руку дође *Виђено и ошкривено* (*Visum et repertum*), документ о ексхумацији, настао јануара 26. године 1732. из пера комесар-хирурга др Јоханеса Фликингера у присуству сведока: потпуковника Бутенера и Ј. Х. фон Линденфелса, војних лекара Исака Зигела и Јохана Фридриха Баумгертнера, и једног свештеника. Уз њега доби на читање и часопис *Commercium litterarium* који је излазио у Нирнбергу, и лист *Mercure de France* из Париза, где је штампан оригинал који је имала пред собом. Био је то извештај о ексхумацији седамнаест тела с једног старог гробља крај границе, недалеко од Крушевца. „Након извештаја из села Медвеђа, у ком се тврдило да су вампири убили неке људе испијајући им крв, декретом локалне врховне команде послат сам да темељно испитам случај са осталим до-лепотписаним официрима и са два медицинска официра”, пише у уводу др Фликингер. „Јесенас су овде под чудним околностима преминуле Милица и Стана, али и убрзо, после њих, још петнаест мештана”. Зато се село обратило за помоћ др

Мартину Гласеру, епидемиологу из карантинске станице у Параћину. Како би спречила избијање нове епидемије куге са територије Османског царства, Хабзбуршка монархија је подигла санитарни кордон дуг више од хиљаду километара. Он је затражио у свом извештају, који је сачуван у бечком архиву, да команда хитно пошаље стручну комисију. Јер, вели он, „у нераспаданом су стању лешеве Милице (60) и Стане (20), иако је од њихове смрти протекло више недеља. Пред смрт, покојници су се жалили на исте симптоме болести: пробадање у стомаку, нелагоду у грудима и грозницу, а веровали су да све то потиче од присуства вампира”, забележио је др Гласер. Убрзо је стигла тражена комисија на челу са др Фликингером. Она је сазнала да је сељаке пре пет година задесила слична судбина и однела пет жртава, с тим што се тада нису жалили власти. Они су као „нултог пацијента” именовали Арнаут Павла, хајдука, избеглицу с Косова. Он је пребегao преко границе и настанио се у њиховом селу, где се оженио и закућио. Узео је новац од царске војне управе, која је држала граничну војну милицију од локалаца упознатих са тереном и турском војском. Једном речју, он се скрасио и од хајдучког живота с оне стране границе постао царски човек, под оружјем, с ове стране реке.

„Кад умрем, бојим се да ћу се повампирити” рекао је својој жени, иако никад није боловао.

На њено чуђење шта говори кад је живот тек пред њим, а она се не би удала за њега да то не зна, он је наставио:

„На Косову пољу, кад сам служио турску војску, јео сам земљу из вампировог гроба како би се заштитио од њега.”

Жена ово није никоме говорила седам дана, кад потегну, те изненада издахну Арнаут Павле. По др Фликингеру, пао је са сењака и сломио врат. Ћутала би она и даље, али после месец дана стадоше се жалити људи да их прогони ноћу. Кад четворо напрасно умреше, жена је проговорила. Комисија није могла да утврди да ли је Арнаут одговоран и за случај Петра Благојевића из Кушиљева, који се повампирео исте године, али је све друго било довољно да му сељаци раскопају гробно место. Нађоше га читава, с младим ноктима на рукама и ногама који су избијали на месту отпалих, а свежа крв цурила је из очију,

носа, уста и ушију... Зато вампиру глоговим коцем прободоше срце, а тело спалише и пепео бацише у гроб. Царски обдуценти ексхумирали су седамнаест лешева: Милицу, Стану (која је умрла при порођају и њено новорођенче), шеснаестогодишњег момка (умро после три дана боловања), десетогодишњу девојчицу, Јоаникија (старог седамнаест година), жену и дете сeosког кнеза, Ружу и њено дете старо осамнаест дана (боловала десет дана), Станчета (имао шездесет година), Милоја, сина неког хајдука, старог двадесет пет година, боловао три месеца, Радета (лечен два месеца), жену и дете хајдучког барјактара, Станојку, снају хајдука Јовице, стару двадесет година (умрла после три дана болести), која је говорила нешто пре тога, да се пробудила ноћу гушена од Милоја, лепо га је видела... Вампирско стање: румена и надувена лица, неструнута тела, нокти и коса порасли, свежа крв на уснама... – нађоше код тринаест лешева. Комисија је наредила Циганима који су откопавали раке да им одсеку и спале главе. У извештају су потанко описани како су изгледали: Ружа, Јоаникије, Милоје, Станче, Станојка... Фликингер је забележио: „Живим вампирима нека се одсеку главе, а мртве нек оставе на миру”.

Било је то довољно да *Оксфордски речник*, две године касније, утефтери нову реч: *вампир*, са значењем „живи мртавац”.

+ + +

Да Миа није била таква, никада је не би послали пре три године у Милано. Предлог је потекао од њеног зета, царског обавештајног официра. Тим за раздијање миланског бојкота пушења прихватио је Миу једногласно. У Милану су на помолу били чак и мањи немири. Царски монопол на дуван представљао је варницу која је могла разгорети угасли петодневни устанак, који је угушио фелдмаршал Радецки. На Пјаца дел Дуомо, по кафанама и крчмама, тих дана није било пушача, сем ње. Седела је, вазда насмејана, у друштву свога згодног пратиоца (био је то њен зет), и палила цигару за цигаром на дугачкој муштики, на запрепашћење свих. То је чинила тако вешто,

као да јој нису прве цигарете у животу. Ноћу је, у сну, видела цигаре. Ујутру јој рекоше, кад је препричавала свој сан, да ће се разочарати у неког.

– Боље би било да си уснила како их пушиш, то би значило да ћеш напредовати у служби – били су изричити тумачи њених снова.

Она се смејала и помало придојавала да не стекне зависност од никотина. Нико од пушача у штрајку није ни покушавао да удари на жену, још гошћу, још и те како лепу. Обавештајни официр и заштитник није јој био ни потребан. Њен осмех и шарм поразили су бојкот пушења у Милану. После три дана стадоше се неки враћати дувану – које због Мие, које због себе, нису могли више без свог порока. Петог дана пушили су сви монополисани дуван, чак и они који раније то нису чинили.

Шестог дана и обавештајни официр откри свој порок. После једне лепе оперске представе у Скали, седели су једно до другог у пријатном ресторану и гледали кроз прозор. Градски фењери били су пред гашењем. Њихова титрава светлост миловала је китњасту камену фасаду готске катедрале. Био је то чудесан сплет тињаве светлости у каменој пластици. Тренутак када снага уметности, крхка и мила, продија окорелост најтврђег срца и на површину, из земље, издија као лава врела и чиста.

– Миа – рекао је.

Она се окренула. Још су у њеним зеницама били пламсаји фењера с трга и сјај вулканске лаве. Вазда насмејана, сада је зрачила својом лепотом. Ту, пред њим, била су два вулкана у истом трену. Покушао је да је пољуби. Она се стресла од хладноће. Зачас је била студена као сиви камен с катедрале. Фењер под прозором утули градски светлар. Њене очи изгубише одблесак светла с чувеног трга. Звезда падалица се угаси у зеницама младе жене. Учини јој се, на трен, да види пред собом непознатог мушкарца. То није био њен чувар на специјалном задатку, обавештајни официр, зет, већ човек кога је пожелела да љуби. Али истог часа ову помисао угасну, и скамени је у срцу као смрзлу лаву. Окрену главу од прозора и њега на другу стра-

ну. За суседним столом седели су мушкарац и жена загрљени, игра сенки преламала се на њиховим блаженим лицима. Миа устаде од стола и изађе на трг – без светлости фењера, са успаваном катедралом.

+ + +

Те ноћи путовала је сама у изнајмљеној коњској запрези. Рзаји животиња у касу будили су је сваки час. Отварала је очи – у мраку, наспрам ње, на празном седишту дилижансе, чинило јој се да види њега. Ужаснута, помишљала је да врисне како би је чуо кочијаш, а коњи стали да рзају. Онда је увиђала, лагано, да је то исти сан из кога се опет будила. Он је ишчезавао са свог седишта наспрам ње из њеног видокрута, а она је остајала у кочији, на путу, сама и будна. Погледала би кроз прозор у силуете стабала крај друма, на месечини. Имала је утисак да њихове крошње, разгранате и моћне, пружају руке к њој како би је помиловале по коси, као мајка пред спавање. Онда би опет тонула у лаки сан с оном тешком сликом с прозора ресторана што гледа на уснули трг с катедралом. Шума из њеног сна и пој птица били су исти као кад је оне ноћи остала без оца. Сама, у ноћи, по месечини, на лишћем засутој шумској стази, била је и овог пута. Страх, који је давно преживела, сада се будио у сну. На трен је постајао силан, еруптиван. Вулкан страха избацивао је из тамнине подсвести ужарену лаву и она се опет будила. Те ноћи, рзаји коња на месечини, лаки сан младе жене и један дремљиви кочијаш, грабили су свој пут ка Трсту.

Некада најлепша жена Медитерана, удовица са Сицилије, угостила је рођаку у вили крај палате Гопчевића. Миа је сваког јутра шетала крај канала, одлазила до Цркве светог Антонија Новог, коју је архитекта Пиетро Нобиле скоро довршио. Овде се молила за свог зета. Одатле је хитала ка звоницима Цркве светог Спиридона које, после године 1782, подиже Јован Милетић. Момци широких вратова, са у чвор везаним марамама, истоварали су робу с једрењака. Неко је певао стару медитеранску песму, кроз нос. Високо подигнути јарболи с бродница једнолично су примали и испуштали поветарац с мора у своја

недра као да дишу, чинило се, на свежем јутарњем ваздуху. И колико год је на обали све било ужурбано, један поглед ка небу био је довољан да се све смири и стане. Плаветнилом небеског свода промицали су облаци као на жици, разапети да се суше на јутарњем сунцу. Све бељи бивали су од све јачег сунца. Миа је у цркви увек застајала крај три велелепна уља на платну Мухаила Сперанце, родом са Крфа. *Први Васељенски сабор*, величанствено платно са триста осамнаест ликова светаца (ту је и Свети Спиридон), стварао је код ње утисак да више није у Трсту, већ тамо, у далекој Никеји. *Стварање светиа* својом монументалношћу пресели је да ни временски више није била ту, већ негде далеко, у праисторији. А слика *Страшној суда*, са безброј сурових детаља, врати је истог часа из далеке Никеје и прастарог доба, па је опет била овде, где јесте.

– Царица Марија Терезија дала је новчану помоћ за нашу цркву, господична – понављао би јој црквењак сваког јутра док је куповала свеће. – Има томе сто година – настављао је он рутински, док је бројао воштанице. – Нема лепше на Каналу Гранде од наше цркве, господична – завршавао је свој монолог.

По изласку из цркве, већ се осећала лакше. Осмех, само њен, чувени, почео је да јој се враћа на лице. Јутарње сунце, једрењаци, жагор с канала, момци широких вратова с теретом на леђима – сад су јој постајали упадљивији. Излазила је из својих мрачних мисли, крстила се и гледала горе, у звонике Цркве светог Спиридона. Осећала је како јој се груди пуне свежином морског ваздуха. Над звоницима сада је јасно видела сву белину на сунцу већ просушених облака.

– Миа – обратио јој се непознати мушкарац кога, загледа-на у облаке, није ни приметила кад је пришао.

Није желео да јој приђе у цркви. Стрпљиво је чекао да се помоли, упали свеће и слуша црквењаков монолог. Био је ви-так и елегантно одевен, примети Миа. Странац, помисли.

– Митја Прерадович – представи се незнанац.

Миа је сада већ била сигурна да га је негде срела.

– Лепи су звоници – наставио је он и подигао поглед ка њима. – Ми имамо најлепше храмове – спустио је поглед и загледао се у Миу.

– Ко сте Ви? – упитала је.

– Ваш анђео чувар – насмејао се он. – Пратим Вас од трга с уснулом катедралом – рекао је и пришао јој ближе. – Баш је било непријатно оно од Вашег зета.

Миа није могла да се начуди.

– Ко сте Ви? – поновила је питање.

– Ваш колега, само што не радимо за истог цара – спустио је руку на њено раме.

– Ко сте Ви и шта хоћете од мене? – померила је раме испод руке странца.

– Хоћемо да Вас чувамо, а ако Вам било шта друго затреба, само кажите – био је озбиљан.

Миа се прекрстила и закорачила да пође.

– Митја Прерадович, руски обавештајни царски официр – рекао је.

Више није хтела да га слуша и убрзано се удаљавала од њега. Он је за њом довикнуо:

– Радићемо заједно, ускоро.

Било је то доба кад је револуција гаснула. Градска радничка класа наставила је да троши пола плате на хлеб и кромпир. Помирила се са судбином и пламењачом кромпира која је харала. Тамо где је још тињала револуција, удружени ватрогасци су је лако гасили. Русија је помогла Аустрији да угуши угарску буну.

+ + +

Сутрадан је напустила Трст. Журила је у Бојанце. Њена Бела Крајина, имала је утисак, увек јој подари мир.

Као да је овде све стало. Био је то за њу времеплов. Посетила је место на једној узвишици где се као дете санкала. Баш се снизила, помислила је. И све друго у селу бејаше тако мајушно. Први пут је осетила дах таштине у себи. Сусрет са светом њеног раног детињства био је лековит. Чистота најранијих

слика из њеног сећања, натруњена белином снега на брдашцу са санкама, грејала је топлином завичаја. Шетња од једног до другог светог места из детињства давала је нови смисао њеном путовању. Имати трг с катедралом или канал са једрењацима пред собом, било је лепо. Бојанце јој понуди нешто сасвим друго. Мајка је дочекала у старој кући, зиданој на дирецима са пространом терасом од боровине.

– Сањам ја ноћас – изустила је и прихватила кћерку у загрљај.

– Кога сањаш, мајко? – упитала је Миа.

– Твог оца. Као, доводи те у наше двориште. Само што је мало проседео, ост’о исти – наставила је да прича мајка и није стала та три дана колико је Миа била са њом.

Бејаше ту и прича из старог краја крај Мораве. Један момак из њиховог племена заљубио се у кћерку богатог морепловца. Родитељи су га хтели крај себе, да остане ту где је рођен. Тазбина му понуди цео свет, далеке пловидбе и бајковита острва усред великих мора. Он је дигао своја једра, против воље родитеља и запловио низ реку ка мору.

– Није истина да су га клели – тврдила је мајка – али тај више свог мира имао није.

Миа је упијала сваку њену реч. Видела је боре на мајчином челу како се подижу и спуштају у ритму њених мисли док је приповедала. Како је лепо имати мајку, помислила је, она све твоје тајне зна. Пожелела је, на трен, да јој све каже – али само на трен. Наставила је да ћути и слуша о њеним Врлинићима, граничарима.

– Кад је почео старити, наш морепловац се кратко наставио у Жумберку, а онда пређе овде, у Белу Крајину – заврши мајка причу, па пређе на нову.

– Како смо некад славили Светог Ђорђа... Била нас је пуна кућа – настављала је даље да говори.

Миа помисли да ће и она таква бити у мајчиним годинама, па јој се то учини нестварним. Сети се како се њена мајка, по теткином причању, удала овде и оставила своју родну кућу у Милићима. Није имала ни петнаест година кад су просци стигли по њу. За све је крив један трговац из села. Он је познавао

сва четири села у којима овде живе Срби. Био је вешт у наводацисању. Кажу да је за то и дарове примао.

– Мало му његова трговина – био га је глас – Узима можда неком, ко нема посла, парче 'леба из уста!

Он је први ушао у кућу, а за њим просци. Младожења је био две године старији од младе, што није ред, јер млада треба да је старија, тако је одувек било. Не би је родитељи, због тога, сигурно дали у Бојанце, али она је хтела пошто-пото, толико јој се свидео момак. Била је то, буквално, љубав на први поглед. Нису је могли одвратити тврдњом да је разлика у годинама на погрешној страни. Није марила за обичајно право.

– Очи, његове очи – рекла јој је тетка – само је њих видела.

Миа настави да слуша мајку. Успавани трг с катедралом више није био једини у њеним мислима. Имала је утисак да је мајка својим причама узима у наручје и њише на грудима. Осећала је топлину тог загрљаја и тонула у сан. Снежна белина лагано је подизала завесу на позорници њеног сна. Одједном, било је ту мноштво деце из села. Њихова лица, румена од хладноће, смењивала су се крај ње. Она је седала на санке, на њу је био ред да се пусти са узвишице. Блажени дани раног детињства у сну су били тако стварни! Гледала је падину пред собом. Пете својих чизама зарила је у снег, спремна да одгурне санке за које се, погнута напред, чврсто држала. – Ево наше Пахуље – чула је како је бодри неко од деце. Две руке су је с леђа снажно одгурнуле. Била је пахуља, летела је низ снежну стазу с ћувика свог раног детињства! На пола пута, будила се покривена кожом.

У Милиће, код тетке, пошла је с мајком другог дана. Ишле су шумском стазом која бејаше последњи кревет њеном оцу. Осети језу при помисли: Да ли сам те ноћи, крај оца спавала? Сећала се само трговаца из Мариндола који их нађоше. Боже, ако сам уснула крај њега, онда ми је он могао бити јастук, уздрхта. Опало лишће шуштало је под њеним ногама. Покушала је да дозива птице, али њих није било. Њен звиждук, налик ономе који је испуштао овде, давно, њен отац, одлазио је дубоко у шуму. Јутарњи мраз бејаше изгланцао ваздух. Тако је

звук лакше путовао међу столетним стаблима. Било је помало снега у шуми. Мајка је ћутала.

– Немој их дозивати – проговорила је. – Птице још неће доћ’ по мене – рекла је спокојно.

Наједном, огласи се непозната птица из дубине шуме. Био је то више крик него пој. Тако се непријатно креја зна да огласи. Миа се окрете око себе:

– То је овде било – изусту.

На трен се сети очевог пада. Сузе саме кренуше низ њено лице и својом топлином згрејаше образе. Боже, и онда су ме овако грејале, помисли. Мајка је ухвати за руку, јер поклекну као да ће пасти. Миа се прену из размишљања и прихвати мајчину руку, која јој пружи ослонац и врати у равнотежу, ту, на шумској стази, где је њен отац онда изгуби. До теткине куће није више дозивала птице. Мајка је ћутала и није се одвајала од ње. Руку под руку стигоше у Милиће.

Како су их само дочекали! Било је и суза.

– Пахуљо тетина – тепала је старица. – Само кад си ти мени, данас, као дар с неба пала.

Причама није било краја. Први пут је слушала да су у њиховом старом крају они били важна кнежинска кућа. Кад су се људи судили, они нису хтели да иду код кадије, већ су долазили код њених предака. Они су их примали под столетним храстом. Био је то сеоски запис. Преци су овде, за једним дрвеним столом, решавали размирице својих комшија. Колико су их само због њиховог угледа мрзели Турци, али на њихову кућу нису смели да ударе – било их је и преко педесет душа у породичној задрузи, никад испод тридесет пушака. Зато су једном, чинило се свима у кући, Турци казнили запис. Неког млађег човека, апшеника из суседне кнежине, тих дана кадија је осудио на вешање. Смртна казна извршена је, помислили су укућани кад су тог јутра затекли његово беживотно тело, ноћ пред Ђурђевдан. По месечини, апшенику су најпре гурнули крпу у уста да ћути. Конопац су пребацили преко снажне храстове гране, баш ту где су деца везала љуљашку. Несрећни човек се опирао, бацакао и гугутао. Његов крпом угушени глас, те

ноћи, под записом, нико није чуо. Омча око врата, кад је била добро затегнута, помогла је крпи у устима да стану његова птичија грутања. У рану зору, кнежинску кућу смрзао је призор мртваца обешеног на запису. Студени ветар кад му време није, на Ђурђевдански уранак, њихао је тело апшеника с црном крпом у устима. Кадија се код виших царских власти касније бранио да он није ништа знао о овом извршењу казне.

– То је била крвна освета – тврдио је – из нехата, највероватније, учињена на том дрвету.

Пред побуњеним кнежинским пушкама (на тридесет се дометнуло из суседних села још триста тридесет), кадија је обећао да ће казнити починиоце. Ко зна како би се дуна свршила, да пред народ и аскере није иступио непознати седи човек с дугом брадом и косом. Имао је штап у десној руци. Пошто га је испред себе у расквашену земљу тако да му је штап, својим чудно обликованим завршетком који је подсећао на кружницу с уписаним крстом, извиривао изнад главе. Кад је својом појавом скренуо пажњу окупљених, странац је повикао из свег гласа:

– Ја, ја сам крив.

Сада су сви згрануто гледали у њега. Носио је тежињаву одећу која је добро пристајала уз његово изборано лице са дугом седом косом и брадом. Бели плашт, искрзан и истањен од старости, са његових благо погрбљених леђа спуштао се као завеса до опанака од свињске коже. Кожни опасач, притегнут уз тело, откривао је његову крхку аскетску фигуру. Ту где се опасач могао притезати, био је још један амблем налик ономе са врха штапа, с тим што је круг овде био тањи, а крст задебљан. Није имао ни трунке страха, лепо се видело у сваком његовом покрету. Био је сушта супротност узнемираним људима под оружјем пред које иступи.

– Ја сам му пресудио – настави сада већ тихо, старац са штапом. – Мом сину не треба ни кадија ни кнез, ја сам му судија.

Аскери га опколише. Он подиже свој штап па их закрсти њиме.

– И вама ће судити, кад дође време – рече им.

Они стадоше да му се приближавају. Старац опет снажно пободе штап у глиб пред својим ногама. Аскери га, најпре дохватише за плашт. Он се не помери с места. Његово наборано чело утисну још једну бору. Онако погрбљеног, ухватише га под леву руку, десну им не даде, јер штап није хтео да испусти, и поведоше у апсану. За њим је остајао траг у блату, свињски опанци су хватали глиб док се поштапао у ходу. Срби под оружјем стадоше се склањати с пута старцу у пратњи стражара. У једном тренутку, чинило се као да, онако упарађени, под пусатом, дају почасну стражу притворенику.

Сутрадан се све сазнало. Старац је проговорио пред кадијом. Његова кривица, сада је то знао, била је што није пристао на лапот. Мислио је да његов син рани, да га мрзи и једва чека да га се отараси. Кад га је син извео на узвишицу изнад села, где се старином лапот свршавао, требао је да мирне душе оде с овог света, и сад би био задовољан. Али, њему се нешто чинило да је још јак. И кад се син на ћувику, погледајући ка њиховим кућама у селу, дејаше окренуо, старац га је потеглао из све снаге оним штапом, који је само за лапот служио, и онесвестио. Онда је лагано сишао са узвишице и дошао кадији те пријавио свога сина због насиља. Кадија не би никада донео најстрожу казну старчевом сину, да се тог лета не појавише хајдучи као никада раније, па се смртна пресуда код муфтије сматрала уобичајеном. Власт је покушавала да драконским мерама задржи сталност убирања пореза и прихода код раје. Старац онда реши да не дозволи туђину извршење смртне пресуде над његовим дететом. Из апсане је извео сина на једну ноћ – била је то његова последња жеља пред погубљење, с којом се кадија сагласио. По месечини, њих двојица су дошла под запис, свето дрво. Старац га је молио да му скрати муке и овде изврши лапот. Тутнуо му је штап у руке и своју седу главу прислонио уз стабло столетног храста. Син је замахнуо штапом и благо ударио оца у главу. Старац се онесвестио и пао крај записа. Осуђеник је имао времена напретек да донесе одлуку шта да учини. Облаци су заклонили Месец. Могао је да бежи, преко реке у царевину, да започне нови живот. Напицао је љубашку

и сео у њу. Онда се снажно одгурнуо ногама о земљу и заљуљао. Наједном, читав његов живот био му је пред очима. Чудио се колико му је све сада, у овом мраку, доступно и јасно. Љуљашка се полако смиривала као клатно на сату, пре него што ће се зауставити. Био је то трен када је донео своју животну одлуку. Зинуо је колико је могао. Крпу из цепа свом снагом је гурнуо прстима у уста. Кад се љуљашка полако сама зауставила, обесио се о њен канап, снажно се ногама одбацивши с дрвеног седишта застртог крпаром, високо одигнутог од тла.

Миа на трен пожелела да све исприча пред мајком и тетком, али то не учини. Опет одлута у мислима на трг с успаваном катедралом и у оно вече кад су гаснули градски фењери. Он је истрчао из ресторана за њом. Гледала је у њега из полумрака једне нише с трга крај катедрале, где се беше притајила. Њена витка фигура, без икаквих покрета, на титравој светлости фењера пред гашењем, ослоњена на камену фасаду, имала је изглед античке скулптуре. Извајана по свим правилима лепе уметности, чинило се да она живи само да би била виђена. Облине у граниту, с деколтеом и накитом, благо се покренуше. Миа одмакну леђа од хладног зида.

Он је разгледао по тргу. И његова фигура имала је античког обриса на себи. Моделована по атлетском узору, затегнутих вратних жила, била је спремна да потрчи за њом. То је и учинио – пун снаге, похитао је на супротну страну трга, далеко од ње, тамо где је градски светлар, у тај час, утулио последњи фењер.

Изложба две лепе касноантичке фигуре на чувеном тргу била је завршена.

Миа се врати у стварност. Две жене, које је највише воле, сад су причале о својој младости. Више их није слушала. Гледала је у њих, пратила им покрете руку и озарена лица. Тако су свеле и миле. Крхке.

Сутрадан, по сувомразици, наставила је свој пут.

У Бечу је била накратко. Није стигла ни до старог града да оде. Примила је ново наређење и отпутовала у Панчево.

Овде је, почетком године, био осујећен угарски напад на град, па су царске и српске снаге наступале и ослободиле Велики Бечкерек и Вршац. Три дана касније, после оштре борбе, Белу Цркву, Стари Бечеј, Врбас и Кулу. Панчево је, после револуционарних борби, пре личило на згариште, него на седиште ЦИИ немачко-банатске регименте.

Миа је успела да нађе преноћиште код Васе Живковића, младог пароха Успенског храма. Његово имање, као и позив наслеђено од оца, било је, за дивно чудо, нетакнуто у борбама. О њему је, из часописа које је читала, знала да је љубитељ књига. Сада је могла и да се увери у то. Кућа у којој је становала више је личила на библиотеку. Од капије, чим ступи у двориште, могла је осетити мирис старих књига. Старинарница, с великим бројем наслова из светске књижевности (а била је ту и Вујићева прерада Мајдингерове француске граматике) била је њен нови дом. У вечерњим сатима пила је чај са својим домаћинима. И попадаја је рођена овде, у граничарској породици. Васа је волео да приповеда о својим школским данима. Учио је карловачку и сегединску гимназију, завршио је права у Пешти и Пожуну, а богословију у Вршцу.

– Лепи су то били дани – започињао би своју нову причу.

Увек се враћао на дудове Нормалне школе у Панчеву, са којих је више пута падао због свилених дуба.

– Е, то практично образованије умало не платих главом – смејао се.

Историја забележи да је свиларство преузето из Европе. Учитељи су позвани да о овој уносној привредној грани поучавају ђаке. Послато им је упутство о начину гајења свилених дуба на више језика као и препорука да саде најмање шест дудових младица у школским двориштима. Деца као деца, слушала су шта им се предаје, имала дубе у глави и над њом, у

дудовим крошњама, па се верала по дрвећу да масе уста дуткињама.

На крају, Прота би им читао своје стихове:

– Ти плавиш зоро златна, свој сјајни блистав зрак...

Миа је радила у царској војно-обавештајној мисији на обнови вароши и на повратку избеглица. То што се сама, без икакве пратње, кретала кроз околна села, за мештане је била невиђена храброст, јер бојишта, још, беху веома близу. Сељаци нису никуда излазили из својих кућа од блата покривених сламом из страха, јер бивало је време како vele стари записи, кад од „Дунавом, трупија мртви лежећи на брегу, не могаше сја Дунаву преступити и воде заватити од тешка гада и смрада”. У пољу, равном и бескрајном, из панчине са смрзнутом трском могао те пресрести залутали револуционар и скинути до голе коже. Неког Славка из Омољице, контумац-надзорника, кружила је прича, на обали Поњавице промрзли и изгладнели странци испекли су на ражњу и појели.

Миа је највише радила на обнови санитарног кордона ка Турској, а уједно била и командир санитатис експлораторес, специјализованих царских ухода које су имале оперативни задатак да истражују здравствене прилике на територији Турске, али и класичне обавештајне операције. Контумаци су били њена брига. Сва роба, пошта и путници који су стизали из Турске, улазили су у спољни контумац тако што су искрцавани на обали реке, а одатле насипом спровођени до главне капије. Контумацки лекар, одмах, не додирујући га, прегледао је странца тражећи симптоме куге, колере и великих богиња. Ако би било штогод сумњивог на придошлица, такав је одмах упућиван у једну изоловану бараку на обали. Док не преживи болест, странац није припуштан у контумац. Умрли су чакљама денути на кола и укопавани на кужном гробљу, па преливани кречом. Лазарет је чекао лакше болеснике. Здрави странци у контумцу су проводили карантинско време – у старо доба педесет два дана, а у новије од три до двадесет један дан. Тек онда су добијали Санитетско уверење и пасош, те су могли ући у царство. Контумацисти су били смештени у колибе за пу-

тнике. Биле су то приземне куће са двосливним кровом, подељене на четири једнака дела, са посебним улазом у собу и оцаклију, а двориште је било преграђено палисадом и имало свој нужник. Тако су путници с различитим животним навикама били раздвојени, како хришћани тако Турци и Јевреји. Овде им је послуга, не додирујући их, доносила храну коју су сами плаћали, као и огрев зими.

Миу је чекао велики посао: требало је обновити гостионице, свака је имала три собе за становање, кухињу, трпезарију, бакалницу, месару, спремиште за маст, вински подрум, пекару, стају за петнаест коња и заклон за чезе. Простор за разастирање робе требало је детаљно очистити. Соба за кађење писама морала је да блиста. Свако писмо је отворано и држано над сирћетном паром. Преглед памука био је најопаснији. Вреће су отварали и голим рукама, до рамена, преметали по њима прегледачи памука који су раније прележали заразне болести. Али, и они су по прегледу робе ишли у контумац, да се сачека да ли ће имати знаке болести или не. Ако би се уочило било шта сумњиво, памук је спаљиван. Историја утефтери да је годишње тридесет хиљада бала памука превожено у царство, као и небројени товари коже, воска, меда, кафе и јужног воћа. Државни и црквени великодостојници, дипломатске делегације, војска, поштанске дилижансе, трговачки каравани са запрежним колима с мноштвом товарних животиња: магараца, коња, мазги, волова, бивола, камила и сва роба са истока на запад пролазила је овуда. Било је времена кад су сва села крај Саве и Дунава постајала војно-граничарска насеља или шанчеви, а способни мушкарци граничари. На пушкомет, дуж обале, подигнути су чардаци, кућице од дрвета на стубовима, осматрачнице. Чардаклије су с тог столпа ни на небу ни на земљи спречавале илегални прелазак царске границе. Звоњењем у црквена звона на прописан начин, или одређеним бројем пуцњева, они су узбуђивале чуваре границе. За оне који су покушавали да илегално пређу границу или пре него што издрже контумацку периоду уђу у царство, намењена су била вешала. Постојала су мања и већа. Прва су била на једном ћувику, крај

реке, у облику слова Г, звана једногробна. А друга, скрајнута од света, била су иза контумца, налик слову П, такозвана двогробна, јер су на њима, без проблема, могла два несрећника висити. Митрополиту су писали пароси и тражили да им пошаље антиминос за контумац и уједно се жалили како им са стране долазе попови те опевају „не само оне који су у контромацији, него и наше парохијане којима ми служимо толико лета.”

Сви запослени у контумцу, морали су ту и да живе са породицама. У град су смели да иду само са одобрењем. Њихов смештај био је, такође, Миина брига. Директор, контролор, први и други хирург, два санитарска и два надзорника контумца, католички и православни свештеник, два тумача за оријенталне језике, писар, чувар затвора, два кочијаша, надзорник стаја и зграда, четири надгледника, надзорник памука и његов помоћник, два кључара... гледали су у њу и очекивали решење свог стамбеног питања.

Карло Нађ, директор панчевачког контумца и бивши земунски лекар, највише јој је био од помоћи. Није чудо што је баш њега Генерална команда, на молбу књаза Милоша, кад је основано *Одјеленије карантинско ири Пољечийељсѣву внуѣрених дјела*, послала у Србију да се бори с кугом. Био је то човек који је знао са несрећама. Радни век провео је овде, на граници. Упорним радом потаманио је буве са царске стране реке. Остало је да мотри да их странци не унесу у царевину. Зато је свако чешање придошлице пред њим, изазивало строге мере. Одећа је спаљивана, а несрећни човек упућиван у лазарет на купање и посматрање. Шишање главе и тела на нуларицу се подразумевало. Тако ћосав, после лекарске и пасошке контроле, човек би ступао на територију царевине. Најтеже је било с бркајлијама. Они су нудили мито, додворавали се на све начине како би сачували брке. Карло Нађ, то су и на двору знали, био је непоткупљив. Он је утврдио одбрамбени зид царевине и спречио пренос куге, тешке заразне болести коју узрокује бактерија, а с глодара на човека преноси бува.

Једне вечери позвао је Миу у госте. Имао је лепу кућу зида-
ну од камена на Тврђавишту. После потписивања Београдског
мира, завршен је рат између Аустрије и Турске. Царевина се
обавезала да поруши све тврђаве са своје стране реке. Исте го-
дине, почело је рушење панчевачке тврђаве. Од ње није остао
ни камен на камену. Срби, насељени углавном из околине
Темишвара двадесетак година раније, то место прозваше
Тврђавиште. Они су живели у дрвеним кућама, збијеним у не-
колико непланских улица, северно од тврђаве, на узвишици
коју крстише Горња варош. Неку годину касније, јужно од
тврђаве, у Доњој вароши, населише се Немци из Франачке.
Живели су у плетарама покривеним трском.

Карло је имао библиотеку, нешто мању од протине, са дос-
та наслова из медицине. Миа је разгледала књиге док је чекала
чај. Била је сигурна да без помоћи свог домаћина не би могла
да успе у својој мисији. Тако је и Карло мислио о њој. Имали су
вишак храбрости у том несрећном времену и зато су успевали
у раду.

Миа узе са полице приручник из ботанике. Отвори књигу
и загледа се у љиљане. Испод цртежа цвећа тушем на финој
хартији, поче да чита део текста: „Као хришћански мотив,
љиљани су везани за култ Богородице и симболично пред-
стављају Њену изабраност, непорочност”. Спој три латице у
горњем делу хералдичког цвета љиљана симболише Свету
Тројицу. „Ја сам ружа саронска, љиљан у долу. Што је љиљан
међу трњем, то је драга моја међу девојкама” (Пјес. 2,1-2), пи-
сало је. Карло донесе чај и затече Миу у читању.

– Волиш ботанику? – упита је.

– Од малена – одговори Миа, затвори књигу и врати је на
своје место на полици.

– Сад ће доћи један мој пријатељ, љубитељ цвећа, да пије-
мо чај.

Она га зачуђено погледа.

– Извини, нисам ти рекао за њега. Знаш, он је изненађење
– насмеја се лекар и спусти самовар на сто.

Пас у дворишту залаја.

– А, то је сигурно он – рече и оде да дочека госта.

Пас престаде да лаје. Миа погледа кроз прозор. Двориште је било мајушно, али лепо организовано. Камене стазице, од капије до куће, тролисно су делиле авлију. Лети би ту било расцветалог цвећа које је Карло доносио са својих путовања дуж границе, с једне и друге стране реке. Он је волео да стоји ту где сад бејаше Миа и да гледа у цвеће. Тако се најбоље одмарао од напорног рада. Тај његов цветни поглед, који је досезао до капије, био је његов свет без контумца.

Гост је већ био пред самим вратима, тако да га Миа није опазила. Окренула је леђа прозору и имала шта да види – у собу ступи њен зет. Карло је хтео да га представи Мии, али по њеном изразу лица закључи да се они добро познају.

– Мој пријатељ. Љубитељ цвећа – изусте, ипак.

Сада, без оне тињаве светлости са успаваног трга у Милану, кад га задњи пут виде, зет јој се учини виткији. Није могла да процени да ли је овај сусрет и за њега био изненађење. Све јој је указивало да га је он и организовао. Али тако је са обавештајцима, они су увек дрско дискретни. Не зна човек да ли да остане у њиховом друштву или да им окрене леђа и оде. Све знају, а ћуте. Тако дају себи значај. Занат им налаже да о њему не говоре.

Он приђе Мии и поздрави се. Она прихвати његову руку и помисли: Таман сам га престала у мислима сретати, а ето њега. Домаћин их понуди да седну за сто. Миа седе тако да је могла гледати у прозор пред којим је до малочас стајала. Пожеле да је тамо, у дворишту, пред капијом. Њен зет је седео крај ње. Сети се да је једном чула од сестре да су његови преци староседеоци у старом граду. На снају су гледали с висине. Нису је прихватили. Сматрали су да то није прилика за њиховог сина. Зато су и поставили сину услов да венчање буде што пре, јер су веровали да снаја неће прихватити да промени своју веру. Ту су погрешили у процени. Мила се одмах покрстила у Цркви светог Стефана. Кад им је син саопштио ту вест, могли су само да наставе припреме за венчање. Време и унучићи, двоје, једно за другим, учинише своје, те и они прихватише избор свога сина. Било је то баш у доба кад се он бејаше заситио Миле. Ишло му се некуд даље. Угасла беху његова рана осећања према њој.

Службена путовања све су му више пријала. Оно са Миом на успаваном тргу, сад му се чинило преурањеним. Понела га је титрава светлост и њена близина. Зато је вечерас покушавао да покаже уздржаност.

– Цар је одлучио да установи два нова одликовања: Орден Фрање Јосифа и Војни крст за заслуге – отпочео је разговор.

– Коме је, још, до одликовања? – упита Карло.

– Овог пута добиће их они који заслужују – настави официр.

– Мене та тема никад није занимала – био је изричит лекар.

Миа је и даље одсутно гледала ка прозору.

– Овај први орден даје се за грађанске, а други за војне заслуге.

И таман кад је Карло хтео да промени тему, официр устаде од стола и рече: – Дозволите да честитам, вас двоје сте предложени за носиоце ових важних одликовања.

Миа је тек сада вратила свој поглед на сто за којим су седели. Како се усудио? помисли, сад ми и ордење нуди! Устала је од стола, погледала у зачуђеног домаћина и изашла из куће. Карло је пожурео за њом да је испрати до капије.

– Извини, нисам знао – рекао је.

Она је застала и узвратила: – Сутра настављамо са радом.

Код куће је затекла новог госта. У протиној библиотеци, са домаћином је седео Митја Прерадович. Миа је покушала само да се поздрави са њима па да оде у своју собу, али је падаија замоли да се послужи колачима. Митја је говорио о Цркви Светог Саве коју је подигао илирски гроф Сава Владиславић у свом граду у Сибиру. Назвао га је Троицкосавск, по Светој Тројици и Светом Сави. Пре тога, он је издејствовао градњу прве православне цркве у Пекингу и основао руску обавештајну службу. Митја је наставио да говори о свему и свачему, баш се распричао. Видело се да се понаша као код своје куће, јер су његови стари некад имали кућу у Горњој вароши, крај противних предака. То се пријатељство, упркос даљини, одржало до данас, о чему сведоче минеји у цркви које прота показује Мици кад виде да она воли књиге, купљени од Георгија Московца, а

плаћени сто шездесет форинти, како лепо пише у њима. Прерадовици половином прошлог века оставише Панчево и настанише се у новом граничарском обећаном царству, на обали Велике Висе, у украјинским степама. Новом насељу наденуше име Панчево. Царска Русија тој војно-административној области даде име Новаја Србија. Досељеници нису мењали занимање – остадоше војници у Хорватовом хусарском пуку. Митја је имао задатак да проту Живковића укључи у припреме обележавања стоте годишњице доласка Срба из старог краја у украјинске степе. Павле Арсенијевић, официр у пензији из Јелисаветграда, по њему је послао поверљиво писмо које припрема за патријарха, а да га прота рецензира. Ту су дати, укратко, обавештајни подаци које је почео водити још Антонije Стратимировић о насељима које основаше Срби, а данас их овде готово и нема. Миа није ништа знала о Новој Србији. Још једна Бела Крајина, помисли. Отуда и назив Украјина, размишљала је док је гледала у Митју. Крајине и крајине, а нигде краја нашим сеобама!

Митја је био човек средњих година. Његове руке су мирно лежале на столу. Ниједног тренутка њима није гестикულიрао. И што му је казивање било узбудљивије, руке су му биле чвршће залепљене за орахов сто. Тако је његов велики прстен на десној руци постајао све упадљивији. Видело се да је веома стар. По грбу који се називао на њему могло се закључити да је некада коришћен и као печат. Сам Митја имао је у свом држању нечег старинског. Таласаста, дуга коса, с понеком седом власи, и кратко подшишана риђа брада, наговештавале су његов интелектуални шарм. Имао је младолико лице с мало пега. Витак и елегантан био је и на првом сусрету с Миом у Трсту, а вечерас је својим изгледом то само потврдио.

– Ви бисте нам могли значајно помоћи – обрати се Мии.

– Како се усуђујете! – одбруси она.

– У припрему наше велике годишњице могли бисте укључити и вашу Крајину – појаснио је Митја.

Миа се, на трен, изненади откуда он зна одакле је она, а онда се обрати домаћину: – Оче, ја бих вас поздравила. Сутра ме чекају нови послови.

– Читаш ли Стефана Живковића пред спавање? – упита је прота.

– Чitam – одговори.

– И шта каже он, у Бечу, у месецу октомвру 1815. года.

– Најпре, вели – насмеја се Миа – Благородној госпожи Марији Тирка, рођеној от Демелич, посвећена је књига *Благодјетелна муза или чувствования и мисли к образованију сердца, и к украшенију душе*.

– Тако је – потврди прота, па настави – јер Ви сте мени шћедро помогли, и чрез то примјер нашим сонародником дали! Засведочили колико Вам на сердцу лежи образованије народа, коега име на себи носите!

– Лаку ноћ, хвала на колачима – обрати се Миа попадији, а Митју само погледа и изађе из собе с књигама.

Те ноћи се више пута будила и сваки пут јој се чинило да не може поново заспати. Лежала је у кревету и зурила у месечину с прозора. Кад су запевали први петли, већ је била задремала. Уснила је оца. На себи је имао бело одело. Осмех му није силазио са лица. Ушао је у њену собу, овде у Панчеву, и сео крај њених ногу на кревет. Месечина с прозора била је тако јака да му је могла видети сваки детаљ на лицу. Младолико и избријано, без бора, у свему је личило на њу. Он је пришао огледалу крај прозора. Из унутрашњег џепа свог сакоа извадио је мали чешаљ. Косу је зачешљавао без журбе. На крају се унео у огледало, очигледно задовољан својим изгледом. Онда се окренуо ка Мии и брижно је погледао. „Хоћеш ли да ти отворим прозор?“, упитао је. „Не. Хладно ми је“, рекла је. „Добро. Ако буде требало позови ме. Ту сам ја, у другој соби.“ Пришао је њеном узглављу и помиловао је по глави. Осетила је његову руку у коси, а онда су се огласили други петли. Тргла се из сна. Опет је била будна. Јасно се сећала свега што је сањала. То је још више забрину, јер оца све чешће сања. Његово бело одело, огледало и чешљање из сна, навалише на њу нове бриге.

– Сироче, ех, сироче! – прошапута у мраку, гледајући у прозор с месечином.

Придиже се у постељи па окрете кандилу наспрам прозора, у коме пламичак воштане светлости догореваше на малом памучном жижку, пловећи на свом сплаву од плуте по освештаном уљу пред иконом Светог Саве. Бејаше то њен мали светионик на зиду крај кревета. Кад је узвитла бура њених снова и помисли на узбурканом животном мору, увек се према њему оријентисала. То учини и сада. Прекрсти се и прошапута: – Боже, покажи ми прави пут!

Врати се на јастук и заспа.

Спавала је до зоре. Устала је одморна из кревета, кратко се спрема за посао и прва стигла у контумац. У дворишту су већ чекала два младића. Пред свитање, они се искрцаше из мајушног чамца и ухватише ред пред пасошком и санитарном контролом. Карло се појави насмејан.

– Види њих – рече Мии – хоће јутрос први у царевину. – Јесте ли, кадгод, болесни били? – упита их.

– Нисмо, господине – одговори виши младић и скиде капу с главе.

Сад се виде да је пегав по лицу. Лекар му приђе, загледа га, па упита: – А те пеге, одакле ти?

– Од рођења.

Карло заврте главом и погледа у Миу.

– Нисмо знали, господине, да и то гледате – јави се други младић, погнуте главе – Чисти смо од свега другог, проверите.

– И тако сваког јутра – пожали се Карло Мии.

– Пустите нас, молимо вас – рече други младић, па придиже главу, сад се виде да је и он пегав.

Била су то рођена браћа из неког малог места крај Кнића. Чували су свиње за окружног сточног трговца. Лети их жирили по планини, а пред зиму са крдом силазили у село.

– На пролеће, кад свраке снесу јаја, измазаћемо лица с њима, на Ђурђевдан, пре изласка сунца – јави се први младић.

– Пеге ће, тад, нестати – потврди његов брат.

– Зашто нисте остали тамо где сте рођени, сад кад и вама долазе бољи дани? Имаћете и ви краљевину – упита их Миа.

– Код нас ће увек бити исто – одговори други брат.

– Краљевина, некраљевина, ништа се не мења – допуни га брат – Свиње се код нас ране, а код вас, преко реке, кољу, суше и у сласт једу.

Карло се насмеја, погледа у пегаву браћу, па рече: – Сачекајте радно време. Први сте у реду.

– Не би радног времена нити реда било да не беше нашег Книћанина – оте се из уста првом младићу.

– Знате ли Стевана Петровића? – заинтересова се Миа.

– Ми његовим Комадиновићима по цело лето жиримо свиње – одговори други младић.

Карло се уозбиљи па им приђе, те се поздрави с њима и рече: – Шалим се ја с вама за пеге. Добро дошли у царевину.

– Ово је и ваша држава – придружи се Миа у добродошлици Книћанима.

А како и не би кад су знали да је записано: „Саветник и полковник Књажевства Србије, господин кавалер Стефан Петровић Книћанин, прешао је из Књажевства Србског у Банат, у младу непријатељском силом притешњену Војводину нашу, да као војеноначалник спомагателне Књажевства Србског војске помогне победити Маџаре, душманине царске и народа нашег”. Панчево га је прогласило почасним грађанином, јер одби предлог главнокомандујућег Фердинанда Мајерхофера, који је наследио Шупљикца, да се варош преда без борбе бројнијим Маџарима. Први поклон учинише му Панчевци четрдесет дана раније, пре боја за њихову варош. Био је то топ од шест фунти изливен у панчевачкој ливници са угравираним записом: „Срб јунаку Стефану П. Книћанину, благодарни панчевачки окружни одбор, за спомен-побједе томашевачке 23. нојемврија 1848.” Битка за Панчево била је прекретница у рату. Царску војску предводио је официр Адам Косанић, а српске добровољце Книћанин. После ње, они су наставили свој војни поход ка северу, да раздијају Маџаре. Српски добровољци на том путу су имали око двадесет и пет хиљада људи са шездесет топова. Книћанин са њима јануара 19. улази у Велики Бечкерек, два дана касније у Стари Бечеј, Врбас ослобађа јануара 25, три дана касније Кулу, а фебруара 12. Сомбор. Зато га је патријарх у Војводству Србском, Јосиф Рајачић, прогласио ге-

нералом. А на позив цара стигао је он и у Беч да прими чин аустријског генерала, као и орден Марије Терезије. Срби пречани поклонили су му дугу пушку са златном посветом, Чеси сребрну сабљу и два пиштоља, а Турци звање Нишан ифтихара. Његош му посла Обилићеву медаљу са писмом, а кнез Александар Карађорђевић сабљу вредну триста дуката. Једно место у Војводству понесе име овог кавалера аустријског Леополдовога реда и руског реда Свете Ане, а историја утефтери сведочење о њему: „Пред сам почетак боја седа на коња, запали чидук и одјаше лагано тамо где је најпогибације место. Око њега се слеже што је најодабраније и свака сада гледа једино да личним јунаштвом обрати пажњу на себе. У таким је тренуцима његов утицај био силан, неодољив. Најнеобичније, пак, дело јуначко показао је кад је на кољу (штулама) лагано и пушећи дошао на сто корачаја од непријатеља, разгледао све што је хтео, избацио пиштољ и лагано се вратио.”

Миа и Карло оставише пегаве Книћане у дворишту с кошавом – овде, крај реке, увек дува ветар, па уђоше у топлу Управну зграду. То здање било је најмање оштећено у рату. Онако складно зидано и пространо било је најупадљивије не само у контумцу, већ и у вароши. Зато су га, док трају војне вежбе или буне, увек заузимали високи официри и користили за свој штаб. На тај начин, зграда је била најбоље чувана и одржавана у Панчеву. За њу се увек све морало обезбедити на време. Прозори и врата од боровине, са мало изрезбарених биљних преплета и грбом града, зафарбавани су сваког другог пролећа. Та се кућа крчила сваке године. Пространи хол на улазу у зграду је имао на зиду цареву слику. Тако је придошлица, кад у њега закорачи преко прага, имао утисак да је овде, унутар здања, све тако важно и складно као и споља, на његовој фасади. Из хола се улазило у пет канцеларија. Миа уведе Карла у ону највећу, централну, над чијим улазним вратима беше царева слика.

– Ово јуче одузесмо на царинској контроли – рече Миа, па приђе свом широком радном столу од ораховине, старинског типа, с две фиоке уз ногаре кожане столице.

– Наушнице, пар – узео их са стола, па положи на свој длан да их покаже Карлу.

Бежу то мање златне минђуше са масивним карикама кружног пресека савијеним у облику потковице. Доњи део наушнице, истог облика, израђен је од шире траке са ребром по средини и украшен је са три цевчице, од танког златног лима на симетричном растојању, накнадно залемљене.

– Види, како се лепо затварају – показа Миа – на шарнир.

– Особене и ретке – рече Карло кад их загледа – тако мале.

Сети се да је само једном видео сличне њима. Биле су луксузније, украшене с петнаест зрна бисера и по једним сафиром и рубином.

– Одакле им, шта кажу? – упита Карло.

– Признали су све – одговори Миа – гробни налаз.

Наушнице су нађене лево и десно крај главе детета сахрањеног у истом гробу уз две одрасле особе, мушког и женског пола. Гроб је укопан у стену у простору јужног брода катедралне цркве једног рударског града у Старој Србији и пљачкан је, као и већина гробова у цркви, пре него што је испуњен шутом ради нивелисања и постављања пода цамије. Скелетни остаци су сачувани, као и већина предмета који представљају део ношње и лични накит покојника из ове породичне гробнице. Поред наушница, на десној руци девојчице је откривен мали позлаћени сребрни прстен и четири дугмета уз остатке чипке са одеће у пределу врата. Миа спусти наушнице на сто, па узео прстен да покаже Карлу. Мајушни, ливени сребрни прстен, позлаћен, са елипсоидним обликом карике беше богато украшен. На раменима и на дну карике, у четвороугаоним закривљеним пољима, распоређене су волуте, лозице са лишћем и розете. На глави је урезана представа лава у ходу са звездом између предњих ногу. Орнамент на врату прстена сличан је меандру.

– Живот је, у ствари, меандричан – рече Карло кад подиже поглед са прстена на Миином длану.

– Да, као и мој синоћни сусрет код тебе, с љубитељем цвећа, како га ти лепо најави – осмехну се Миа.

– Праштај, нисам знао да ти је то наметљиви зет – Карло придиже своје шаке на груди, па их приљуби у замолни положај ка Мии.

– Знам га из Беча – рече – Живи у мом комшилуку. Сви смо ти ми из тог краја везани, јер наши преци давно дођоше на ту ледину.

– Добро, дешава се – рече Миа.

– Не би ту плац никад имали да се не покрстише – настави Карло.

– Боже – рече Миа, па спусти прстенчић на сто.

– И ми смо старином Крајишници – изусте Карло – Живот је, стварно, меандричан.

Миа приђе прозору и погледа у двориште:

– Книћани добили друштво – рече.

Карло их осмотри с другог прозора:

– Девојке из Праве Србије, тако се синоћ, пред крај радног времена, представише.

– Где су преноћиле? – упита Миа.

– Једва их сместих у ходник гостионице, на сламу – одговори лекар, па се окрете од прозора и додаде – Беже од отмице. Тресу се од страха.

Миа се загледа у девојчице. Нису још напуниле петнаест година, чини се. Лепе су и престрашене. Сваки час се окрећу за собом, разгледају, као да ће их судбина и овде сустићи. Она виша, црноока, има крупне обрве. Мараму је скинула с главе, па је привезану носи око врата. Тако јој врат, дуг и отмен, бива прекривен таман колико треба. Друга девојка има мараму на глави. Она је чини старијом од другарице. Њен огољени врат сваки час је у покрету. Чешће се окреће и разгледа двориште. Очи су јој устрашене. А како и не би биле, кад Вук Караџић о томе сведочи: „У отмицу се иде оружјем како год у војску. Намаме девојку код стоке, или кад пође на воду, те је одведу”. Отмице су бивале, чак, и у цркви. Зато је прота Матија Ненадовић, кад је састављао законе, припретио: „Ко се усуди да отме девојку, тај младожења да се ишиба кроз шпалир од триста мо-

мака, девојка да се пусти и за кога она хоће нека се уда, куму да се удари педесет штапова, старом свату и деверу педесет, а осталим сватовима по тридесет”. Али цаба закон, јер кад девојка изгуби своју чест, слабо ће је ко узети. Зато су осрамоћени родитељи пристајали на мир са пријатељима, уз новчану надокнаду за губитак радне снаге. Девојка онда мора да изјави да је драговољно пошла за отмичара. Царевина је отмицу строго забранила на сабору у Карловцима, а та наредба је поновљена и четири године касније на сабору у Београду. Ко све у овом делу света није писао законе, па отмице преживеше. Жичка повеља први пут је помиње: „Ако ли се нека девојка отме од родитеља или од другог кога, то се такав има казнити према његовом чину”. Душанов законик даје детаље: „Ако ли властелин узме властелинку насилно, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме на силу властелинку, да се обеси, ако пак узме из свог сталежа, да му се обе руке одсеку и нос уреже”.

Црноока је решила да бежи на крај света, па се поверила другарици. Тад и она крену за њом. И ето их, јутрос, где цеце у контумцу.

Миа се окрете од прозора, приђе радном столу и седе. Пред њом је била доброочувана србуља. Јуче не стиже ни да је отвори. Одузета је неком трговцу који је послат у лазарет. Тврдио је да је својина његове породице више од једног века. Наводно, добили су је на чување од монаха са Мојсињске Свете Горе. На питање зашто је носи са собом у царевину, трговац је одговорио да је то и раније чинио и да му нико није бранио. Тако се Миа увери, по ко зна који пут, да су цариници знали да зажмуре у контумцу. Откад она дође, они отворише очи. Зато и једва чекају да је испрате у Беч.

Трговац је захтевао да му врате књигу.

– Ако она у царевину не може, враћам се кући – био је љут.

Објаснио је да без ње не може да ради, јер све пословне одлуке доноси тако што насумице отвори србуљу, упре прстом у део њеног текста и из тако изабраног места ишчита себи савет. Света књига, вели, увек му је помагала.

Ко зна шта је тек Вук Карацић граничарима приповедао! А код њега су баш жмурили! Зато историја отвори очи, те уте-

фтери: „Морао је да се баци у трговину старим књигама и рукописима, које је налазио по манастирским буџацама и таванима. Ова му је трговина доносила више него сва његова писанија”.

Миа отвори кожну корицу србуље и прочита њен наслов: *Диоипира* „нашим језиком нарицает се *Зрцало*”. А онда се загледа у правоугаону заставицу, у оквиру које је, црвено и жуто обојен, исцртан биљни преплет на зеленом фону. Под њом успе да прочита прави краснопис, преплет великих слова старе ћирилице, која беху, лепо се видело, некад црвена, а сад су лежала увела на пожутелој хартији. Беше то *Прједсловије* Михаила Пселса. Миа настави да листа књигу, репрезентативан примерак преписан веома лепим, уједначеним полууставним писмом. Застаде на трећем листу, због упечатљиве заставице. Њен средишњи мотив – ваза, од које се симетрично свијају зелене гране са цветовима и црвеним изданцима, уоквирен је зеленим и црвеним правоугаоницима. Изнад заставице беху две реалистично насликане афронтиране птице. Од њих, унутрашњом маргином стране пружила се бујна стилизована грана, док се на спољној маргини спустио нешто мањи биљни мотив. Испод заставице тече насловни текст изведен издуженим уставним лигатурним словима. Била је то радо читана књига у позном средњем веку. Филип Монотроп, византијски пустињак и претеча исихазма, написа је око године 1100. Избеглице, монаси који бежаху пред Турцима, донеше је на Мојсињу и преведоше. Тако ова књига, својим предговором, наговести време муцаваца, јер у доба окупације угасну писменост. Ко је и знао читати, чинио је то отежано, срицао слово по слово, муцао. Михаилу бејаше монашко име писцу *Прједсловија*, а крштено Константин, док је Псел његов надимак, који доби по својој говорној мани, јер беше муцав.

– А види ове – позва је Карло да устане и приђе прозору.

Миа тек сада примети да се Карло није ни мицао од прозора. Заузео човек своју осматрачницу, па разгледа свако ново

лице у дворишту. Чита људе, помисли Миа, њему књига не треба. Онда устаде од стола, те приђе пећи и згреја руке.

– Они, овако, мисле у царевину? – настави да се чуди лекар.

Миа приђе свом прозору, па згранута изусти: – О, Боже.

Беху то три Циганина, шибицара. Најситнији међу њима, не беше му ни петнаест година, клекао на земљу и шибицари.

– Овде јесте, овде није – понавља он, непрестано док прстима хитро премече храстову куглицу између три поклопчића од шибица. – Чик, погоди, где је сад!? – изусти повишеним гласом, па се мало придиже с колена и остаде леђима полусавијен над три своје замке, које постави да мирују на земљи и чекају жртву, јер куглица већ беше у његовом цепу.

Сад се још мало усправи па загледа Книћане. Они све то посматрају, али нису сигурни где је куглица, па не желе да бирају поклопчић. Ипак, новац држе у рукама. Она друга двојица Цигана беху мало старији, као да су близанци, погрбљени, с рукама ослоњеним на колена пиље у подметнуту замку. Кад праве предах, они зуре у девојчице, којима је крајње непријатно због тога, али не желе да иступе из реда.

– Ако немате паре, може и за друго – наједном им се обрати један од њих.

И док се девојчице спремају да жустро реагују, близанци, онако погрбљени, дохватише се рукама за рамена и стадоше окретати у круг око поклопчића са земље. Кад они засташе, тад је већ било касно за све, јер више нико не може бити сигуран ко је од њих двојице оно малочас рекао. Зато девојчице, збуњене, трпе и чекају. Онда се све понавља.

– Овде јесте, овде није – изговара онај ситни, док размешта поклопчиће по влажној земљи.

– Вежбају – рече Карло.

– Хоће што спремнији код нас – изусти Миа.

У исто време, сети се мајчине приче о Циганки која је гатајући од куће до куће пролазила кроз њихово село кад је њој било три месеца. Са собом је носила детенце у завежљају. Дошла је као благослов у њихов дом, јер Миа је, тог јутра, остала без мајчиног млека. Шта све није покушала беспомоћна мајка како би измузла бар неколико капи у шољицу, али млека не

беше. Миа је престала да плаче чим је Циганка привила на своје груди. Седам дана је она седела у њиховој кући. Тек тада се повратило мајчино млеко. Кад је одлазила из куће, Циганка је нешто пребајала, како је рекла, да и ово њено друго дете буде срећно у животу. И ето мене ту, помисли Миа, да из топле собе посматрам њих како се мрзну у реду за царевину...

Онда се окрете од прозора и приђе радном столу, те узе у руке трпезну зделу калотастог облика која лежаше крај отворене србуље. Унутар ње, у дну, разлистао се лепо осликани крст у преплету у стилу моравске школе, а при врху, по ободу, уписана је лозица. Светложута, зелена, окер и плава боја необично лепо су укомпоноване у детаље с танке зафарбане покорице унутрашњости керамичке посуде из касног средњег века. Споља није била посебно украшавана – само нешто мало зелене боје и глеђ пресипају се из унутрашњости зделе напоље и сипе њеном горњом трећином. Идеал средњег века, помисли Миа, богата унутрашњост и што скромнија спољашност.

Трговац са србуљом је зделу пријавио на царини као свој вотивни предмет. Кад су му је одузимали, опет је тврдио да је поклоњена његовој кући, у старо доба, од стране монаха с Мојсиње. „Мајсторски рад домаће грнчарске радионице, с одликама најбољих страних узора керамике свога доба”, настави Миа с разгледањем, „Настала пре петсто година.” Та печена земља у њеним рукама, урађена зграфито, обојена, глеђосана, пречника мањег од петнаест сантиметара, постављена на прстенасти ослонац који није украшаван – учини на њу снажан утисак. Бејаше то, на длану, парченце земље из њеног старог краја. Почела је, одскора, да мисли о своме пореклу. Први пут се уплашила од те помисли јер јој се учини да је то знак старости. Људи, уопште, имају само привид својих година, зато их и мере онако, успут, трајаво, као пресретнути траг у снегу. То да је неко постојао давно пре њих, још већи им је привид.

– Шта је ово јутрос? – огласи се Карло – Имаћемо пуне руке посла.

Он је и даље стајао на старом месту. Десним раменом прислонио се уз прозор, тако да му је завеса допирала до самог но-

са. Човек под велом на својој осматрачници, помисли Миа кад му се окрете. Покривало за лице, настави она да размишља док се приближавала свом прозору. С друге стране реке, бејаше то обичај код владајуће класе. По шеријатском праву, девојчица почиње да носи ферецу кад напуни девет година. Уједно, то је њен најсрећнији дан у животу, јер улази у свет одраслих. Фереца је врста горње хаљине, капута, дугих широких рукава, са великом крагном око врата. Шије се, углавном, од црне чоје, а беговицама од тамнозелене. Преко фереце се носе и три покривала од белог танког платна. Чембер покрива главу и чело, јашмак се веже на темену и пружа преко лица, а душеме захвата главу и пада до пола леђа. Тако обучена жена око очију има мали отвор. Открити своје лице пред непознатим мушкарцем – велики је грех. Кад је персијска песникиња Рабија то учинила, гневни рођаци су је казнили тако што су је затворили у ћелију и зазидали. Умирући у мукама, она је својом крвљу на зиду написала стихове о слободи и женској лепоти. Сахрањена је у Кабулу.

Миа стаде крај прозора и виде групу сељака који су пристигли у ред. Окружили су шибицаре, погрбили се до земље, па меркају где ће куглица стати. Шубаре су затурили на потиљак да им не сметају, па им разрогачене очи слободно вређају плен. Зими немају посла у селу, зато прелазе реку, седе у контумцу и чекају улазак у царевину надајући се да ће ту бити зараде. Не бирају посао. Чисте оборе и штале, тимаре стоку, цепају дрва, чувају старце, рину снег, скупљају грање, пред газдама воде њихове ловачке псе и иду у хајке, а ноћу по крчмама крај реке потроше све што дању зараде.

– Моја је! – продра се најкрупнији сељак, пошто ногом хрупи на један од три поклопчића од шибица.

– Вади паре! – заповеди жгољавом Циганину.

– Није ту – устврди он.

Сад се сви, онако погрбљени, надвише над шибице. Сељак склони свој свињски опанак са згаженог поклопчића, али куглице ту не беше.

– Не пипај! – подвикну сељак на шибицара, који пође руком да склони незгажене поклопчиће са тла. Циганин устукну, а сељак окрете главу првом човеку до себе, па рече:

– Дедер, Митре, зирни шта је под њима.

– И треба – оте се Книћанину.

Митар приклекну на десно колено, претури једну, па другу шибицу, али куглице не беше под њима. Циганчића прихватише двојица сељака тако хитро као кад хватају одбегло прасе по шљиваку, да он не стиже ни да покуша да им се измигољи. Шибицар стаде да вречи као јарац, али већ беше окренут у рукама сељака стрмоглавце, тако да му нос додириваше празне шибице на земљи.

– И треба да пасе – рече Книћанин.

Митар се придиже из клека, те се усправи и приђе наопаким шибицару. Онда узе да му изврће џепове, али куглица не испаде на земљу.

– Где је? – цикну један од оне двојице сељака што држаху стрмоглавце обешеног Циганчића.

Кад не доби одговор, он изручи Шибицара на земљу, тако да се овај носом пободе у поклопчиће. Крв му шикну на нос, а контумацки надзорник ништа не предузе. Сељаци ухватише ред тако што потиснуше Цигане иза себе. Црноока девојчица се саже, па загледа у земљу где бејаше поклопчић што га опанком нагази сељак. Онда кажипрстом загреба промрзлу земљу, те из ње ишчачка храстову куглицу, коју је сељак, кад је силно згазио поклопчић од шибице набио у тло, па је није после ни видео.

Миа се, згрожена крвљу, окрете од прозора па се врати за свој сто. Онда настави да разгледа благо које је трговац с Мојсиње покушао да унесе у царевину. Нагну се преко радног стола, па с његовог краја узе велику кутију од старе коже добро очувану, с иницијалима и грбом, и положи је пред себе. Прсти-ма полако стаде да пребира пертлу с обода кутије, а кожа зами-риса у канцеларији. Онда откопча кожни поклопац с кутије, широм је отвори, и угледа прелепу икону у њој. Имала је утисак да лепшу никада није видела. Миа се наклони над њом, па

се саже и пољуби је. Беше то житијна икона светог Стефана Дечанског, рађена темпером на дасци, с мноштвом минијатура на златној подлози. У средишњем пољу иконе осликан је Свети Краљ како седи на раскошном престолу са високим наслоном, ногу положених на пурпурни јастук постављен на супедион. Одевен је у дивитисион са лоросом, а на глави има затворену круну. У десној руци држи велики осмокраки крст украшен бисерима и драгим камењем, док у левој има акакију. Са обе стране, иза престола, стоји по један стражар одевен у панцир, с кацигом на глави и мачем и буздованом у рукама. У врху осликаног поља је полукружни одсечак неба са попрсјем Христа Емануила, који обема рукама благосиља. Из угла при врху средишњег поља, спуштају се ка Краљу два анђела, који у рукама носе лорос и круну.

– Ово мораш да видиш – обрати се Карлу.

Он се одвоји од прозора са завесом и приђе њеном столу.

– Боже! – изусту дирнут лепотом иконе.

Имао је поглед на благо које га, на трен, слично његовој башти, одведе из контумца. – Владар ових наших из дворишта, што чекају у реду за царевину – прошапта. Стари, средњовековни, поживе пре више од петсто година...

Миа се још више нагну над иконом како би боље разазнала, по ободу њеног средишњег поља, сцене из Краљевог житија, међусобно одвојене бордурама и означене ситним натписима. Седамнаест, заврши она бројање у себи. Беху то композиције рађене тананом четкицом, према Цамблаковом житију: Симонида клевета Стефана Дечанског краљу Милутину (ту се Миа задржа мало више у разгледању владоца који седи на престолу и прима краљицу са дворјанкама); ослепљење Светог Краља: он лежи беспомоћан, разапет, на некој врсти операционог стола и окружен мучитељима; јављање светог Николе Стефану на Овчем пољу: Краљ лежи на постељи, крај његових ногу седе краљевићи, а краљица крај руку, над њим се наднео Светац у владичанској одежди; одвођење Стефана са синовима у заточеништво: поворка коњаника и утврђени град у даљини.

– Невероватно – изусти Карло, који се загледао у Светог Краља на сабору цара Андроника у Цариграду – ту сви имају дуге браде: цар, краљ, група епископа.

Миа је већ погледом отишла даље: Стефан наговара византијског цара да прогна јеретике из Цариграда, док се на мору види лађа са путницима и разапетим једром. Свети Никола враћа вид Стефану Дечанском: беспомоћни Краљ, погрбљен и замишљен седи на престолу, док га Светац, знатно крупнији од њега, погнут ка престолу, благосиља.

– Какав народ! – оте се Карлу, који настави са разгледањем: распитивање краља Милутина о сину код цариградског патријарха – син седи у затвору, док његов отац са дугачким свитком у рукама приступа патријарху.

Миа се најдуже задржа код повратка Светог Краља из заточеништва, јер то беше сцена с мноштвом ликова и црвеним градом с три куле у позадини, на златној подлози.

– Ово мора да је измирење – настави Карло да коментарише, сав запањен, јер сад упре поглед у сусрет краља Милутина са сином Стефаном: син прилази оцу који седи на престолу, док бројни дворјани то посматрају.

– Прави дворски церемонијал, још тада – рече Миа, јер пред њеним погледом архиепископ Никодим крунише Стефана Дечанског за краља у Пећи, у порти препуној званица, наших и страних. У позадини је једнокуполна бела светиња.

– Они ни сами не знају колико цркава имају – јави се Карло док је пиљио у сцену зидања Дечана: Свети Краљ обилази радове док се мајстори уз две лотре, по тројица један за другим, успињу на кров код протомајстора.

Миа се прекрсти пред Светим Краљем који даје милостињу убогима: двојица су у одрпаним белим хаљинама и они седе на земљи, над њима трећи с испруженом руком има тамну хаљину.

– Свети Никола је преко реке најпопуларнији светац – рече Карло, загледан у треће јављање светог Николе Стефану: Краљ је опет у постељи, а над њим Светац. Свети Краљ обавештава дечанског игумана Арсенија о својој визији: игуман

има белу доњу, а црну горњу мантију док приступа владоцу, који се придигао са престола и креће му у сусрет.

– И вечито страдају – изусти Карло, загледан у насилну смрт Стефана Дечанског: његове руке повезане су на леђима док му приступају убице.

– И иду по опелима – настави Миа, јер пред њом беше сахрана: Краљ, с дугом брадом, свечано одевен лежи на одру, док му свештеници и мирјани одају почаст.

– Ево зашто царевина без њих не може – рече Карло опазивши дуж доње ивице оквира иконе насликану битку на Велбужду у појавама: Стефан се моли пред битку, судар двеју војски и млади Душан што поражава бугарског краља, с мноштвом ратника које млади краљ предводи на белом коњу, а позадина сваке сцене је позлаћена. Најлепша минијатура коју је Миа икад видела.

У дну средишњег поља, на левој страни, исписан је текст ктиторског натписа у коме се помињу пећки патријарх и дечански игуман. На десној страни, зограф је забележио своју молитву Светом Краљу, коме приноси на дар икону као „недостojни расоноша”. Моли за исцељење, јер му је „душу и тело обузела болест тешка са ранама и гнојем”. Испод престола је датум завршетка иконе: лето 1577. месеца августа 1. Била је то, пред Миом и Карлом, копија једне од најлепших икона зографа Лонгина, ремек дело српског иконописа. Карло се саже над икону, прекрсти и пољуби краљевића на белом коњу. Миа виде да то учини вешто, са три прста. Онда узе да затвара кожну кутију за скупочену икону.

– Шта је трговац за њу рекао? Одакле му? – упита она.

– Бранио се ћутањем – насмеја се он, па се врати свом месту крај прозора, поред завесе, одакле настави да разгледа двориште контумца.

Учитељ и бивши секретар Примирителног суда, а сада „месних школа шицких управитељ”, само што беше стао у ред. Карло га је добро знао, јер је од њега учио грчки језик. Управитељ је завршио препарандију у Сомбору, па латинску гимназију у Новом Саду и Винковцима, где је свако морао овладати

немачким и латинским језиком, а грчки је он сам, онако, за себе, учио због старих списа. Беше то наочит, леп човек.

– Мушкарац да се заљуби у њега – шапутале су девојке за њим, још кад је са шеснаест година постао појац у цркви.

А кад би запевао (знао је одлично црквено појање јер га је у кући учио од малена), неку стару песму, онда су жене само потврђивале свој утисак. Често прелази границу, али увек поштује ред. Карло је више пута покушавао да га убеди да не стоји у дворишту већ да одмах, са путним исправама ступи к њему, у канцеларију. Није вредело. Уча би то лаконски одбио: – Не могу, преводим Библију, срамота је, брате.

Причало се да је због тога почео да учи и јеврејски језик. У ствари, он је читајући Библију и учио стране језике, као што је певајући црквено појање вежбао соло певање. Прота Васа Живковић у својој библиотеци, коју све више користи и Миа, има његову књигу *Превод Псалтира: као прва проба на српском језику*, штампану у Бечу, године 1833.

Миа се смејала једне вечери са протом кад су маштали о томе како на граничном прелазу треба увести и такве мере да крајње сервилни људи и ласкавци не могу ступити у царевину.

– Е, ту бих ја завео контумац – био је изричит млади прота. – Овако, свако улази у царевину, само нек' нема кугу и добро је.

Онда је узео једну пожутелу књижицу с полице своје библиотеке и показао је Мии. Била је то песма коју је написао управитељ, тада млади учитељ у Мохачу и штампао под насловом *Преосвешћеном јосифовину Стефану Сјанковићу јравославном скоројослављеном епископу будимском јријевка, од учитеља Муачкој*, Будим, године 1829.

Циганчић, коме усирена крв још вири из носа, кад спази учу хитро се помери у страну да направи место у реду за њега. Сељаци га само мрко погледаше. Управитељ климну главом у знак захвалности шибицару и стаде иза сељака.

Миа седећи извуче тешку фиоку из радног стола, па узе у руке следећи заплењени предмет на царинској контроли. Пред

њом, на столу, нађе се чаша од позлаћеног сребра рађена стрпљивим пунцирањем, искуцавањем, резањем и гравирањем. Она помилова дно чаше, мање од десет сантиметара, украшено шестолисном розетом на којој лежи фигура јелена, ексером причвршћена за данце. Онда узе да, слово по слово, ишчитава мајушни појас с натписом око розете: „Ову... чашу... ко... купи... да се... напије... славе... Божје... и... пре... чисте.” Остатак чаше чини широки појас с украсима од испупчених фигура, подељен на девет, толико их Миа преброја у себи, стилизованих аркада које леже на јонским стубовима. У аркадама су приказана митска бића, људске фигуре и животиње. Ту су: сова са људском главом, човек са свитком у једној и цветом у другој руци (као Карло с његовом баштом, помисли), па два сирина, од којих један има пренаглашене груди жене, а други увећано тело птице, кентаур са мачем у руци, ловац са луком и стрелом – подсети је на њеног ујака, који је ловио самострелом. У преостала три поља затворене су, као у стилизованом кавезу, три животиње налик на јелене. Једна од њих је, сада Миа јасно уочи кад се још више загледа у њу, једнорог. Митске животиње имају јако издужене вратове и приказане су у борби са змијом која вијуга кроз сва три кавеза. Миа тад схвати посвету с данца чаше, па се насмеја: „Ко је умерен напиће из ње здравицу, а ко претера у пићу указаће му се митска бића”.

– А, ево и њега – јави се Карло с прозора.

Из спољнег контумца, кроз главну капију, у двориште је ступао гуслар. Имао је дуге бркове повијене на горе. Карло је гусларима и калуђерима гледао кроз прсте, те им бркове и браду није дирао.

– Ћосав човек не може бити народни певач – објашњавао је уз осмех зашто само њих такве припушта да уђу у царевину.

Гуслар се прекрсти, као кад улази у цркву, па пољуби тесани довратник од славонског храста.

– Хвала Богу те сам здрав – прошапута – јадни они из колибе и лазарета.

С њим се јутрос из чамца на обалу искрцаше неки млади људи, једри и здрави, чинило се, али њих не пустише у дво-

риште. Неке послаше у лазарет, а једног у колибу, на самој обали.

Пошто се прекрсти, врати гусле из леве у десну руку, па направљен уђе кроз капију. Било је нечега епског у његовом ходу, јер у десет корака он прегазу двориште и стаде у ред. Све је код њих у десетерцу, помисли црноока девојка из реда, која у доколици, док чека прозивку, преброја гусларева корака кроз двориште.

– Боже мили, чуда великога – изусти један од сељака, тако да су га могли чути сви у реду кад смотри гуслара на капији.

– Јер је крвца из земље проврела – зајеча други сељак, опонашајући гусларски начин појања.

– Усред зиме кад му време није – јави се трећи сељак, најављујући придошлицу на царинској контроли.

Остали сељаци не стигоше да прокоментаришу појаву гуслара, јер он им за час приђе и стаде у ред, али се зато сада смејуље између себе. Њихов свет је такав. Мисле да су центар свега и да знају да процене, како људе тако и марву. Онима који не ору и не копају, већ живе од песме, завиде из дна душе, али их увек плаћају. Одједном, они се уозбиљилише, јер шибицар уступи своје место у реду и гуслару.

Откад се пролетос овде запуцало, гуслари стално прелазе реку. Беху популарни на првомајском уранку у Сремским Карловцима, где беше преко десет хиљада људи, а који оста утефтерен у историји: „Улицама су се мешале родољубиве и црквене песме, звонила су звона, а гуслари су певали о старим јунаштвима. На свима устима беху имена Душана и Лазара; тражио се њихов дух, и њихов замах”. А кад патријарх пође у Беч, где је од цара хтео да тражи признавање одлука Мајске скупштине, у стопу га је пратио најбољи гуслар. Тако они стигоше у Загреб. Гуслар је одмах све опевао. И то, како је маса на рукама носила „њих двојицу библискијех Јосифа”: патријарха Јосифа Рајачића и барона Јосифа Јелачића пуна два километра, до Цркве светог Марка, и то, како је народ захтевао од патријарха да устолочи бана, и како је то овај учинио у цркви, благословивши га својим древним крстом. Гуслар је прећутао, зарад

братства и јединства, како се хрватски Сабор није могао да конституише пре тога, јер новоименовани бан и председник није имао пред ким положити заклетву, пошто је загребачки бискуп побегао. После је Сабор донео декларацију да „Хрвати и Срби, истородна браћа, имају у Хрватској иста права имати”. Учитељ се благо наклони гуслару и мало искрену у страну да му не окреће леђа док чекају.

Миа узе са стола сребрну чашу с фигуром јелена да је врати у фиоку, па се сети стихова: „Чаша жучи иште чашу меда, смијешане најлакше се пију”. Пре две године, од једног бечког штампара (био је пореклом из Беле Крајине), доби на поклон књигу *Горски вијенац, историјско-собијније при свршејку XVII вијека, сочињеније П. П. Н. Владике црнојорскоја*. Биле су то три цивилизације опеване у десетерцу: оријентална, европска и српска; херојска поема у облику народне драме. Од тада, на своја путовања Миа носи ову књигу. Чита је по свом типичу, кад је одморна, поготову кад се пробуди. Тако чува свој језик у туђини и учи нове речи. А од недавно добија писма од Вука Верчевића, који је извештава детаљно о Његошевом кретању.

– Песник је то, и то прави – брани она Владику кад га стану нападати обавештајни кругови у Бечу.

Одбила је да иде у Боку како би за царевину купила један манастир на граници. Није могла да учествује у томе, па су на тај задатак други послати. Оперативни циљ је разбити саборе на граници, јер кад Владика овде пристигне са Цетиња, нагрну Бокељи долазити да га виде и чују. Другачије не могу помоћи овом песнику – увек помисли кад нешто ново исплива о њему у обавештајном мору. Тако јуче сазнаде да имају Владикино пресретнуто писмо, које је он летос послао српском кнезу. Ову бајату вест ухвати случајно, јер откад се изјаснила за такву поезију, стадоше јој ускраћивати службена сазнања о њеном поети. Обавештајни официр, друг њеног зета, јуче јој крај реке ово рече док су обилазили контумац. Кад она уздрхта на кошасти, он јој даде да чита препис Владикиног писма: „Војводство на слабе гране стоји, па и да је сасвим ослобођено од

Маџара, за Срђство никаква напредка, како Срби за себе не војују него за туђина”. Ветар се био раздувао, тако да хтеде да јој отме хартију из руку, па да је врати тамо, преко реке. Она успе да је пресавије и завуче у џеп колегиног капута. „Чашу меда јошт нико не попи, што је чашом жучи не загрчи”, помисли, загледана у сипљиву реку.

Историја утефтери да је Његош исте године рекао: „Е, си-ромаси Славјани, што би Европа без робовах да јој није њих.” Деценију касније, Вук Верчевић је писао: „Кад сам дошао у Требиње као агент – конзул аустријски, упазих чудо над чудима, и увјерих се да је овђе прави расадник Српскијех народнијех пјесама. Чудо велим зато, што у Херцеговини од Косова нијесу смјели од полумјесеца ни попови у цркви појати Божје пјесме, а камо ли народ некад најнесретњи под капом небеском. Оци су дакле синовима по планинама јуначке пјесме уз гусле пјевали.”

Миа врати чашу у фиоку, па узе следећи предмет и стави преда се на сто. Беше то бакарно кандило, добро очувано, изузетне израде. Имало је цилиндрични облик са полулоптастим дном на коме су били кружни прорези. На његовим саставцима беху дршке готски стилизоване. Миа се, на трен, сети трга с успаваном катедралом и титраве светлости фењера. Давно је престала да мисли на то вече. Сада одбаци ову помисао као животни титрај што давно угасну у њој, па се загледа у кандило. Дуж његове горње ивице уочи водоравну оградицу изрезану у облику везаних стилизованих кринова. Оградица са истим мотивима, али извијена у горњем делу, лежи и дуж доње ивице кандила. Свуда ограде и границе, помисли, чак и тамо где и не сањаш да их има, чак и цветне!

Миа није волела свој нови посао. Њен пустоловни дух био је овде, чинило јој се, скучен и ограничен. Хладна река, гранични прелаз, равница, кошава, контумац и вечити ред за улазак у царевину – били су њен кавез. Кандило је украшено са три бифоре, преброја их пошто га окрете у рукама, у којима су, лепо се виде, фигуре апостола. Они седе у свакој бифори по дво-

јица окренути један према другом, тако да им се колена додирују. Под њиховим ногама у бакар је урезан мотив стилизованог чемпреса у испреплетеној лози. Ето граничне линије, помисли Миа, јер врежа је овде на готском каднику чисто оријентални мотив. Нама то није сметало, расуди она, да преузимамо мотиве како Истока тако и Запада, ако су лепо. Зато историја уметности утефтери да апостоле у бифорама и чемпрес у врежи, финим ливењем, резањем, пробојом и прорезивањем у бакру, уписасмо и на такозваном Крсту цара Душана, који се среће у Бутарској.

– А, ево и старог Миловука – јави се Карло с прозора.

– Морам да га видим! – рече Миа, па устаде од стола и приђе свом прозору са завесом.

Човек који, још сигурног и одмереног хода, прав у леђима, закорачи у двориште, неодрљиво је подсети на њеног покојног оца. Кад стаде у ред, он климну главом те се јави учитељу. Шибицари, кад то видеше, уступише и њему своје место у реду. Он се наклони и њима, па приђе ближе царевини. Сада, док га је гледала из профила у разговару са учитељем, Миа као да виде оседелог оца. Зато што имамо његову књигу, помисли. Књиге које су остале после очеве смрти у њиховој кући рано је прочитала. Био је то њен разговор са родитељем, покушај да га, кроз књиге које је он читао, боље упозна. Једну од њих штампао је Јосиф Миловук, „трговац пештански и издатељ“, кад је њој било пет година, кога она сад први пут виде. Сети се његовог *Објављенија* за књигу и како му се смејала, у коме он вели: „*Славенски именослов* биће околу идућег пештанског вашара готов”. Сада јој беше жао, док га је гледала где стоји у реду, што је била таква. Да није тако чинио, не би ни било Матице српске, најстарије књижевне, културне и научне институције српског народа, помисли. Он је платио први број овог часописа, 1826, послао хонорар за наредна два, и књигу *Зачаишије и истиино основије Матице сербске по хронологијском разлоју вјерно и некористино појимком* написао. Две године касније, штампао је 3160 „оригинални имена из свију славенски диалеката... особито оцевма, и милим матерама, да као

грана славенскога стабла у собственој башчи народно име тражи и љубимом га чеду надене”.

– Крепак је – изусту Карло. – Мало-мало па прелази границу – настави он са свог прозора – Утврђује, вели, обновљену Књажевско-српску књигопечатњу.

– Личи на мог покојног оца – рече Миа.

– Кад он умре? – упита лекар.

– Имала сам пет година – изусту Миа.

– И Миловук остаде рано без мајке – рече Карло.

Боже, помисли Миа, и он у књигама тражи родитеља.

– Његова чувена *Објављенија* и сад памтим – насмеја се Карло.

– И ја! – изусту Миа и склони се са прозора.

Лекар се усправи као да ће рецитовати у препарандији, пред пуном салом света, па отпоче декламовати повишеним гласом:

– Житије Ђорђа Кастриота што је од сами непријатеља његових Турака име Скендербег сирјеч нови Александер придобио.

Миа се засмеја рецитатору, али њега то не спречи да настави, нешто тише: – Долеподписан ласка си, да ће изданијем житија овог не малу ползу роду своме принети, с тим више, што су Албанези у свачему Србљима оближњи.

– Добра, стара времена – рече Миа, па седе за радни сто да настави са својим послом и отвори доњу фиоку.

Прстима помилова везени крст, који лежаше својим доњим делом подужног крака ослоњен о данце фиоке. На горњем, Миа запази Богородичину сигнатуру извезену над врежом, на један повећи свитак. Усред крста је кружни медаљон с допојасном фигуром Богородице с Христом дететом на грудима у срцоликој сузи на њеном мафориону. Вез на тканини преко коже, опшивен црвеном траком, сети је на мајку. Зими, крај огњишта да боље види, она везе. Тако нагнута над свој бод, хитро мења положај својих дугих прстију с концем као да игра коло: цик-цак, положени, ланчани, пуни...

Миа остави везени крст да лежи у фиоци, па устаде са столице и разви свитак.

– Молим те, помози ми – позва Карла, јер свитак беше дуг око метар и по, а широк око пола, тако да се у њеним подигнутим рукама размота до близу пода.

Карло притрча те је јој поможе да га пажљиво положи на сто.

– Види ти њих! – изусти он, загладан у документ на осман-скотурском језику, писан дивани писмом, црним и црвеним мастилом, местимично украшен златним тачкицама.

– Шта је ово? – он се сагну да разгледа почетак списка, јер ту беше званични султански потпис – *џуџра*, исписан златом, који Карла подсети на постоље за божићну јелку, јер се над њим беше разгранала пирамидално, злаћана јела богато украшена. На њеном врху, лево и десно, црвеним и зеленим мастилом, осликане су две руже, латицама погнуте над текст. Крај њих, тако да буде попуњена белина на хартији, усађена су, и с једне и с друге стране ових рајских биљних мотива, два чемпреса у злату.

– Мустафа хан, син Абдулхамида, вечно победоносан – ишчита Миа султанов потпис.

Турски језик се учио од малена у њиховој граничарској кући. Сестра га никад није добро савладала, јер јој беше тежак и далек. Миа се чудила како јој не иде тако враголаст језик, који је за њу имао дах пустиловине.

Карло се повуче од стола и врати на своје место крај прозора. Миа узе да ишчитава свечани султанов ферман о постављењу, односно берат, са детаљним разрезом износа, хиљаде акчи, пешкеша по митрополијама. Увек исто, помисли Миа, дај новац империји на време, па мирно живи. Берат је гарантовао црквеним судовима суђење брачних спорова.

– Кречари – јави се Карло.

Један од сељака из реда, кад их угледа на главној капији, рече тако да га сви чују: – Е, сад ће да омалају шибицаре.

– Има да се беле – допуни други сељак.

Циганчићи се, изгледало је, припремају да придошлицама уступе своје место у реду. Кречари су и пре прелазили реку, а

сад кад имају овде пуне руке посла, сваки дан пристижу. Црнило које просу барутни гараж пушака и топова морао је бити дезинфикован, а куће окречене и забељене. Живи креч сад треба сваком оштећеном утврђењу. Зато га тамо, преко реке, пеку у кречним пећима, а овде продају. Три добра радника за дан озидијају пећ од кречног камена, ложе је на смену тридесет сати и утроше петнаест метара дрва. Један од њих, онижи човек средњих година, широког врата, застаде на пола дворишта, окрете се ка капији па се прекрсти. Он има грижу савести која га све више чини фарисејем (окреченим гробом, како их Христос крсти), јер само његов креч контумац откупљује за преливање масовних гробница. Зато се он највише крсти пред колибом на обали, нешто мање крај лазарета и једном усред унутрашњег дворишта, пре него што стане у ред. Шибицари, ипак, не уступише своје место у реду, тако да им кречари сад гледају у леђа и чекају.

Карло се окрете од прозора ка Мии, па рече:

– За пола сата треба да отпочнемо да их примамо на разговор.

– Хоћемо ли чај? – упита Миа.

– Може – рече Карло, па приђе пећи на дрва и помери самовар по плотни, с њеног краја у средиште.

Миа извуче горњу фиоку па из ње узе и стави на сто дрвену кутијицу опшивену фином кожом, те је отвори и метну преда се велики печатни прстен. По његовој глави, унутар тачкастог ланца, тако да му четири тачке крстосито предвајају сваку реч, а реченица почиње крстићем, угравиран је запис: „верховни вожд народа србског”. Унутар појаса са записом дати су стилизовани иницијали (Миу подсетише на радни сто), П, с једном столицом, Ђ, у средини, и то тако да својим положајем чине крст у средишту главе печатног прстена. Одатле се пружају младари као из стабла. У њиховом преплету, с десна, пружио се леп стилизовани крст који, приљубљен уз једну гранчицу, као да вијори на ветру. Под иницијалним стаблом дата је година 1811, а лево и десно владарске инсигније. Карађорђево прстен, откад се његови вратише на власт, као и други лични предмети

изникоше из залагаоница. Копије су биле бројне, а прича једна. Кад је он морао преко реке да бежи и потуца по туђини, на крају и у Русију да стигне, остао је без пара. Зато је по залагаоницама уз пут засејао: прстен, доламу, јатаган белосапац, пиштољ кремењак (такозвану леденицу), мараму, потпрашницу, ордење, фишеклију с мотивом Светог Ђорђа...

Миа врати прстен у кутијицу за накит, па узе мумаказе. Сети се да већ има једне такве, у другом радном столу, само што њих приписују књазу. Владар их увек мора имати у цепоу, помисли Миа, јер ничија није до зоре горела. На танком сечиву мумаказе имају кутијицу ишарану биљним преплетом, која подсећа на птичије гнездашце. Овде се задржавао одсечени део свежиног фитиља, док не угасне. Кажу да је књаз сву ноћ одржавао свећу више Карађорђеове главе, у тепсији, на трonoшцу пред конаком. Чим крене да дими фитиљ, он је вадио мумаказе из цепа. Кумовска глава била је испрана од крви, али по мраку, уз титраје свеће, није личила на себе јер се фарба из косе беше разлила редом по челу, а у три пруге и на лице. Књаз је, чим остави мумаказе, узимао памук у руке, те брисао црне пруге с вождовог мокрог лица.

– Праштај, господару – тепао је – Извини, куме – молио је.

Одсечени фитиљ у мумаказама, сину Мии нова помисао, ето, то смо ми, Крајишници.

Карло приђе с шољом чаја, па је спусти на сто:

– Изволи – рече, па кад виде мумаказе, додаде – То нам сад не треба, одјутрило је.

Он није волео контумац, особито ноћу. Зором се, ипак, све мењало. Сећао се често своје покојне стрине – живели су с њом под једним кровом с два улаза у кућу у старом граду, да је пред смрт понављала како би волела да душу, ипак, дању испусти. Јутро је у контумцу кидало ноћну изолованост карантина од спољнег света, као што деца раздувају маслачак да од њега праве карице за ланац око врата. Зора крај реке отварала је видокруг у контумцу, како спољашнем тако и унутаршњем, до тада скучен на пламичак свеће по мајушним колибама и собицама гостионице и ограничен на вештину човека с мумаказама у ру-

кама. Још ако воштаница непрестано сузи, ноћ је бивала дужа и тежа. Тада се чак и бајало. Све се мотрило код свеће: дим, боја, гашење, капање...

Кажу да је књаз имао папир у џепу као џаџу – то парче хартије било је нагорело и старо. Ко му је ту жељу на страном језику написао, никад се није сазнало. Пред зору, наднео је папирче над пламен свеће и запалио, да би се написана порука у облику дима узнела на небеса, а онда се прекрстио и лизнуо палац и кажипрст, па утулио свећу, јер беше зајутрило над Србијом.

Тад је пристигао касапин. Он је по дану ридео, дрхтуруио и натенане одрао кожу с главе. Ћурчија је до вечери кожу усолио, па испунио памуком и сламом, а лобању крадомице, у току ноћи, сахранио крај цркве. Историја је утефтерила да је из народне касе цео посао, касапину и ћурчији, плаћен тридесет пет гроша, јер се неко досетио да није добро заокружити овај број, како стоји и у Библији.

– Клисар – јави се Карло с прозора – Уранио и он, на појутрицу.

– Још ми стоји у фиоци његова фотографија – рече Миа.

Клисар ступи у двориште. Он је за собом остављао, као и увек, миришљави траг. Испочетка, то су били црквени миомири, јер је носио свето миро, тамјан, смирну, уља из светих кандила... Одскора, он границу прелази и са световним мирисима.

– Има тај добар нос – насмеја се Карло кад клисар стаде у ред.

– У Београду сад само његове парфеме купују – потврди Миа.

– Анастас Јовановић узео га за лиферанта – настави Карло.

Клисар је лане први пут прешао границу. Хтео је сталну плату и лепу цркву да нађе за себе. То што је пратио проту по парохији, носио крошњу да од народа скупља јаја и пасуљ (ко колико да), беше му додијало. Знао је да у царевини све другачије бива. Цркве су велелепне, а црквено-школске општине

могу ти дати стан и плату, а ту је и бакшиш од верника. Он је убрзо нашао за себе и додатне приходе, па стално прелази границу. Зато у контумцу доби надимак Летећи Клисар. Мии је он већ постао обавештајно интересантан и тражи начин да га узме за доушника. Тај се мува и код црквених и код световних главешина. Она је зато задржала, код себе у фиоци, једну фотографију коју је клисар требало да пренесе преко границе. То је портрет човека с фесом на глави. Насмејан је испод брка. Једно око му је широм отворено, а друго полузатворено. Тако Миа, док гледа у фотографију, има утисак да је он мерка, процењује, а не она њега. Опасан човек, слуги она, како ли тек уживо делује? Историја утефтери да је био велики демагог. Човек који је, од слуге и сиромашка, за четврт века постао један од најутицајнијих људи у Србији и најистакнутији политичар. Женио се два пута. Био је крупан, правилних црта лица и малих очију. Један од најбогатијих Срба. То му није сметало да у своју кућу, крај Калемегдана, скупља сиротињу да јој проповеда: „Не треба да се само један греје на сунцу, а сви стојимо у ’ладу.” Народ га прозва Господар Вучић. Анастас га услика јесенас у свом атељеу у Бечу.

– Богами, Анастас се нагума пара – рече Карло.

– И тек ће – потврди Миа.

Тазе богаташи, а има их у Србији, сад хрле у његов бечки студио да их фотографијом овековечи. Позирање траје мање од једног минута: седну, једном руком се ослоне о сто, друга је положена у крило и – мирују за вечност. Сиротиња може о том минути само да сања. Анастасово царство има контумац кроз који само богати улазе. Тако ово сироче (није имало ни петнаест година кад му умре отац, а он се бринуо о мајци, сестри и брату), родом из Шоплука, које научи да чита од неког Панчевца Огњеновића, удари темељ примењене уметности код нас. За историју, он утефтери како је то било кад су сви били раја, пре ослобођења, у турској апсани на Дорћолу: „испод земље, с прорезом на врху за давање хране ухапшенима, а они су седели на неком камењу у вечитом мраку, спавали на даскама, живели у највећем смраду и нечистоћи”.

Клисар одскора ради за Анастаса тако што му широм царства и по Србији растура његове слике, литографије, фотографије, кипове, ордење, накит, посуђе и намештај. Он му пролетос, код својих људи у цркви, заговори литографију *Патријарх блајосиља їраничаре*. Миа је имала прилику да је види. Радници из њене службе једногласно је одобрише. Патријарх на белом коњу у подигнутој левој руци има крст којим благо-сиља војнике, а у придигнутој десној сабљу окренуту ка народу, тако да може све да поздрави и уједно позира Анастасу. За њим, на сивцима усправљени јашу царски официри: један носи високу капу, налик ваљку с грбом на глави, а други троугао с подвезом под гушом; затим двојица народних представника од којих један има качкет, а други „червени шепиц”. Иза њих, у мноштву народа, вијори се српска застава са ловоровим венцем на врху копља. Тако је на Анастасовој литографији заступљена једна панакамилавка, више војничких високих царских капа, качкет и фес, док гологлави народ у рукама држи шешир и шепиц и тако поздравља патријарха на коњу. Ту су и дуге пушке с бајонетом на врху – њих уз десно раме држе постројени граничари у царској униформи. И још једна застава је овде. Барјактар је чврсто држи пред пушкама, под крстом патријарха, како би укротио царског орла на њој са широко раширеним крилима да не одлети са литографије. Без орла би овде све било другачије, јер царска тајна служба би онда морала да ре-агује и забрани уметнику рад.

– Карантинија – прослови Карло, загладан у двориште – Земља карантина – окрете се Мии, па настави – Дуго сам овде, па постајем и ја део ње.

– Карантин и ја – насмеја се Миа – То је твоја, а сада и моја, Карантин-и-ја.

Карло се врати прозору са завесом, па се загледа у људе из реда: – Кара је на турском црн, а Карантинија и јесте Црна Земља.

– А може да значи и казна – изусте Миа – Отуда глаголи карати, корити, значе грдити, кажњавати.

Карло се сад загледа у главну капију, да види ко ће наићи у Карантинију, па изусте:

– Дакле, Кажњена Земља.

Миа се сети још једног значења речи кара, па се најежи: – Лежиште са точковима на које је смештен топ тако се назива, а користи се за превоз посмртних остатака високих државника, војсковођа и хероја.

Сад и Карло благо уздрхта крај завесе:

– Ето, све то је наша земља Карантинија.

– Боже, помилуј – прекрсти се Миа.

– Само кроз њу се може у царство ући – рече Карло.

– Боже, и да дође царство Твоје – настави Миа да се моли у себи.

– Благо прогнанима правде ради, јер је њихово царство небеско, писано је – изусту Карло.

Анастас за историју посведочи: „Кад смо били у контумцу, морали смо у једној великој соби да распакујемо све наше ствари које су, комад по комад, записиване и све по соби растуране. Затим су врата и прозоре затворили и донели у једном великом тигању ватру, на коју су метнули мекиње са струганом коњском копитом и сумпором и у том страшном смраду држани смо неколико минута. После смо затварани у ограду у приземној згради и свако је од нас имао стан са собом и кухињом. Хаљине смо морали сваког дана распростирати по авлији иако је био кишовит дан по тавану. Један момак нам је сваки дан доносио храну из гостионице, а доктор долазио на визитацију.”

Стари прописи имали су три карантинска степена: мирни, кад уходе нису доносиле вести о наиласку заразе, трајао је двадесет и један, сумњиви – двадесет и осам, а опасни четрдесет и два дана. Курири су били повлашћени, па су већ после две седмице грабили у царство.

Миа се трже из мисли и врати послу, те узе нови предмет за царинску контролу из своје фиоке. Беше то лула од посребреног кедра. Поткићена је ливењем и лемљењем у бираним геометријским мотивима, ромбоидним плочицама и црном пастом. Чидук јој је од жутог ћилибара с краћим ланцем. Гнездиште за дуван по врху има два филигранска злаћана вен-

чића. Споља је опасно широким обручем, као бачва за вино, са сребрном гранчицом у преплету. Унутар спремишта за дуван тауши-рањем је уметнута танка фолија од злата.

Миа се сети миланског штрајка. Трг с успаваном катедралом јави се опет у њеном сећању. Али та јој помисао нестане, на трен. Мисли су као дим, помисли, јаве се, на часак па ишчезну, уступе место новим. Благо онима који их знају пућкати.

– А ево и абације – пријави Карло Мии новогridoшлицу у дворишту.

Кроз капију уђе мршавко средњих година у сукненом оделу.

– Овај је добар мајстор – јави се један од сељака.

– Нема бољег, и мени је кројио и шио одело – потврди други.

Абације сад имају пуне руке посла. Народ и војска се морају и оденути. Обмундировну опрему за граничне трупе овде је најпре производила сукнара у Панчеву, а затим у Бановцима. По укидању контумца у Бановцима, који је ровом, праволинијским јарком уз реку био повезан са земунском раскужном станицом, како роба и путници не би долазили у додир са становницима царевине, у зграду је смештен део штаба Славонског хусарског пука, а о трошку Граничарског провентног фонда подигнута је сукнара.

Сељаци из реда приђоше да се поздраве са абацијом. Један од њих понуди га са сатљиком ракије:

– Дедер, да се прекрстимо.

– Не могу, морам да узимам мере – захвали се абација.

– Е, то волим да чујем. А не ко други мајстори што пију па после добијеш место чакшира димије!

Тако сељаци прилазе увек некеме ко им треба. А код абације стићи на ред – права је мудрост. Знају они добро и међу собом приповедају како одело не чини човека, али није им први пут да једно причају, а друго раде.

Историја утефтери да је спор ко се има држати кројачем, а ко абадијом решио министар: „Абациским занатом имају се сматрати такове занатлије, које се баве израдом одеће за сељачку потребу”. Ред се знао, као у контумцу, и код занатлија. Под А су, у том азбучнику више од сто заната, после абадија долазили: албати, поткивачи крупне стоке, алвације, посластичари, алачи, звани још и дрндари, пуниоци душека и јоргана, ашчије, кувари, амрелције, кишобранције, и арције, чистачи штала и коњушари.

Миа није волела редове, али то шаренило судбина, одеће и капа људи који чекају пред вратима царства било је пустоловно и за њу занимљиво. Највише се чудила броју антиквитета, уметничких предмета, драгоцености уопште, које су ти људи из реда собом носили.

Археологија прибележи: „Србија има највише предантичких налазишта на свету, а само једно њено место има више фигурина него цео свет за ту епоху”.

– И Карађорђе кроз Карантинију прође – јави се Карло с прозора, пућкајући своју нову помисао, загледан у двориште.

– Црни Ђорђе, кроз Црну Земљу, на путу за Кажњену Земљу – рече Миа.

Вожд је границу прешао и пред своју смрт у Радовању. Први пут је пређе у осми дан по венчању, кад поведе невесту, браћу и сестре, мајку, а успут уби очуха што није хтео даље да иде. Код калуђера у Крушедолу две године су његова мати и жена напасале краве и правиле сир, а он, док не ступи у фрајкоре, био шумар; ту му се и сестра удаде за чувара манастирских шума у Нерадин. Карађорђе је тада границу више пута и тајно прелазео са млађим братом Марком, фрајкором, и још једним другом. Јатак им бејаше Панта, воденичар. Историја записа сведочење воденичаревог сина: „Буду по десет-петнаест дана, убију ког Турчина, па ето ’ји натраг моме оцу, а онда ’јд опет у Немачку с пуном торбом”. Карађорђу у бисагама, кад му одсекоше главу, нађоше четири хиљаде дуката. Од тих пара поди-

гнута је Покајница, а у њеном дрвну крај улазних врата урезано је: „Сију церков огради господар Вујица за спомен 1818”.

Миа се, на трен, врати у Милано. Беше то први пут да се се-ти успаваног трга, а да не помисли на њега, свог зета, већ на другог човека. Млади царски официр, потпоручник коњичке регименте, био је омиљен у Милану. Он је, као најбољи пито-мац у класи, могао да бира место службовања. Пустолован ка-кав је био, одмах је освојио Миу. Приче које је о њему слушала после шест година од његовог одласка из града и напуштања војне службе, биле су невероватне. Коња је пропињао на задње ноге, па обарао на земљу, а он устајао са уздама у рукама и ста-јао крај животиње док још лежи. Он пролетос издаде проглас српском народу *Слобода кружи свейом* и стаде на чело буне, а народ га прозва вождом. Сутрадан по прогласу, у Панчеву се збио упад у Магистрат, те је збачена власт и постављена нова. А седам дана касније, српски министар унутрашњих послова издао је упутство правитељству: „да се стара да народ србски у садашњем мирном стању одржи”. Ђорђа Стратимировића Миа очекује да види и упозна ових дана, јер је најављен његов долазак из Олмица. За то време, руски дипломата који га тамо прими утефтери: „Млада, ватрена и неискусна глава, машта о подвизима Словена и њиховој самосталности”. А француски конзул у Београду записа: „Морална помоћ Словенима је неоп-ходна да би их спречили да падну у руке Русији”. Британија је за немењање граница.

Карађорђе из Кулпина није могао мирно да седи пред сво-јом лепом кућом зиданој на узвишици с погледом на имање од јутара и јутара добре земље које његови преци, уз племство, за-добили од цара због војничких заслуга, па за себе задржаше три хиљаде и двеста јутара, а остатак до десет хиљада дадоше својим земљацима да поделе. Није био такав човек. Обукао је униформу (кажу да му је српски кнез посла), скројену по рус-ком начину, узјахао је свога коња и Карантинију прегазео уздуж и попреко. Зато је сину, пред смрт, могао мирне душе рећи: „Не жалим умрети, наљубио сам се лепих жена, најахао

сам се добрих коња, наносио сам се светлог оружја”. Карантинци, заправо, тако живе да би лако умрли и ушли у царство.

Миа једва чека да упозна вожда, младог удовца, јер зна да је он, још у Милану, а и на меденом месецу, кад се тешко поболео, призивао духове. „Ја сам ноћас умро, али ти ћеш живети још дуго”, јавио му се тада деда, а неколико сати потом стигла је вест о његовој изненадној смрти.

Судбину само они могу знати, размишља Миа, од њих свако тражи оно за чим жуди. Било је то доба кад су једни тражили укидање остатака феудализма и апсолутизма, други истицали природна права човека, индивидуалну слободу, правну, имовинску и националну равноправност; први пут се јављају и раднички покрети, а трећи су пљачкали. Манастирски поседи, Јевреји и насеља крај границе били су на удару. Сви су тада имали надахнуће, пре свих писци. Милован Видаковић, после разговора са оцем Ђорђа Стратимировића писао би сву ноћ, а кад му се учини да је штогод лепог забележио, будио је малог и поспаног Ђорђа како би му то прочитао. Свака реч је била важна, као и језик на коме се има саопштити. Пред буну, угарски палатин захтевао је од патријарха да му више не пише на латинском, већ само мађарском. Одједном, они који су до јуче стрпљиво чекали у реду контумца, што се још и белим светом назива, постадоше бунције.

Реда мора бити, размишља Карло, док гледа доле у њих што стоје у дворишту, на њему све почива. Он је одскора стао све више да овако расуђује. Понекад помисли да су то први знаци старења. Раније је могао више терета сваке врсте да носи, а сада снага попушта. Кад види неумивеног човека са масном косом, он од њега окреће главу. Зато му најтеже пада што овде мора и такве прегледати. Ко те пита шта ти смета, кад радиш за царевину.

Миа поређа на сто три фигурине. У средини је жена која седи на правоуганој клупи од печене глине која подсећа на прастари трон. Он је ишаран и с једне и друге стране њених но-

гу двоструким троугловима, водоравно положеним и својим врхом окренутим ка њој, тако да је свакоме јасно ко је овде у центру пажње.

– Боже, колико ли је ово старо? – рече Миа.

Карло се окрете од прозора, па кад виде статуете, изусти: – Више хиљада година.

Он их се овде у контумцу нагледао, иако су малене и лако их сакрију на царини.

– Стари добри свет – рече му један професор кад га упита за фигурине. – Више од хиљаду година без ратова – објаснио је, па се насмејао – Лепота. Жене су биле главне.

Статуета, Миа настави да је загледа: струкирана и елегантна, има шаре по себи – на лицу, по три изнад оба ока не-обично дуге како би представиле владаркине трепавице. Под вратом, наговештавају накит, а нешто ниже горњу хаљину. Пупак је удубљен на своме месту, па није баш јасно да ли је хаљина кратка или провидна, тако да се и он може видети. Урези у глини се настављају око кукова и завршавају под коленима, тамо где је и крај доње хаљине или сукње. Фигурина је, заправо, прастара Карантинка, заводљива, дотерана и спремна да влада собом. Она пустиловине јавно осуђује, али потајно за њима жуди. Зато су, код оваквих кипића, женама изразито велике, буљаве очи, а сујеверни их држе за опасне и урочљиве.

– Још петнаест минута па почињемо с разговорима – јави се Карло.

У реду сад почиње цупкање. Што се време више ближи почетку рада канцеларије за разговор с њима, то су људи у реду нестрпљивији. Книћани иду у царевину први пут. Чули су шта их тамо чека, али видели нису. И што су ближе одласку, њихова планина, по којој лети жире свиње, све им је лепша. Равница с мочварама крај река и маглуштином их убија. Ко ће тамо живети, помишља пегавко, али то не говори брату. Девојке је-два чекају да их приме. Како ће после бити, оне и не помишљају, јер су претрашене. Кад је човеку безбедност угрожена, он мисли само на њу. Сељаци не дају пет пара на

осећања. Свикли су они тако. Тешки услови живота на селу отворили су и њихова срца.

– Само да лепо прођемо – вели један од њих – Чим ступимо у царевину, прва крчма је наша.

Гуслар не цупка. Он као да није овде, већ разговара са вековима, јер пребира текстове песама у себи да му не изветре. Због тога, са савременицима обично ћути, али зато увек добро пева, јер текстови су свежи, а грло одморно.

Уча је навикао на царинску контролу. Не би то ни била никаква царевина, кад не би имала контумац, размишља. Сети се како је књаз по угледу на пречане успоставио поречки контумац између Горњег и Доњег Ђердапа. Преко магистрата поречке нахије и њеног капетана ишао је тада и Учин обавештајни канал са књазом и тајна политичка преписка. Сама варошица лежала је на ади, а у њеној непосредној близини, на реци, била су још два мања острва: Хаџи Николино и Миленково. Пристаниште је могло да прими преко сто бродница за царину или ђумрук. Бејаху ту лађе, шајке, чамци, сплавови, скеле, чунови, шикље, наводенице, кумпаме, барке, бурчелице, тикваре, дереглије, тумбаси, чамље... Контумац беше веома важан, јер Београдски пашалук имао је тада четири лекара, код којих су само најбогатији могли да затраже помоћ; болницу у Шапцу и апотеке у Београду. Турска држава била је без карантинске службе, а заразне болести, како људи тако и стоке, долазиле су са истока, јер Неготинска крајина и Црна Река беху отргнуте нахије. Баш тада, тамо је наступио помор становништва какав се не памти, зато је јула 1830. повећан број обавезних дана у контумцу на седам, а следећег лета на двадесет, јер беше епидемија колере у комшилуку, па су Руси све пољске Јевреје „због њихове нечистоће” из Мале Валахије протерали близу Видина. За све време ширења колере, на аустријској страни није било епидемије. Учи је још тада, у поречком контумцу, било јасно да књаз неће државу, већ увоз-извоз. Била је честа појава да турски старешина из Аде Кале или Текије затражи да неки његов путник не буде задржаван у карантину, а ако баш мора, да то буде на пола дана или дан. Поречки капе-

тан им је гледао кроз прсте. Исто је важило и за наше путнике с привилегијама.

Шибицари рипкају. Њих не држи место. У контумцу су као у кавезу, а једва чекају да се ослободе сељака из реда и њихових љутитих погледа.

– Праве гаџе – изусту Циганчић, коме сељаци пустише крв.

– Геџе, брате, геџе – исправи га друг.

– Они су похватили све коње – рече трећи.

– Мало им је све – изусту први – сад по више коња држе у штали.

– Шта ће им толики коњи, и још везани? – чуди се други.

– Атови, док су били слободни и дивљи, нас су више воле-ли од њих – рече трећи – Зато се они сада свете и њима и нама, држе их на узди.

– Џукеле, брате – засикта шибицар са усиреном крвљу у носу.

– Судбина – јави се други.

– Крис и дивано има да суди, кад-тад – рече трећи – за све оне наше кужне раке.

Цигани су под кулук копали раке. Дворски ратни савет је разматрао извештај да су читава села изумрла од куге, јер су мртваци слабо покопани, а и онима који јесу, вириле су ноге и руке из земље, па се ваздух квари и опасност од заразе расте... Савет је донео одлуку о примени *Паџениџа о чишћењу*. Војска би спалила изумрла насеља, а у делимично окужена слати су за-твореници из Петроварадинске тврђаве и Цигани да покопају лешеве и лешине.

Миловук, слично гуслару, не даје пет пара на цупкање и рипкање у реду. Из профила, с проседелом косом, а још витак, подсећа на кип. Његове крупне црне очи и девојачки напућене усне мирују. Миа не ухвати ниједан трептај његових очију да је сете на оца. Мирноћа коју Миловук одаје само је слика његовог унутрашњег света. Јер тамо, у његовом контумцу, он пребира нове идеје за своје књиге. Оне тешке не припушта у унутрашње двориште, већ шаље у колибу, крај реке. Лакше смешта

у лазарет, а лагане, меке, чекају у реду на разговор и промишљање с њим. Разговори су му најдражи. Он новој идеји увек придаје исти значај. Студира је, проучава, разматра, шацује. Отуда његово стрпљење јесте безгранично. Зато он плени сваког човека који се с њим сусретне. Миловук, после разговора, припушта нову идеју у своје царство. Трен кад он доноси ову одлуку може се наслутити по његовом лицу, које се ороси блаженством, а трептај закрили његово крупно око. Задовољан је, зна да ће га надживети нова идеја, јер царству књига никада неће бити краја.

Клисар само што не полети са свог места у реду. За њега је, одскора, време постало новац. Док је у цркви, на послу, буде му жао што је такав постао. Али то траје кратко, јер настави у својој глави да компонује нови одлазак преко границе. Мирисе и Анастасове уметнине он бира као диригент гласове на аудицији за хор. Висока цена даје посебан тоналитет предмету, зато га он издваја од осталих и сврстава у своју нотну свеску. Кад их све поређа по прихватљивој висини зараде, готова је још једна његова симфонија, па се сав озари и добије снагу за нови пословни лет. Тада му ништа није тешко. Камен у бубрегу, кога скоро доби први пут у животу, примири се, спакује, и спреми на пут. Анастасу он много вреди. Откад је купио скупии фото-апарат, он мора да лети од посла до посла како би га отплатио. У ту његову пословну брзину најбоље се уклопио клисар. Док се фотографија није појавила, све је било спорије. Муштерија ти позира више дана. Спреми се човек за сликање. Кућу повери неком на чување, натенане прође контумцем, па узме собу у бечком хотелу и можеш да га опуштено радиш. Не жури се нигде, а цене неупоредиво веће. Мало радиш, а лепо живиш. Фото-апарат све поквари. То ново време ухватило је у своју мишоловку и клисара. Црквени миш у старо доба био је сиромашан, али задовољан смештајем. Како време иде, угасиће све карантине, јер нико неће моћи ни минут нигде да стоји у реду, па ни на царској граници. И здравље ће појести тај фамозни фото-објектив. Клисар сваки час чека прозивку. Кад се боље

погледа с прозора, види се да није то више ни млад човек. Он и даље цупка, рипка, врпољи се у реду.

Абација, окружен сељацима смирено, као да им узима мерицу, стрпљиво чека. Код њега нема нервозе. Толико је одела на овом свету да је он давно свикао на лепоту малог живота. Ради на ситно, увек има хлеба, а о брзом богаћењу и не помишља. Ако се неке негде жури, не тражи другог мајстора. Зато га народ цени, јер зна да ће његово одело бити добро. Ко себе не цени, неће га ни други ценити, размишља абација и испод ока мерка своје сељаке.

Побожни кречар једва чека да напусти двориште и оде што даље одавде.

– Ево, само да испратим још ове две госпође с мог стола у фиоку, па можемо да примамо странце – рече Миа Карлу.

Нова фигурина у Мииним рукама има овалну главу већу од остатка тела, лице у облику обрнутог троугла, циновске бадемолике очи с тамним зеницама, сужени нос и мала уста без усана. Човеколико биће и у исто време Боголико може бити кипић с кућног олтара. Човекобог или Богочовек, размишља Миа, увек иста дилема. Она је већ виђала и статуете с главама нормалне величине, каква је и ова трећа са стола коју узима у руке, фигурине које имају неку врсту шлема или маске преко лица. Боже, од маске до личности, чудила се, још тада. Археологија забележи, да је на Белом брегу, крај реке, откривено преко две хиљаде мистериозних фигурица. Једна тезга у Бечу зато никада не прекида свој рад, јер кипићи из Карантиније стално пристижу. То што су у Црној Земљи лежале више хиљада година, диже им цену код колекционара. Тако Кажњена Земља остаје и без својих статуета.

Колико то све утиче на људе који у таквој земљи живе, нико не може оценити. Френологија је давно одбачена као пседонаука. Њен заљубљеник био је млади официр и народни вожд Ђорђе Стратимировић. Он је у Милану имао пријатеља, коњичког капетана, сина саксонске принцезе, који се бавио спиритизмом. На војним маневрима, њих двојица су спавали у истом кревету, где је овај ноћу, при пуном месецу, често разго-

варао с неким невидљивим. Капетан је после објашњавао да је то била његова покојна мајка. У то време била је популарна френологија. Њих двојица су проучавала литературу на ту тему и правила моделе лобања од гипса. Вежбали су се на војницима из свог ескадрона. Они би долазили у њихову собу, опипавали своје лобање, а капетан уносио податке у радну свеску. Боцу доброг вина војници су добијали кад одлазе, а после их у друштву, уз пиће исмевали. Франц Јозеф је први утврдио да урођене менталне карактеристике почивају у одређеној области мозга, па зависно од њихове величине, могу се читати на површини главе. Као кад береш печурке: тамо где је више има, ту је и земља плоднија, влага заступљенија, а сунце дарезљивије. Наравно, и дивље свиње су близу. Френолози су поделили површину лобање на зоне: борбеност, опрез, моћ запажања...

Кад је касапин драо кожу с вождове главе, натенане, дрхтурећи, најдуже се задржао на сузној кости. Пинцетом је у левој руци прихватио кожицу над њом, ту где она предваја очну и носну дупљу, а бритвицом је чистио до сузног жлеба. Овде је ударио на њен кукасти наставак, који се не јавља код свих људи, што га је само утврдило да је вожд био човек посебног кова. Касапин се знојио под черепом као на припеци, иако је у подруму књажевог конака радио, док је памуком скупљао крв и драо вождову главу. Силазио је испод кукастог завршетка кости, ту где се она зглобљава са горњом вилицом и доњом носном шкољком и са њима образује сузно-носни канал. Преко овог канала сузе доспевају у носну дупљу. Овде се највише бавио, јер је био сигуран да је установио праву истину о вожду. Био је то човек са најдубљим сузним каналом и језерцетом у његовом доњем току. Касапин је овде престао да дрхти и зауставио дах како би што боље пришао оштрицом бритве влажном сузном кориту да га очисти.

Историја о свему овоме није ништа забележила, као што је и много тога другог прећутала.

Тако је промакло њеном перу да се вожд Стратимировић у Олмицу састао и са својим пријатељем, саксонским принцом. Он му је потврдио да ће дуго живети, чак му рече: – Ти ћеш,

друже, закорачити и у будући век, а код цара ћеш једини улазити без куцања!

Ђорђе се насмејао овом пророчанству и упитао: – Да нећу још видети и леђа Обреновићима?

На то се Саксонац љутнуо, затворио очи, подигао главу и ускликнуо: – Књажевим синовима помор се даде – а онда је отворио очи и наставио – Рађа се дете, краљ долази, због изумртија њиховог.

Ђорђе га ништа није разумео, па се и уплашио за пријатеља да није сумашедши, те не зна да сад Карађорђевићи преко реке владају, а да су Обреновићи тамо већ били. А ко би и шта схватио кад је Сретењски устав до детаља, својим члановима 23-28, предвидео „сходно Берату, који је дарован Књазу, 7-га Ређуљевеља 1246. године по турском календару”, „којим редом ићи ће наслѣдственост с оца на најстаријег сина у фамилији Књаза, а у случају изумртија мушкараца њени” има се прећи на браћу његову Јована, па Јеврема, а ако и ту изумртија, не дај Боже буде, ту су деца по кћерима светлога Књаза, „а ако ли би и мушкарци женске врсте Књажеске фамилије изумрли” онда има Совјет да опомене последњег Књаза три пута, да наименује свога „прејемника из членова народа, који би био најспособнији и најдостојнији”, а ако би овај „изоставио то учинити”, онда „Скупштина народа бирају најспособнијега и најдостојнијега мужа између себе, и моле обштенонародно Султана, да призна и потврди њега у наслѣдственном достојинству Књаза Србскога сходно Берату.”

И заиста, већ око годишњице Мајске скупштине, која прогласи Српско Војводство, у царевини се роди Велимир Михаило Теодоровић. Кум на крштењу, кад је прелазио у дедовску веру у седамнаестој години живота, беше му митрополит Михаило. Две године касније, убише му оца у Кошутњаку, али престо не оста њему. То није била срамота, а све остало јесте: да га је књаз Михаило добио са седамнаест година старом девојком, да је крштен, најпре, у католичкој цркви као копиљак... Историја записа да је он волео поезију, позориште и књиге, а једини је из породице Обреновић своју имовину поклонио, тестаментом, Краљевини Србији. Тако је Државни савет од

продаје његовог имања имао прилив од милион и седамсто хиљада динара у злату. Српска краљевска академија, Београдски универзитет и ини, примали су овај новац. Откупљиване су и књиге и часописи па поклањани школама, а два примерка ишла су за задужбинску библиотеку „Велимиријанума”.

Ето, пророк погоди изумртије у владарској кући, како мушкараца тако и духа њиховог, да не може већег бити! А Доситеј је то лепо предосетио, кад прибележи: „Губимо се на странпутицама, а чини нам се да смо на правом великом путу”.

Карло се закашља крај прозора. Ову зиму је преболуцкао. Не може човек бити здрав кад овде ради. Кад постаде директор, мислио је да ће бити поштеђен. У Земуну је био више изложен свакој бољки. Али, чини му се да је боље тад пролазио. Млад човек све лакше носи. Има томе више од четврт века како у контумцима борави. Сад га то стиже. Понекад – помисли шта му је све то требало. Царевина, свака, може да преживи и без њега. Ако и једна нестане, друга се рађа. Тако историја пућка сваку државу кроз време.

Карло се окрете од прозора и загледа у Миу. Лепа је, помисли, њој тек није место овде. Крајишници у царевини увек добију послове другог и трећег реда. Тамо где је опасно не раде људи из прве класе. Топли кабинети намењени су њима. Ту им стижу, благовремено, писани извештаји о стању у земљи. Они их мрзовољно отварају, јер су то за њих обични текстови, често писани штуро, које читају само зато што морају. Онда сас-танче до краја радног времена и доносе досадне одлуке важне за царство. Све их то отупљује, па једва чекају неки скандал или немир да бане како би убили досаду и показали колико су важни у држави. Тада живну, врше премештаје, решавају судбинска питања, једном речју: пишу историју. Отуда је у моди писање мемоара.

Како је улазио у године, вожд Ђорђе је све више писао по новинама. На крају, он написа своје *Успомене*, а син његов објави их, на српском и немачком, са четири посебна додатка и једном хронолошком таблицом на триста и педесет страница.

Била је то последња Вождова буна, јер показа у Бечу да и Крајишници знају писати и на свом и на туђем језику аутобиографије.

Карло се врати прозору и кроз завесу спази придошлицу у реду.

– Умаче ми – рече Карло – не видех га кад ступи кроз капију.

– Ко је сад, у минут пред почетак рада? – упита Миа.

– Новинар, ко би други био – одговори Карло.

– Могла сам да наслутим – каза Миа, па устаде од стола и приђе свом прозору да га види.

Човек средњих година, елегантно одевен, с негованом брадом и брковима (Карло и њега не гони на бријање и шишање), смирено је стајао на крају реда. Миа има препоруку своје службе да на њега особито мотри због говора који он одржа пре три године у школској згради изнад Саборне цркве, где Србско читалиште има две собе.

– Лепо је истина бити космополитом, то ваља да и Србин буде; ал', као што други раде, тако и он тек да најволе оно што је његово, јер се он само с оним, што је његово, може дичити и поносити – рекао је он на отварању читалишта, које је одобрило Попечитељство внутрењих дјела.

Служба је највише била љута што је после говора у дво-ришту, уз чашицу ракије, рекао:

– Аустрија жели да нам угаси све што је наше, а наметне туђинштину.

Ту је поменуо, чак, и писмо, али најгори је био онај део кад је рекао да има Срба којима је од Светог Саве дражи „тамоњихов Курције.”

– Господин Максим Симоновић – јави се Миа – Морамо да им угасимо новине.

Служба је радила свим силама да има само своје новине у комонвелту царства. А књаз је, још кад се појавише *Новине србске*, наредио оном ко за њих пише да се политиком бавити не може, „а особито да се не подкраду у новинама нашим речи слободомислене”. Два талира одобри за годишњу претплату.

Не прођоше боље ни *Србске новине*, *маџазин за художество, књижевност и моду* у Пешти.

– Кад их гасите? – упита Карло – Нисам ништа чуо.

– Ових дана – рече Миа – На једвите јаде.

– Чуо сам да имају тираж од преко хиљаду примерака – настави Карло.

– Ови моји из службе су побеснели због тога – каза Миа.

– Имају, значи, duplo више пренумераната од *Србских новина*, пресабра Карло.

– Ко зна где би им био крај како су кренули – рече Миа.

Историја утефтери, *Новине Чийалиишиа деоїрадскої* излазиле су од почетка 1847. до краја 1848. године, и два броја 1849, једном у недељи. Финансирао их је најбогатији Србин, капетан Миша Анастасијевић; изашло свега 106 бројева; имале тираж 980, па 1115 примерака.

– У *Објављенију* најавише да ће и ове године излазити – рече Миа.

– Знам – Карло склони завесу да боље осмотри новинара – То је скандал био.

Максим се поздрави са гусларом, па климну главом и отпоздрави Миловуку.

Миа повишеним гласом, имитирајући Карла како рецитује, отпоче: – Како су разни народи текуће године покренули се, и отуд разним догађајима повод дали.

Карло је предухитри, усправљен у својој беседничкој пози, па настави текст *Објављенија*: – Па тако и свакиј, кои читати зна, рад је знати, шта се у Србском, и шта у осталом свету збива.

Миа се насмеја, а Карло настави, још, повишенијим гласом: – Продужиће се у њима, као у повјестници описаније разни ови збитији и догађаји, нарочито и зато, да свакиј Србин у Србији знати може, шта браћа наша у држави Аустријској чине.

Миа сад предухитри Карла, па још јачим гласом изустити: – Да може и то знати, како ствари њиове, које су из ови новина

познате, теку, и хоће ли, када, и како у предпријатију своме успјети.

Карло се прекрсти зачуђен, па рече: – Какво црно предпријатије њихово.

– Црна земља, а машта о предпријатију, Карантинија никоме не треба, Служба је држи само као Кажњену Земљу – рече Миа – Све ће им мало по мало прекројити, па и боју.

По Сретењском уставу, члан 3, „Боја народна Србска јест отворено-црвена, бјела и челикасто угасита”. Ову последњу боју временом замени плава, јер челични, мазија, не могу бити мали народи.

– Овај свет као да полуде – рече Карло – Стеван Хркаловић, кога знам још из кадетских дана, добар је пример.

– Знамо за њега – рече Миа – имамо пресретнут његов разговор са Гарашанином, кад овде поче буна.

– И шта је сад смислио? – упита Карло.

– Пренео је у Крагујевцу жељу Гаја и других родољуба из Загреба да се уједине Југословени у једно царство, а Србија би била „као средоточије овог царства” – рече Миа, па се прекрсти.

– Свашта, шта је њему овде фалило – рече Карло – школован, најбољи ђак, зна немачки, француски, енглески, италијански... доби посао у кадетској школи, чак је генералу Радечком подучавао децу. Чекала га је висока војна каријера!

– Е, тај сад часове даје деци Господара Вучића – прекиде га Миа – пре тога водио је прву Књажеско-србску војну академију код старог књаза, а нови га постави за привременог чиновника по особеним порученијима при Попечитељству внутрени дјела и секретара Полицајно-економическог одјељења.

– И шта је тиме постигао? – рече Карло – Овде је могао генерал постати, и то у Бечу.

Миа се врати пред радни сто, па рече:

– *Дружесѝвени круї Србољуба* – или још звани и *Касина*, основа са пријатељима.

– А, то су ови – каза Карло – које *Србске новине* броје у „мале републике лепог свјета”, и „извор европске цивилизације у вароши нашој, по узору на најизабранија дружтва и они се непросјечно састају, те новине и полезне забаве у читању и учевном понајвише разговарању у слободне часове проводе.”

– Е баш у инат њима, Београђани и отворише читалиште – рече Миа – Само чекамо знак да им дотуримо и пресретнуто Хркаловићево писмо, где он вели: „За нас Хрвате”, а њима соли памет како је он прави Србин.

– Е, то ће бити прави скандал тамо – рече Карло.

– Имамо и друго – рече Миа – где лоше пише о Русима.

– Шта кажеш?! – запрепасти се Карло – па, сад Русе и ми имамо у царевини за савезнике. Он није нормалан!

– У писму, његовом руком пише – настави Миа „За које су наши Србљи као будале и фанатици чезнули”.

– Ау! – запрепасти се Карло.

– У трећем писму – каза Миа – он о Србији вели: „Највише ме обрадовало што нисам овде нашао верског фанатизма, који код нас тамо много влада”.

– Како само све то сме да пише, ајд’ што мисли? – упита се Карло.

Шибицари уступише своје место у реду новинару. Он им се захвали и приђе ближе топлој Управној згради. Тако је могао боље да осмотри гуслара. Волео је да их види, јер су његови преци, једно време, били гуслари у Дубровнику. Емил Оман, професор на Сорбони, записао је: „Познато је да се српска властела коју су Турци лишили имања настанила у Дубровнику са својом пратњом, међу којом беше гуслара који певаху о слави српских јунака”. А један Максимов стриц основа *Српско њјевачко друштво Јединство* у Котору. Зато новинару, кад види шкрипача, како их Руси крстише, слике из раног детињства изроне из сећања. Људи ћутке седе око гуслара, а он се натенане припрема за свој наступ. Народ је то који је свикао да ћути, јер давно паде у ропство. Зато стрпљиво чека да певач проговори и запева о старом царству. Максим свој посао све више

види као наставак службе својих предака, јер новинар је данас исто што и гуслар онда.

Читаоци ћуте и чекају да неко зашкрипи. Како ће после тај усамљеник проћи, кад одгуди своје, никад се не зна, јер глава му је навек у торби. Тако народ ћути, чита и чека будуће царство, а новине – час излазе, час гасну – као свитац у мраку.

А кад народ проговори, све стави у басну као: Летео свитац над баром, па га попрскала жаба њеним вредом, он је о'зго упитао: „Што ме каљаш?” А она ће на то њему: „Зато што светлиш!”

Новинар стално путује. У контумцу њега сви добро знају. На разговорима пред приступање у царевину, он тврди да предмет његовог интересовања није буна и све што се око ње дешава, већ приватне библиотеке од пре пола века. Наравно, овде у то нико не верује. Он то види, али већ је научио да га у послу прате предрасуде и оговарања. Храброст наследи од својих гуслара. Почео је да истражује кад у Доситејевој књизи прочита како је он енглеске књиге из своје библиотеке сматрао премудрим и божанским. Максим није волео колонијалисте, као ни његови преци. Чудио се Доситеју и кренуо у истраживање. Успут, хтео је да сазна штогод о Доситејевом другу што с њим пође у манастир, који је имао занимљиво име: Ника Путин, јер ово ни ка код Јевреја значи побеђује. Прво је открио да су Сава Текелија и владика темишварски Петар Петровић набавили нешто књига на енглеском језику, али их је највише имао Доситеј. Он је преводио и прерађивао Адисона у својим делима, али је највише користио Вицезимуса Нокса, књижевника и педагога. Истраживање је потом текло својим током, а Максим је све острашћеније пратио. Почео је да ужива у свом послу. Ништа му није било тешко, па ни чести боравци у контумцу с подозривим погледима кроз завесу с прозора, које је одмах запазио. Успео је да ишчита два печата у црвеном воску на којима су именовани фишкар Конзисторије Темишварске епархије Димитрије Козмановић, као лицитациони актуаријус, и асесер Темишварске жупаније Јован Сабо, као делегиранни сведок, за продају библиотеке из заоставштине владике

Петра Петровића. Десет наслова у двадесет и девет књига на енглеском језику отишло је тада разним лицима. У *Лициџациони њројкоол* унета су најчешће само презимена, каткад и лична имена, а сасвим ретко занимања педесет и осам купаца. Забрањене књиге (*Prohibitus*) нису распродаване, него последњег дана лициџације све спаковане у дрвени сандук и послате царској дворској комори по њеном фишкалу Шлахтеу. Међу њима су била дела Волтера, Русоа, Фридриха ИИ, књиге које се тичу тајних организација, сензационалних догађаја, које се залажу за републиканско уређење и сањаре о слободи и срећи на тим основама, ниподаштавају веру и морал, или на било који начин штете интересима монарха, као: *Nachtrag zur Illuminaten Secte*, München 1787, *Chronique scandaleuse*, tome 1 и 44, Paris 1788, *Constitutions de la Republique Francaise de l' an 1793*. Новинар није могао да уђе у траг податку како су прошли оштећени тужитељи који су од митрополита тражили да им се од новца с лициџације исплати дуг који покојни владика има према њима. Пристајали су и на постављења на одговарајуће парохије, јер су њих платили, преко архимандрита Кенгелца, владики пред смрт, од педесет до шест стотина форинти.

Ипак, успео је да сазна како је текло одузимање књига и остале имовине, као казна за тежи преступ, егзарха пакрачког епископа Генадија Васића, оптуженог за материјалне и друге злоупотребе и осуђеног на доживотни затвор. Народ га је волео, јер је преко двадесет година био сарадник пакрачких епископа. Зато су њега тражили за владику, али послат им је Арсеније Радивојевић.

Тако се пред новинарским оком откри овај Сентандрејац, егзарх сремски и учитељ клерикалне школе у Новом Саду. Арсенијево световно име било је Тимотије. Он је по наређењу митрополита написао *Инвенџариум оџи дибблиоџеке, њодрума, и двора нашеџо*. Митрополит га је сматрао тромим и у много чему сплетеним, зато му је дао рок да до Успења заврши инвентар, иначе ће га због те „проклете небриге и лењости” отерати у његов постриг, манастир Раковац, „на покој и хузур” за којим чезне, па довести људе што ће Митрополијски двор „и имјеније своити”, и око њих се трудити, „а не јако наемници.”

Новинар се смејао замишљајући Арсенија како је свој посао из спороходне убацио у најлуђу брзину, дан и ноћ шпартајући по двору док није дело привео крају, насловивши га: *Прошколо Сјисанија вешчеј, уџвареј, и всјакаѿ Рода, и вида движимих...* у три свеске. Тако је Максим натенане читао у првој свесци: попис златних, сребрних, бакарних, калајних, гвоздених, дрвених, стаклених, свилених, сукнених и других ствари црквеног и световног карактера, као што су архијерејски орнати и одежде, мантија митрополита Викентија Јовановића и патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте, сасуди, бројанице, мараме, посуђе и други вотивни предмети. А у другој свесци: шталске ствари, кола, хинтове, коњску опрему, порцелан и намештај по собама и огледала, иконе српских и других светитеља, две немачке долапе за писање, портрете митрополита, патријарха Арсенија IV, слике српских царева и архиепископа, панораме градова, глобус, тањире, калајне чанке и бакарно посуђе умрлог владике бачког Висариона Павловића, турске и немачке израде, велики сат са звонима, кантар. У трећој свесци: низ свештеничких одежди, антиминос, пешкира, појаса, капа, одеће, пусата, пушака, пиштоља, сабљи, стрела, и највише: књига.

Новинар сад путује у Нови Сад како би привео крају два истраживања на којима подуго ради. За прву тему чуо је сасвим случајно, у једној приватној библиотеци од свог домаћина, који је имао близу деведесет година, али и те како био крепак због сталног читања књига. Он му је исприповедао своја прва животна сећања на демонстрације против владике Арсенија, тада епископа бачког. Била је рана јесен (новинар је после истражио да су владiku сви животни трзаји сустизали око Успења), маса света је скандирала најгоре пароле и оптуживала владiku како он намерава да их поунијати. Кад је број демонстраната нарастао, у Нови Сад су пристигли митрополит, темишварски и вршачки епископ. Митрополит је пред народом дао обећање да ће изаслати делегацију код царице, а за осам дана сви ће знати на чему су. „До тада имају важити, искључиво, стари обичаји”, нагласио је он, а народ задовољан напустио владичански двор. Мађарске власти, пре ове буне,

издале беху забрану да се мртваци носе откривени кроз варош у цркву на опело. Строго опоменут од власти, јер је врдао и запомагао пред њима како нема никаквог смисла овакво наређење, Арсеније је морао да све саопшти народу. Људи су побеснели од љутине и нису прихватили наредбу, држали су се старинског обичаја, али свештеници нису смели, у страху од власти, да чинодејствују. Многи су тих дана сахрањени без свештеника. Царство је после демонстрација и упита митрополитовог, пресудило да се има по старом служити.

У другој приватној библиотеци Максим је чуо причу због које је, први пут, пожелео да остави новинарство. „Шта ће то мени?“, пребирао је по себи, а почео је и да се буди ноћу. На крају, самоцензуришао је своје откриће, па одлучио да га никоме и не помиње, а камоли објављује. Човек који му је све казао био је потомак владике Арсенија. Из породичне архиве извадио је прастари омот судског списка и показао га новинару.

– На, па види с ким ти имаш посла, синко – рекао је крајње добронамерно, па наставио – Чувај се људи, Максо, не знаш ти још на шта су све спремни.

– Колико је имао година ваш прадеда кад га дадоше суду? – упитао је новинар.

– Око шездесет – рече књигољубац.

– Ко га тужи? – настави Максим с питањима.

– Дућански лоби, а извршиоци бејаху двојица Новосађана.

– Зашто они?

– Зато што је рек’о да је грех на свеце држати трговине отворене.

– Христос је трговце најурио из храма – рече новинар – Панчевачки кнез захтевао је да мали вашари не буду недељом, јер свет радије база по њима него што иде у цркву. „И, шта су дућанције владике бачком могли стављали на терет?“ упита.

Стари љубитељ књига (имао је највећу библиотеку у Новом Саду), поцрвене, окрену главу на другу страну, па одговори: – Скотолоштво, синко!

Новинар је занемео. Неки чудан осећај, није га раније имао, затреперио је у њему. На трен, сину му помисао, па се прекрсти и изуст:

– Смрт попа Арсе Радивојевића / Боже мили, чуда велико-
га / Чудио се страни судија / Никад така случај имо није / Док
не стиже тужба Србадије / На својега Архипастира / Близ’
фрушкогорскијех намастира / Није имо, нити ће га бити / До
Страшнога суда се догодити.

Књигољубац окрете главу па погледа у гуслара. Добро се
видело да плаче.

Тужба је Владики бачком била као гром из ведре неба. Пу-
товао је у Пешту, имао шесторицу сведока, али није издржао
тај терет. Душевно је оболео, епархија је дата другом, а он
упућен у манастир са именом које је и приличило његовом
стању – Бездин. Полечио се у Трсту, па узео пештанског адво-
ката Самуила Бењовског да поведе парницу и спере љагу. На
првом рочишту, Владика је добио спор, али је друга страна
уложила жалбу. Владики је тих дана препукло срце, баш на Ус-
пење, у Новом Саду. Отишао је пред праведнији суд. Имао је
шездесет и три године. Сутрадан, у Диптих епархије бачке је
уписано: „Добар и милосрдан архијереј”. Историја забележи
„умро је плашљив и неутешан”, и „погребен с трошком из На-
родних Фундусов”.

За собом је оставио портрет у уљу, рад непознатог мајсто-
ра. Позирао је у најбољим годинама. Његована брада и коса,
над високим челом, тамно су црне боје. Његово око је крупно,
интелигентно. Сентандрејац је то из угледне куће. У родном
месту учитељ му беше магистар Адам Коморанац. Историја
још прибележи да је имао највећу библиотеку од свих владика
бачких у XVIII веку – 214 дела у 455 књига, која је продата ради
трошкова његовог издржавања у Бездину. Митрополијску би-
блиотеку и књижару у Карловцима држали су најобразованији
службеници: Арсеније Радивојевић, Мојсије Путник и Викен-
тије Јовановић Видак. По њиховом избору за епископе, они су
у преузетим владичанствима на сличан начин организовали
своје приватне и епархијске библиотеке и продају разних
књига за свештенство, ђаке и народ. Као умно оболели бачки
епископ, лишен епархије и заточен у Бездин, Арсеније је из
своје велике библиотеке понео два Молитвеника бечка, Окто-
их на осам гласова, Часослов, Псалтир, Каноник, Не-

мачко-словенску граматику Стефана Вујановског, Беч 1772, Правилник Успение Богородици, Теологију латинску. Он је тражио од Мојсија Путника, администратора Карловачке митрополије, да га у бездинској чамотињи посећује Тиганић, ради разговора, и неки учен човек, попут хоповског јеромонаха Спиридона Јовановића, с којим би говорио о Светом писму. Један његов ученик, презивао се Беницки, потписао је *Описаније Восѣочнаѣ Православнаѣ Неунѣискаѣ Закона Народа*, из кога је књигољубац новинару читао, кад се први пут састадоше у Новом Саду, да је у епархији пакрачкој било 89.513, будимској 22.687, темишварској 79.092, карлштатској 164.287 Срба, пре царског заузећа Далмације уз помоћ енглеске флоте.

Максим је слушао од праунука, кад обриса сузе и поврати дах, како је Арсеније поред књига био заљубљеник у богослужење, јер је од малих ногу ишао редовно у цркву. Зато га узе к себи на двор владика будимски да буде чираче. С непуних петнаест година, он постаде целибатни ђакон. Будимска црква била је препуна света да види то дете. Новинару је домаћин поименце набрајао ко је све био тог дана у храму, као да је то јуче било: „*Достоин*, на његовој хиротонији пред владиком, повикаше: Дима Апостоловић родом из Солуна, Михат Арађанин, Анта и Тодор Арнаутин, Ђурађ Арсенијевић из Смедерева, Тодор Атанацковић, Павле и Тома Барјактар, Михаило и Рако Бек, Димитрије Берберовић из Ресаве, Субота Бечејац, Михаило Битпара, Милић Богић из Мачве, Аврам Бранковић, Димитар Буразер, Марија Буразеровица, Риста и Иван Вељковић из Параћина, Јоцко Видаковић из Требиња, Лука и Савко Витошевић из Пећи, Драгутин Војмировић из Призрена, Максим Вујиловић из Сарајева, Ристо Вујичић из Зете, Ђука Вуковић од Косова, Аћим Вукомировић из Пећи, Ђурађ Вученов из Сарајева, Стамена Вучина из Вучитрна, Глигорије Гавриловић из Сарајева, Јован из Осека, Мијат из Старог Влаха, Трифун из Сребренице, Голуб Гајин из Бачке, Удовица Радојице Гвозденовића, Атанацко Горојевић из Требиња, Михаило Грочанин, Јања Грк, Арсеније Давидовић из Смедерева, Никола Димитровић, чукурханлија из Београда, Данило

и Кузман Димић из Солуна, Ђакова (Степанова) удовица, Беља Ђулинац, Тодор Ђурић из Алексинца, Ђурка Мали, Никола Ђуркић из Јенопоља, Ерцеглија, Остоја Завишић из Крушевца, Недељко Јаковљевић из Сталаћа, Ђурка Јегер, Стријан Јосиповић из Прилипа, Милутин Кабајакли, Стојша Каралија, Мишко Катана, Лазо Кашика, Мишко и Живко Кљакави, Иван Кобила, Живко Копча, Крајић Ђира из Скопља, волар Вајда Ужичанин, Курикавга Стојко из Зете, Вуча Лауча, Петар Мазгов, Вајда Максимовић из Крушевца, Јован из Бечкерека, Ђурица Откиден, Перера Стојић, Милутин Пецикоза, Кузман Плуцо, Михаило Поткамен, Путник, Орестије Радишић, Петар Ранивој, Рац Марко, Рашковић Антоније, Тодор Рус, Радосав Сакресан, Захарије Свирчев, Јанко Седлар, Михаило и Павле из Крушевца, Петар Субаша, Јован Суша из Сувог Дола, Ђорави Маријан и Никола, Хачија Васо, Доја Хера, Максим Циганин, Стојан Циција, Адам Цреваревић из Параћина, Чанкунтаранац Милић и Радован, Стојан Чампир, Симо Чарапа, Чупави Радосав, Симо Чусегија, Обрад Шибаљија и Драгутин Штета.

– После је све ишло редом – настави домаћин у својој библиотеци да приповеда – Митрополит Павле Ненадовић рукоположи га у чин презвитера, постави за егзарха сремског и замонаши.

Потом он доби манастир, на основу легенде сачуване у једном старом спису основан крајем петнаестог века на месту где велики коморник деспота Јована Бранковића Рака Милошевић уби јелена. Како се јелен сматра симолом самоће и чистоте монашког позива, Рака је свој грех искупио тако што је овде подигао манастир Раковац на Фрушкој Гори, десет километара од Новог Сада, посвећен Светим Врчима.

– Мој добри прадеда, отац Арсеније Ради-војевић, бејаше троструки владика: пакрачки, будимски и бачки, сремски егзарх, троструки администратор епархија: бачке, костајничке и темишварске и члан Синода Карловачке митрополије – заврши своје казивање заљубљеник у књиге, а суза му усахну у крупном оку.

Новинару је све било јасно. Имао је он недавно у рукама једну књижицу о Јосифу ИИ, штампану на танком и лошем папиру три године по Арсенијевој смрти. У њој се први власник потписао, као што је у то доба био ред, али неко је његово име прецртао дебелим наносом мастила. И шта је постигао: мастило је пробило насловни лист, разлило се на још шест следећих страна и местимично оштетило текст. Тај мастиљар, највероватније нови власник књиге, није се потписао, али је уништио једно име на хартији. Историја забележи: гроф Хадик, царски комесар на карловачком Народно-црквеном сабору 1769, воziо се на хинтову од Старог у Нови митрополијски двор у пратњи граничарске чете војника са официрима. С десне стране његовог хинтова ишао је пешке епископ Викентије Јовановић Видак, а с леве владика Арсеније, за њима саборски депутати.

+ + +

Миа беше спремна за почетак радног времена. Њен сто је увек беспрекорно чист, без прашине, па га и сада пређе кожном крпом. Онда се смести на своју столицу и, задовољна изгледом радног стола, стаде да чека првог странца. Да не губи време, она то никад не чини, пружи руку па са стола узме своју „дацу”, како ју је звала. То беше у стакло урамљени нагорели лист, ни петина странице, из неке старе књиге. Добила га је на поклон, онда кад је са зетом путовала у Милано, па су успут свратили у Венецију. Трговац се клео да су његови преко три века ту, на Тргу светог Марка, мршавко са очима боје зејтина није хтео да прода тај пожутели лист нагореле хартије. Обавештајни официр је био решен да га пошто-пото поклони Мии, зато рече:

— Јаков из Камене Реке.

Трговац се пренерази, па приђе првој столици на тргу да седне.

— Ко сте ви? — упита.

– Ми смо они који све знају – рече официр – Вићенцо и Божидар Вуковић били су паметнији од тебе, они су књиге штампали да би их продавали.

– Зашто не узмете неку другу хартију, видите колико их имам? – сада је већ молио трговац.

– Ми увек узимамо оно што нам се свиди – рече обавештајац.

Мии је било непријатно. Она није волела да прекорачује своја службена овлашћења. Трговац је, заправо, продавао амајлије. Највише их је било од камена среће – пирита и хартије. Најскупље су биле цаце. Били су то комадићи са фасада катедрала, кипова светаца и прастаре фигурине. Чаробни папир се у Венецији, као уосталом и све друго, добро продавао. Служио је да се на њему напише жеља, а онда наднесе над свећу и сагори. Дим је, по речима трговца, одлазио горе, на небо, и жеља би била услышана. Они који нису имали новца да пазаре цаце, помислили би жељу па би угасили свећу. Миа се сети колико је њена мајка била љута кад неко ово спомене, јер за њу је то било бајање.

– Ми свећу палимо, јер то је жртва најчистија, пчелиња – говорила је она – и она се сама угаси.

Трговац је устао са столице кад је мало дошао к себи и поклонио официру стару хартију. Био је то фрагмент из *Зборника за ђуџишке*, који је за штампу приредио његов далеки предак Јаков из Камене Реке. Породична реликвија није била на продају, али трговац је добро знао да сила Бога не моли – зато је и опстао на овом тргу.

Миа је нерадо примила поклон. Све јој је било јасно тек на успаваном тргу с катедралом у Милану, кад је зет показао коју, заправо, жељу он има. У брзини, док се паковала за одлазак, може се рећи и бекство од њега оне ноћи, хтела је да баци стару хартију, али кад је боље погледала, имала је шта да види: нагорела завесица имала је две плетенице и носила је наслов: „Иже в светих отца нашего Атанасија архиепископа александриског о Сјатјеј Троици и о вјерје”. У Панчеву је дала да се урами ова светиња из године 1566, како јој рече прота Живковић, изашла

у Српској *шћампјарији* Божидара и његовог сина Вићенца Вуковића у Венецији.

Врата на канцеларији се нагло отворише.

– Почните са радом – рече Миин зет и пређе преко прага.

Кад виде шта она држи у рукама, помисли да је његова жеља близу неба. Љубав зна човека да сагори, помисли, и његов дим развеје по небесима. Миа устаде од стола, приђе прозору и погледа у двориште, њему окрете леђа. У рукама је и даље држала, крај завесе, своју цацу. „Боже, покажи ми прави пут”, помисли.

У тај трен, на капији се појави Мијајло. Миа је знала да је то он, човек њеног живота. Младић је имао војничку униформу на себи и личио је на њеног оца. Људи из реда уступише му место чим га угледаше.

– Вождов ађутант – објасни пегави Книћанин девојкама.

Миа је тог јутра прво њега примила на разговор. Сазнала је да ће Ђорђе Стратимировић ускоро доћи у контумац. Они први титраји њеног срца, настали кад га с прозора угледа на капији, сада прерасташе у благу дрхтавицу. Има тренутака када се жене тако осећају. Зато је Миа замолила Карла да Мијајлу, кад буна прође, нађе посао на двору како би био близу ње.

+ + +

Мијајлу одједном постаде хладно. Његова мокра леђа беху и даље ослоњена на липу. Код старих Срба она је била свето дрво. Кад би сватови долазили по младу, своје барјаке су најрадије наслањали на њу. У старом крају Стратимировића младенци би, пре зоре, три пута обишли око цркве држећи се за руке, док је кум више њих носио липову грану.

Било је рано пролеће, кад се Мијајло врати са Новог Зеланда. Најпре, оде на бечко гробље. Овде је, кришом, откопао њен гроб. Миа је преминула док је он био у Аустралији. Ноћу је пешачио кроз царство носећи Миу на рукама. Дању се крио да га неко не види. Била је поноћ када је стигао на ову узвишицу. Раку је копао по месечини, испод миришљавог светог дрвета.

Кад је све било готово, спустио је њено крхко тело у гроб и прекрио га граном липе. Пред зору је насуо земљу.

Гробар одмаче мокра леђа од хладног стабла. Ветар дуну и угаси свећу. Младеж, упадљив као и лице које је негда било рошаво, нестадоше у мраку. Овде, на ћувику изнад реке, увек дува. Некада је ту била кафана, а сада је гробље. У мрклом мраку облаци су заклонили месец, не види се ништа, па ни варош с контумцем или раскужном станицом у даљини, који овог лета, веле, има фајронт.

КЊИГА КРАЉЕВА

– Кад човек превали осамдесету годину живота, његове кости су пропале – размишља Мијајло, док кроз прозор своје собе у Рибарској Бањи гледа у парк пред Турским купатилом. Опази Спалајковића.

На лечење је нерадо стигао. Требало је путовати, а њему се давно нигде не иде са његовог и њеног гробља. Раке је престао да копа пре десет година. Имао је среће да млади гробар има кућу у вароши, крај старог контумаца од кога још стоје неке зграде не продате, па му није требала Мијајлова собица у гробљанској капели. То је задњих година сав његов свет. Кад дође зима, црепове загрејане крај кубета све топлије прислања уз своје тело, али више му то не помаже. Бол у костима, јак и несносан, ноћу је најјачи. Тад шапће њено име и моли Бога да јој се што пре придружи под липом.

– Миа – кроз сузе говори док стоји крај своје сламарице и по месечини зури кроз прозорче у липу под којом је њено гробно место.

Лечење му плати Милан. Он је пролетос стао долазити Мијајлу. Царски официр у пензији, плећат човек витког стаса са небеско-плавим очима, од скоро се настанио у вароши. Живи сам. Сваког дана одлази у шетњу крај реке. Ђувик са гробовима и капелицом посети суботом. Мијајлу зими очисти снег пред вратима и нацепа дрва. Био је упоран са том Бањом у коју и остарели српски Краљ радо одлази. Мијајло се изговарао на све начине.

– Нећу ти више долазити, ако не одеш! – запретио је.

После му је купио ново одело и кофер пун пешкира, мајица и гаћа. Две дуње спаковао је унутар пртљага за пут.

Рат је био завршен кад је Милан допратио остарелог гро-
бара са Ђуниске железничке станице у Бању. Овде је срео ста-
рог пријатеља.

– К’о да су браћа – изусту Мијајло кад са прозора своје собе
спазу да се Милан, у дворишту пред амамом, састаде са Спалај-
ковићем.

+ + +

Стари краљ је у Бању стигао пре три дана, са Српском вла-
дом. Данас су, већ, издали два прогласа.

„Краљ Петар I ослободилац, Рибарска Бања 25. августа
1913. године.

Српском народу! После два рата који скоро годину дана
прекидоше ваше послове и ваше напредовање, настао је благо-
детни мир.

У оба та рата наша је војска сјајно извршила повераване јој
задатке. У првом, с Турском, само за месец дана она је донела
слободу целој Старој Србији и знатном делу Мађедоније.
Доцније, на једној страни прегазила је Албанију, изашла побе-
доносно на Јадранско море и загрлила се са јуначком црногор-
ском војском, а на другој страни помогла Бугарима да освоје
прву турску престоницу у Јевропи – Једрене.

Али то још не донесе Србији ни стечене ратне плодове ни
праведно очекивани мир. Она је била принуђена одлукама јев-
ропских великих сила на Лондонској конференцији да се
одрекне своје најзначајније тековине: да се повуче с Јадранског
мора, из Албаније, да види чак окрњене и саме западне грани-
це Старе Србије. Бугари, наши савезници, не само што нам
том приликом не помогоше, него нам оспорише већину зе-
маља које је српска војска сама ослободила у јужној Старој
Србији и Мађедонији. Они тим покушаше да нам пресеку везу
с нашим савезницима Грцима и да нас тако одбију и од Јејеј-
ског мора, услед чега би положај Србије постао још тежи и не-
извеснији него раније.

Да све то постигну, Бугари се не задовољише мирним путевима. Они припремише оружани напад, који српска војска у великој бици на Брегалници сјајно одби. Наши јунаци затим у низу срећних бојева, заједно с братском црногорском војском и са савезном грчком војском, сузбише непријатеља до њихових старих државних граница па почеше и преко њих прелазити.

У том тренутку учинила је одлучан корак у корист држања поремећене равнотеже и мира на Балкану влада Његовог Величанства румунског краља Карола, и мир је закључен и потписан у Букурешту 28. јула, 1913. године.

Према томе, Ја овим проглашавам присаједињење Краљевини Србији свих освојених области у границама које су одређене: према Краљевини Бугарској уговором о миру закљученом у Букурешту; према Краљевини Грчкој српско-грчким споразумом; према Албанији привременом демаркационом линијом и саобразно решењима Амбасадорске конференције у Лондону, докле нарочита међународна комисија не буде извршила коначно разграничење; према Краљевини Црној Гори, за сада демаркационом линијом војне окупације, до коначног разграничења; према Босни и Херцеговини досадашњом границом.

Докле се законским путем и управа нових присаједињених области не утврди, њима ће се управљати према Мојим Уредбама као и према решењима Моје Владе о примењивању појединих постојећих закона и њиховом увођењу у живот у новоослобођеним крајевима.

Захваљујући витешком прегнућу, несаломљивом јунаштву и непоколебљивој истрајности свих учесника у минулим славним догађајима, сада је наша мила Отаџбина много пространија, веома моћнија и несравњиво угледнија.

Моја ће брига бити да у њој и живот сваког грађанина буде и срећнији и напреднији, а посебце се морамо старати да и сва наша браћа у новим крајевима, без разлике вере и порекла, буду у сваком погледу задовољна, просвећена и закриљена правдом и безбедношћу, које ће им ујемчити владавина слободне Србије.

У том погледу целу нашу земљу очекују велики задаци: чувајући као зеницу дивну снагу наше узданице српске војске, много треба да послујемо и на просветном, привредном и сваком другом пољу народнога рада, па да избришемо све трагове дугога робовања не само у новим, него и у старим границама. Ми смо дужни стићи просвећене европске народе којима смо ми, као многовековни грудобран од нападача, омогућили мирно напредовање. А народ чија је војска за неколико недеља стигла са Јавора, Мердара и Ристовца, до Јадрана, Солуна и Марице, моћи ће и на пољу мирнога рада убрзо показати да је дорастао својим великим културним задацима. Он ће својим радом и животом посведочити да је достојан висине на коју га је ратна среће изнела.

Ја се сада више него икад поносим што сам и син и Краљ такоме народу, и молим Свемогућега да му никад не ускрати своју милост и заштиту.

Живео мој мили и витешки српски народ!

Моме драгом народу ослобођених и присаједињених области!

Мојим данашњим прогласом присаједињене су, на основи закључених међународних споразума, ваше земље Краљевини Србији. Захваљујући јунаштву моје храбре војске, сад смо у једном братском колу као што су били и наши прадедови пре него што нас је једне од других раставила историјска судба. Сад нас више никаква судба не може раздвојити нити из српске заједнице истргнути.

Докле се путем закона не одлучи како ће се вама управљати, каква ће бити сва ваша права и дужности – ви ћете се верно покоравати уредбама које Ја пропишем и наредбама које на основи њих буду издавале Моја влада и све државне власти.

Све старање моје биће, као што сам рекао у том прогласу, управљено да сви без разлике вере и порекла, будете у сваком погледу задовољни, просвећени и закриљени правдом и безбедношћу које ће вам ујемчити владавина слободне Србије. Сви ћете бити пред законима и пред властима једнаки. Вера

свачија, имање и личност биће поштовани као светиња, Моја ће влада без прекида радити на просветном, привредном и сваком другом пољу нашега напретка.

И ви сами треба да прионете из све снаге на рад, да одбаци-те досадашње заблуде, прекоре и неслоге па да сложено, у братском загрљају избришемо са лица ваших лепих постојбина све трагове дугога робовања. Тако ће вам свака срећа процветати и тако ћете за кратко време стићи своју браћу у старим границама Србије и с њима се у свему изједначити, па ћете сви заједно моћи стићи и остале просвећене европске народе.

На томе путу пратиће вас увек најтоплије жеље Српскога Краља. Ја молим Свевишњег Творца да вас тако исто и његов благослов прати.

Живели сви моји верни синови и поданици!”

Петар, с.р.

Заступник Председника Министарског Савета Министар Финансија, др Л. Пачу с.р.; Министар Грађевина Ј. П. Јовановић с.р.; Министар Просвете и Црквених послова Љ. Јовановић с.р.; Министар Правде М. Ђуричић с.р.; Заступник Министра Унутрашњих Дела, Министар Правде М. Ђуричић с.р.; Министар Војни, Почасни ађутант Њ. В. Краља, Ђенерал Мил. Божановић с.р.; Министар Народне Привреде др В. Јанковић с.р.; Заступник Министарства Иностраних Дела, посланик др М. Спалајковић с.р.”

+ + +

Спалајковић прихвати пружену Миланову руку, те се поздрави. Код њих двојице, иако се друже више од петнаест година, никада није било грљења и љубљења приликом сусрета. Уздржаност у опхођењу према људима била им је заједничка нит, једна од многих, која их је учвршћивала у пријатељству. Зато су и могли да имају такво поверење један према другом. Све је почело кад је Милан, тада царски обавештајни официр, упркос својој обавези да има строго чувати државну тајну, Спалајковићу стао давати поверљива документа за писање

доктората. Тако Спалајковић својом тезом, коју објави у проширеном издању, *Босна и Херцеговина: студија историје, дипломатије и међународног права*, скрену пажњу како научне јавности на Сорбони, тако још више и обавештајних служби. У дипломатији Краљевине Србије ради више од десет година. Био је секретар посланства у Петрограду, конзул у Приштини, шеф Конзуларног одељења Министарства иностраних дела, па његов начелник, посланик у Софији где је учествовао у склапању Балканског савеза. Он је, за своје године, веома утицајан човек – блиски пријатељ наследника српског престола. Лондонски *The Times* писао је о њему: „Др Спалајковић – висок, снажне грађе, прибран, оставља утисак правог мушкарца”. А историчар Ситон-Вотсон, да је он висока, елегантна појава војничког држања, уљудног и достојанственог понашања, па упркос провокацијама остаје смирен и тако показује да је достојан представник српске дипломатије.

– Идемо у шетњу – обрати се Милану.

– Негде сам читао да је Јастребац најшумовитија планина у Краљевини – рече Милан пошто кренуше да се успињу шумском стазом изнад Бање.

– Зато су је браћа Немањићи и поделила. Горе је – Спалајковић застаде, па показа руком узбрдо – и данас један планински врх по имену Страцимир, јер је до њега држао он, а топлички део Немања.

– Била је ту до скоро и граница са Турском – настави Милан да говори, док ногу пред ногу се успињаше утабаном стазом старе букове шуме.

– Све до Берлинског конгреса. Има ту доле – сад се Спалајковић окрете ка Бањи, па показа руком – у селу једно место које сељаци још зову Сарај, јер ту беху зграде турске граничне постаје.

– Сада је то само наша ружна прошлост, јер Турке испратисмо кући – застаде Милан, па се прекрсти – хвала Богу.

– Морамо бити на опрезу, јер они нам остављају своје барјактаре које убеђују да ће се вратити овде – закључи Спалајковић.

Милан се сети ослобађања Скадра. Кад је у царевини отишао у пензију, своја обавештајна знања отвореније је ставио на располагање Српској влади. Зато га у рату Краљ изасла у тајне операције. Било га је свуда где затреба. Тако је стигао и под зидине Скадра. У штабу ђенерала Петра Бојовића у Бардлуши седео је са капетаном Синђелићем, 25. марта 1913, кад је штампана дневна наредба: „За све официре, подофицире и војнике обе братске војске – спојене у Приморски Кор. Високом наредбом Његовог Величанства Краља Николе I од 21. овог месеца службено, стављена је под моју команду сва црногорска војска око Скадра, према чему је и она ушла у састав Приморског Кора. Удостојен те велике части, да командујем Приморским Кором овако састављеним из обеју братских војска, а у овако историјски знаменитом тренутку – моја прва реч и поздрав, коју упућујем официрима, подофицирима и војницима овог Кора, јесте:

Јунаци, Ви сте досадашњом вашом храброшћу и победама осветили Косово и задивили цео свет. С вама се дичи и поноси свеколико Српство. На вас и на Скадар су сада управљене очи и наде целог Српства. Скадар је последња тачка, коју још држе последњи остатци поражене турске царевине. Ви имате, јунаци, да учините још један и последњи снажни напор, па да уништите и последње остатке турске силе на Балкану и да овладате гордим Скадром. Ја сам тврдо убеђен, да ћете ви и сада савесно и јуначки вршити своју дужност као и до сада и да удруженој нашој братској снази и храбрости неће моћи одолети скадарска посада, него ћемо је у име Бога победити и Скадар заузети. Прожет таквим уверењем, ја вас позивам, јунаци: да заједнички подвикнемо из све дубине душе и срца, да живе наши Врховни Команданти Њихова Величанства Краљеви Петар I и Никола I, да живе њихови светли и јуначки домови, да живи целокупно Српство!”

– Кад су наше трупе ушле у Драч – рече Милан – заробиле су турску посаду и организовале прву власт.

– Како нађосте барјактара? – упита Спалајковић.

– Сутрадан – настави да прича Милан, па застаде на стази – један војник који је стражарио сву ноћ у тврђави, блед и устрашен, рапортирао је дежурном официру: „Господине поручниче, у граду има аветиња! Сву ноћ је цивилела. У један час чинило ми се, да ће да се расклопи зид и да ће да скочи на мене.” Кад се следећег јутра поновило исто, вест о аветињи се пронела кроз сву нашу војску. Зато су постављене појачане страже у граду. Више подофицира са војницима мотрило је на сваки звук као на мртвој стражи. Пред крај дана, допро је из дубине једног зида у тврђави слаб јаук, па се глас претворио у јецање. Одједном се зачуо тако јак крик, да су војници због страха одскочили од тог зида.

– Ужас! – рече Спалајковић.

– Кад су пристигли официри – настави Милан, па се помери са места на коме је стао да предахне од успињања шумском стазом и крену даље – издали су наређење да се ћускијама испита зид. Војници су стали да куцкају по камену. Убрзо се зачуо одјек, који је открио да постоји шупљина у зиду. Четири војника су тад приступила послу да се све разида. Камен по камен, нешто опеке и малтера и већ је начињена повећа гомила на разградилишту, кад се указао мали отвор унутар зида. Још неколико удара и било је довољно да се може завирити кроз њега у скривницу ушушкану унутар утробе дебелог каменог зида. На влажном поду, без свести, лежао је човек у турској униформи, а више њега, уза зид, стајала је војничка застава.

– Застава или живот? – изусту Спалајковић.

– Много је труда уложено да човек дође свести и стане да говори откуд је он жив зазидан.

– Јадан човек! – рече Спалајковић – могао је умрети у најтежим мукама.

– Кад је у Драчу пукао глас да стиже српска војска, турска посада је била готова да се одмах преда. Али из Цариграда стигне телеграфска наредба да то не чине, јер им иде брза и знатна помоћ.

– Па да, увек су та хладна размишљања из топлх кабинета најважнија. Тако је и у миру, а камоли у рату.

– Онда драчка посада одлучи да се преда јер се тако мало-бројна не може борити. Али заставника наговоре да га зазидају, на три дана, док не стигне турска војска, како барјак не би пао у српске руке. Он је био убеђен у скору победу, па пристане да га тако добро зазидају да се споља није ништа познавало. Трећег дана нестало му је хране, а четвртог је стао да пада у очајање. Ваздух је удисао кроз један стари отвор од мазгале на спољној страни зида градске тврђаве.

– Идеологија зна човека живог у гробницу зазидати! – каза Спалајковић.

+ + +

Мијајло на истом месту где до малочас беху Милан и Спалајковић, у парку пред Турским купатилом, угледа Краља. Он предњим зубима горње вилице гризе чуперак од браде под усном. То чини кад год се удуби у своје мисли. Само што изађе из бербернице на свеж ваздух. Бркови под крупним носем, дуги и седи, благо повијени ка тазе подшишаној коси, се покрећу. Мијајло не може да види ове детаље са Владаревог лица, али има његову крупну слику пред собом – краља ратника. Јер он, заправо, и јесте целог живота, пре свега, војник. И своје синове је тако васпитао. Сад се замисли над судбином старијег сина.

– Не ваља што је лудо храбар. У рату је то прихватљиво, али у миру није.

Краљевић Ђорђе ушао је у рат као капетан и главар Осамнаестог пука. За изузетну храброст у бојевима награђен је чином мајора и златном колајном. У првом рату борио се на Црном Врху, Страцину и Битољу. Тифус је прележао за време примирја. Други рат је провео у љутим борбама код Криворечке Паланке, Царевог Врха и Калининог Камена.

На Јовањдан, посматрајући са положаја код села Калин Камена жестоку битку, он се скиде с коња, белог ратног седла-ника арапске расе, и запути низа страну стрменитог виса право ка рововима. У стопу га је пратио његов ордонанс Мрцајловић, резервни капетан, и један војник из пука, који је носио му-

ницију. Опажени од непријатеља, засути су кишом пешадијске ватре. Али никакву молбу Краљевић не прихвати да се врати натраг. Осмех и благо набрано чело одаваху да се у души тог младог човека збиваше нешто особито у том тренутку. Тако стигоше до рова и прихватише стрељачку борбу. Војник до кога беше Краљевић заузео положај није могао да верује својим очима кад га је угледао! Застаде за тренутак са пуцањем, па широко отворених уста га посматраше, а онда подиже руку шајкачи да поздрави Краљевића. Зрна непријатељских пушака само свираху. Краљевић се, благо осмехнут, окрете своме комшији, па упита: „Ти ме, изгледа ми, познајеш, војниче?” „По...з...на...јем. Височанство. Ви сте Краљевић Ђорђе.”

У том рову он је, пуцајући из своје брзометке на бројније непријатеље, на триста корака пред њима, остао сат времена. Кад се паљба стишала вратио се истим путем, преко чисте стрмени без икаквог заклона, на положај. Опет је опажен од Бугара и засут пљуском пушчаних зрна. За нешто више од једног сата, успео је да се са својим пратиоцима од рова повуче на Калинин Камен.

Ту је ратни новинар забележио његове речи:

– Сад ми је лакше, могу да дишем – рекао је смешкајући се.

Препад који су Бугари извршили преко ноћи, одбијен је на целој линији фронта, са страховитим њиховим губицима.

Зато је ратни извештач у свој нотес могао мирне душе утефтерити: „Неустрашивост Краљевића Ђорђа изазива код војника дивљење и његово се име и у војсци и код мештана где се бојеви воде, с одушевљењем и хвалом изговара”.

+ + +

– Овде је владика, наш брат Доситеј – настави Милан гласно да размишља.

– Јунак је – рече Спалајковић – такви нам епископи требају. Пред полазак на Сорбону јави ми се јер му је требало нешто помоћи око школовања у Паризу.

– Био сам на његовој хиротонији, кад је беседио да је епархија, заправо, храм душе епископове.

– То је у мају било. Звао је и мене, али нисам био у Београду, па не дођох у Саборну цркву – рече Спалајковић.

– Епископ нишки Доситеј – настави Милан – наследи несрећног Доментијана.

– Знао сам га. Диван човек. Кијевски ђак, па професор и кратко време владика.

– Кад поче рат и донесе заразне болести, он нареди свештеницима да посећују рањенике. Обиђе све болнице, па се разболе од пегавца и умре.

– Мени је Доситеј причао да сте заједно били у Албанији? – упита Спалајковић.

– Јесмо. Мене посла Краљ, а њега предложи Митрополит, да као изасланик Главног одбора Краљевине Србије за помоћ војним обвезницима и пострадалим у рату, прође највећи део новоослобођених крајева и да изађе сувим путем на српско приморје.

Главни одбор за прикупљање прилога пострадалим у рату и њиховим породицама формиран је 1. октобра 1912. године од свих београдских добротворних и културних друштава, четири дана пре нишке Краљеве прокламације српском народу о објави рата. Председник одбора био је Архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије, а његови чланови: др Богдан Гавриловић, ректор Универзитета, прота Стева Веселиновић, ректор Богословије, Миливоје Симић, председник Професорског друштва, Сава Урошевић, председник Културне лиге, јеромонах др Николај Велимировић, суплент Богословије Светог Саве, Бранислав Нушић, председник Новинарског удружења и многи други знаменити људи.

Утоку октобра и новембра, српска војска је истерала турску војску из читаве северне и средње Албаније. На новоослобођеном подручју успостављена је грађанска власт. Драчки округ са четири среза (Драч, Љеш, Елбасан и Тирана) основан је 29. новембра и административно укључен у Краљевину Србију.

У децембру месецу, албанске вароши са хришћанским становништвом упутиле су телеграм Руском цару и Српском

краљу у коме су тражиле да потпадну под Србију, Црну Гору и Грчку. Потом, албански хришћански прваци се састадоше у Валони и послаше меморандум Руском цару, Српском краљу и многим политичарима. Меморандум је написан на француском језику. *Полиџика* га је објавила 27. децембра 1912. године:

„Ми потписани прваци, у име свих хришћана у Албанији, узимамо слободу да изложимо Вашем Величанству жалосно стање наше несрећне земље, од када је потпала под турску власт.

Да би Албанију стално задржала под влашћу, Турска је обратила у исламску веру наше земљаке, који се данас налазе у већини. Турска је њима дала привилеговани положај и по том принципу албански муслимани су радили исто као и њихови једноверници из других делова Турске, то јест да живе на рачун хришћана.

Владина политика била је да раздвоји муслимански елемент од хришћанског, а султанове власти увек су помагале муслимане, да отимају имања од хришћана. Последица ове политике била је да се створе муслимански велепоседници, као прави феудалисти, који стварају земаљске законе.

Тај систем одузимања права хришћанима да могу имати земље, постоји још и данас.

Том политиком, влада из Цариграда показала је да хоће да натера хришћане да приме Мухамедову веру, како би цела земља била осигурана за Турску.

И као што су наши преци трпели ово насилно отимање имања, тако смо и ми трпели, с надом да ће нам се једног дана учинити правда. Зато смо и били веома радосни, кад смо чули да су се балканске државе ујединиле и траже реформе у корист хришћанских народа у Европској Турској и кад је био рат објављен, пошто је Турска одбила да прими захтеве савезника. Као последицу овог рата видимо да је Турска изгубила своје провинције Маћедонију, Тракију, Епир и Албанију.

За нашу земљу, за Албанију, сазнали смо да Аустрија и Италија раде на томе, да се у њој створи независна аутономија са једним муслиманским принцом; велике силе треба да разумеју да ће на тај начин оне хришћанским Албанцима учинити

живот немогућним. Да би спасли своје имање, своју част и свој живот, они неће имати другог начина, него да пребегну у Грчку, Србију, Бугарску и Црну Гору. Под таквим погодбама аутономија Албаније биће само једна нова Маћедонија, која ће узнемиравати дипломатију.

Да би се избегла несрећа, која би била створена нашом емиграцијом, ми мислимо да је најбољи начин да се напусти аутономија Албаније. Албанију би требало делити на две провинције и дати им аутономију какву има Чешка у Аустроугарској. Провинције северне Албаније требало би уступити Србији и Црној Гори а јужне Грчкој, разуме се под погодбом да албанска обала остане неутрална и искључиво за трговину.”

– Како је то било кад сте морали да напустите Драч? – упита Спалајковић.

Милану се одједном премота читав филм у сећању, па стаде да говори:

– Било је четири сата поподне када је први ударац звона са Цркве Светог Спиридона у Драчу жалосно одјекнуо. И како се после мале паузе огласио и други ударац, а за њим и остали, тако је у салу Митрополије драчке пристизао народ. У прочељу масивног ораховог стола седео је добри митрополит Јаков, а до њега виђенији варошани.

– Знам Митрополита из својих конзулских дана – рече Спалајковић – Диван човек.

– На лицима свих присутних био је печат туге и жалости – настави Милан – Говорило се мало. Изгледало је да се сваком ћутало. До мене је седео човек зрелог доба, један од виђенијих грађана драчких.

– Грк? – упита Спалајковић.

– Може бити, али пошто добро говори српски језик, пре бих рекао да није – рече Милан.

– Има тамо много оних што су се морали да крију да нису то што јесу, како би преживели – рече Спалајковић.

– Ропство је дуго трајало – каза Милан – Кажи да си Грк, Бугарин или било ко други, само ћути као заливен да си Србин, ако мислиш да преживиш.

– Спиридон Гопчевић, кад је писао своју *Маћедонију* и ту-да путовао, да није уз све друге језике знао и српски, никад не би могао закључити ко у њој, заправо, живи – рече Спалајковић.

– Баш, тако – потврди Милан – На његово питање ко су житељи места кроз које је пролазио, све су говорили осим истине.

– И други странци су тако прошли – рече Спалајковић – па су онда, кад се врате кући, у Европу, писали све и свашта о Маћедонији.

– Само не истину – каза Милан – да у њој Срби станују.

– Гопчевићу није требао преводилац – рече Спалајковић – А пошто и сам у Трсту слави крсну славу, знао је да је само Срби имају.

– Тако је он, иако га ангажова бугарска пропаганда да напише књигу о Маћедонији, објавио своју тезу: они Маћедонци који имају крсну славу јесу Срби, а који немају су Бугари – каза Милан.

– Бугари су били због тога бесни на њега, а и многи други, јер су сви Маћедонци славили славу – рече Спалајковић – зато он објави посебно књигу својих одговора на све критике.

– Знам, у њој је његов чувени светлавац – насмеја се Милан.

– Светлавца летећег преко неке баре, попрска жаба њеним вредом, а он је упита: Што ме каљаш? – сад се насмеја и Спалајковић – Зато што светлиш – рече жаба.

– И ја сам почео код Мијајла да славим – изусте Милан.

– Коју славу?

– Зимског Светог Николу.

– Заштитника путника. Па ти и јеси путник целог века – насмеја се Спалајковић – Час те негде шаље Царевина, час Краљевина!

– Мијајло ми даде уз колач и свећу да читам *Аџас нос*.

– Одакле му?

– Каже да му спаси главу у рату. Ушивеног га је у шињелу носио – рече Милан. – На почетку буне доби га од Јевстатија

Михајловића, књижевника и судије, који преведе на немачки све што знаде о Марку Краљевићу.

– *Лейойис Србски* објави га петнаестак година пред рат. Тамо сам га читао – рече Спалајковић – *Оче наш* на старом грчком, еолског наречја.

– *Аџас нос*, Оче наш... *изе еси на невоиси*, који си на небесима...? мало га знам и напамет – каза Милан – Записао га је и сачувао од заборава свештеник Константин Економид, родом из Царице у Тесалији, а Руска академија га посла Матици српској. Он је у Петрограду, двадесет година пре буне, штампао свој *Ойлед о блиском сродству језика славено-руској са ирчким*.

– *Аџ-ас* = отац! – изусту Спалајковић – *Аџ* = от, од; *ас* = аз, ја! Од кога сам ја?

Милан успори ход, прекрсти руке и заметну их на леђа, па настави са причом:

– Драчанин полушапатом рече мени и Доситеју: „Ми, православни хришћани драчке митрополије, никада нисмо били срећнији него овог Божића, али ни тужнији Страстне седмице. Рођење Христово прослависмо са радошћу због рођења и вековима очекиване слободе. Али на Велики Петак, стиже нам вест да се наставља наше страдање, јер нас ви морате напустити на Источни Петак. Вековима смо чекали дане слободе. Српску је војску Провиђење изабрало за своје оруђе. Кроз њу је проговорила Божја правда и било јој је суђено да нас ослободи. Али кратки су били дани наше среће. Сигурно су греси наши и наших предака велики када нас Бог још ставља на искушења. Ми се нисмо ваљано покајали, нисмо поднели достојну жртву за наша безакоња. Ваша војска одлази, а за нас опет наступају дани мука и невоља, дани ропства и страдања. Ви одлазите тамо куда бисмо и ми радо са вама кренули, не обазирјући се на своја вековна огњишта и гробове предака.”

– Тужно – рече Спалајковић – Хришћанска Европа није желела да то чује.

– Он своје тихо јадање наједном прекиде – настави причу Милан – јер у салу уђе командант Шумадијско-албанског одре-

да господин Димитријевић са неколико наших официра, а за њим и господин Апостолидис, капетан грчке поморске лађе „Евротас”, са поморским официрима које је грчки министар флоте упутио у Драч да руководе укрцавањем и отправљањем наших трупа до Солуна. Митрополит Јаков рече да је време поласку, па пође напред, а за њим официри и сви остали. Кроз мало двориште Митрополије изађосмо пред Цркву Светог Спиридона. Овде нас дочека маса света. Морнари са грчких ратних бродова, упарађени у два реда, у свечаној униформи, стајаху са четом наших војника пред народом. Један официр држао је у руци леп венац украшен српском тробојком, а други венац са грчком заставом. Литијски кренусмо даље: наши војници, грчки морнари, митрополит Јаков и отац Доситеј, двојица свештеника из Србије окружени официрима и остали народ. Тишину поворке, која је подсећала на погребну, прекидао је само звук црквеног звона, које се оглашавало на жалост. Ногу пред ногу, прођосмо испод свода који веже зграде начелства и општине, па крај тврђавишта изађасмо на узвишицу, која луку штити од ветрова, у порту Цркве Светог Ђорђа, где почивају наша умрла и погинула браћа.

– Бог да прости – прошапута Спалајковић, па се прекрсти.
Нешто шушну у шуми крај стазе.

– Корњача – рече Милан, кад је спази у лишћу.

– Спора, али достижна – насмеја се Спалајковић.

Новине су пренеле вест да је у Драчу, 19. априла 1913. (Ускрс је био пет дана раније), митрополит беседио: „Ја сам дубоко тронут тиме што сте се ви, браћо моја и храбри српски јунаци, још једном, пред ваш одлазак из Драча искупили крај ових гробова. Ми, православни хришћани Драча и целе његове митрополије, нећемо никада заборавити да су нам војници који овде почивају први донели слободу и да су они били ти који су, не обазирјући се на велике жртве и напоре, прешли преко кршних албанских планина и победоносно изашли на ово

Сиње море. Ви одлазите, али ми ћемо се уместо вас молити Богу крај ових гробова.” Затим се отац Доситеј, у име очева, матера, сестара, браће и деце опростио од покојника. Потпуковник Душан Димитријевић, командант Шумадијско-албанског одреда, клеао је крај једне раке и пољубио крст над њом, па положио венац. А онда се усправио и сузних очију рекао неколико речи, тако да су сви плакали. Командант Апостолидис положио је венац на гробове и изјавио своју дубоку жалост што храбра српска војска одлази с приморја, остављајући овде изгинуле хероје и помрле синове.

+ + +

Мијајло сад виде да се Краљу придружи др Лаза Пачу, благо се наклони, па стаде да се жали на костобољу.

– Прија ми ова бањска вода, а докле ће, видећемо – рече.

– Сељаци верују да бању ваља чувати – изусте краљ.

– Назеба се увек треба пазити – настави др Пачу.

Кад је пре више од тридесет година докторирао у Берлину, бранио је тезу о реуматским обољењима. Зато Краљ радо прима здравствене савете од њега. Рибарску Бању они су нарочито почели градити баш због тога што је добра за костобољу. У њу радо долазе на опоравак.

– Наше бање су најбоље у Европи – рече краљ.

– Само што она, нажалост, за њих не зна – изусте Пачу.

– Показаћемо им шта све имамо. Наша влада има сад, кад смо изашли из ратова, да ради на томе – каза краљ.

– Бојим се да нам они то никад неће признати – рече Пачу, па руком захвати браду те је пређе од лица надоле, устањеним покретом.

– Ти си швајцарски ђак. Не би требало да тако размишљаш – настави Краљ.

– Зато што их добро познајем. Они ће гледати само шта могу овде јефтино да пазаре. Прво руде, па остала природна богатства. На крају и бање!

– А ти си стао да све гледаш кроз новац – љутну се Краљ.

Лаза Пачу, иако лекар по занимању, успешно је водио државне финансије. Признавао је само новац са златном подлогом. Чак и у време Балканских ратова, није допустио да има мањак у буџету – што је случај незабележен у историји банкарства и ратовања. Он је припремио новчану подлогу за озбиљније наоружавање државе пред ослободилачке ратове. Кад је Краљу понестало новца за подизање задужбине на Опленцу, он је послао свог секретара код Пачуа да тражи исплату из државне касе својих плата унапред. „Умре Краљ, не дај Боже, а смртан је као сви ми. Ко ће онда да врати дуг државној каси?” био је Лазин одговор, па Краљ не доби паре.

+ + +

Кукувија се огласи из букове шуме. Спалајковић застаде, па подиже главу и загледа се у крошњу дрвета што се наднела над стазом.

– Кукумавка – рече Милан – Рат је и њу пореметио, па се може и дању чути. Слушао сам од једног учитеља, који је рођен ту – окрете се низа страну шумске стазе, па руком показа у правцу Бање – у неком селу, како га је баба, кад је био мали, чувала код оваца.

„Овце су чипкале ситну пролећну травицу по осојном брегу на јутарњем сунцу, а ја и баба смо седели у једном заладку. Она преде, а ја гледам како се, доле у селу, на кућама пуше димњаци и како праменови дима ишчезавају у ваздуху.

Наједанпут, тишину и лавез паса у селу прекиде глас кукавице.

– Јеси ли јео ’леба? Да те не превари кукавица? – трже ме баба из заноса.

Ја се брзо дохватих за моју торбицу:

– Јесам.

Баба настави да вржди њено вретено, а ја после дужег слушања кукавичије песме рекох:

– Ала кука, као нека жена.

– Е, мој синко, па она је жена и била.

– Како жена?

– Па, тако, била једна мајка па имала девет синова и сви су јој изгинули на Косову. Један међу њима звао се Дамјан. А она кукајући за њим претворила се у кукавицу. Ех, јадна мајка. Тако смо ми изгубили наше царство – уздахну баба дубоко.

– А где је то Косово?

– Далеко, тамо преко планине, далеко... Тамо је погинуо цар Лазар, Милош Кобилић и сви јунаци.

И кукавица све више потврђује бадино при-чање. А мени се памет пренела преко планине и као да гледам у Косово и Дамјана и његову мајку кукавицу. Тужно осећање ме држало читавог дана, да ми се нису скидале са памети две речи: Дамјан и Косово.

И данас, после толико сазнања о Косову, увек ми се у глави прво обнови онај утисак што ми га је баба дала, код оваца, док још нисам пошао у школу.”

+ + +

Мијајло сад виде да се Краљу и Пачуу придружи министар Љуба Јовановић.

Он је увек усправног држања тела. Господин по рођењу. У родном Котору је завршио гимназију, а филозофију у Београду. Један је од оснивача Београдског универзитета, Српске књижевне задруге, Професорског друштва, *Дела...* Воли да расправља са Спалајковићем о Босни, јер пред рат објави своју књигу *О прошлости Босне и Херцеговине*.

– А, ево и сунца – рече, јер зраци се пробише кроз облаке и допреше до маленог бањског дворишта, на пропланку окруженом старим шумама, с Турским купатилом и нешто вила.

– Како ти гледаш на Европу? – упита га Краљ.

Професор погледа у Пачуа, па у његовом крупном оку, на трен забринутим, препознаде да је ова тема између њега и Краља, већ отворена.

– Двојако, Величанство – одговори.

– Како то? – зачуди се Краљ.

– Има тамо оних који су нам помагали у овом рату, али и оних других!

– А знају добро све о нама! – као да једва дочека Пачу, да каже Краљу.

– Звао ме је професор Љуба Ковачевић, Величанство. Моли да га примите, ако можете – рече министар Јовановић.

– Како да не! – каза Краљ, јер се сети тог трагичног оца, па се у себи, негде дубоко, још више устраши за свог првенца.

Професор и министар Љуба Јовановић у својим историјским радовима ученик је академика Љубе Ковачевића, с којим је написао *Историју српског народа* у издању новоосноване Српске књижевне задруге, књига 7. и 21. Жртва Балканских ратова био је Ковачевићев син – Владета. Тако академик остаде са четири кћери (једна од њих је жена Милана Ракића), да жали своју тешку судбу.

Новинар *Заставе* забележио је тренутак када је Љуба испраћао сина у рат: „Брижни отац хтео је да га заштити од ратне опасности – то му је био једини син, али Владета му је рекао: Не брините ви за мене, ја сам човек!” Имао је тридесет година. Био је кумче Стојана Новаковића. На Сорбони је завршио права, па постао дипломата и дивизијски официр. Научник Станоје Станојевић, који је последњи од пријатеља видео Владету пред његову јуначку смрт у близини Куманова, остави записао: „Пред нама је јахао на разиграном зеленку млад и леп младић. То је био син Љубомира Ковачевића. После неколико дана Академик је са телом мртвог јединца путовао возом за Београд. У вагону је седео од жалости изгубљен човек и премештао из руке у руку његову фотокамеру од које се Владета последњих година није одвајао, ни у биткама, па му је била о врату и кад га је непријатељски рафал пресекао преко груди, остала је нетакнута, само јој је фотосочиво испало”. Сахрана је била половином октобра, кад се у Србији праве свадбе. *Политика* је јавила како се Академик, у чијем је дому са смрћу сина „утрнула свечарска свећа”, над гробом опростио од јединца: „Сине, пет стотина година српски народ је чекао тренутак да се ослободи Косово, и дочекао га је. Ти си пао у рату за тај свети завет и ја сам поносит што сам као отац данас у стању да те свесно и са поносом жртвујем идеалу за који сам и сам живео. Сине мој, иди и реци Лазару, Милошу Обилићу и свим косовским

јунацима, да је Косово освећено. Однеси им глас наше радости и буди им весник једног бољег доба за цело Српство!” Алекса Шантић тих дана у *Српском књижевном иласнику* објави песму *Косовка*, с посветом: Сјени Владете Ковачевића.

„Освећено крвљу сину Гробље давно,
Снова алај-барјак вије се и зари!
Погледајте! Ено, низ Косово равно
Васкрснули језде оклопници стари!”

Владетина сестра Вида била је једна од најбољих српских сликарки. Њено дело „Глава девојчице” ликовна критика је оценила као ремек-дело своје епохе у европским размерама. На вест о погибији брата, напустила је студије сликарства на Сорбони и вратила се кући. Никако није могла да се помири са великим губитком. Патила је, венула, па му се придружила после годину дана.

+ + +

– Гинуло се у рату, храбро – рече Спалајковић.
– Мали смо ми народ за такве губитке – изусти Милан.
– И тако вековима, исто с нама – каза Спалајковић, па пружи корак и продужи шетњу шумском стазом.
– Млади највише! – уздахну Милан – Кад са протом Мишићем на ратишту уђох у једну лепу цркву, подигнуту на обрешку крај друма, у њој затекох професора Михајла Марковића, бившег директора Учитељске школе. На моје питање откуд он овде, човек зајеца и рече да му је погинуо син Милан на Злетовској реци, рањен у трбух и умро у Кратовској болници, па је дошао да га пренесе кући. Утучен од жалости.

Останем с њиме да му се нађем. Каза ми да је понео сандук који је колима испратио за Кратово, па свратио до цркве уз пут јер је начуо да је овде ковчег његовог рођака, сина Исидора Радовановића, трговца из Краљева. Кад уђе у цркву, он спази на поду један сандук па му се приближи да види који је то јадник, код кога нема никога. На крстачи прочита име свога сина. Грдан потрес за оца који је изгубио тако красно дете као што је

био његов Милан. Наредим у општини те испрате жандарма да врати кола са сандуком, па одемо до начелника да свршимо све формалности за пренос мртваца. Прота је после, са још два свештеника, служио опело најпре оном рођаку, а после и Милану. Код начелника затекосмо Голумбовског, надзорника пекарске чете, и жену команданта жандармерије у Београду, са којим сам пре пет дана дана попио кафу кад је полазио да прими команду. Погинуо и он, па удовица дошла да га пренесе кући. Михајло сврши све што треба за допуштање превоза погинулог војника, па посла и депешу Врховној команди. Одатле одемо до цркве да присуствујемо опелу и поручнику Душану. Прота још неко време остаде са нама па оде, а ја се задржим у цркви док није извађен, па пренет у приспели сандук Миланов леш. Испратим залемљен мртвачки ковчег на кола за станицу, па онда са професором одем до општине. Ту нам начелник посла фијакер, те испратих несрећног човека. Беше ми га, баш, жао. Изгубио таквог доброг сина само што га је извео на пут, па му остао само онај болесни.

– Страшна судбина! – изусту Спалајковић, па пусти корак.

+ + +

– А шта наша правда и унутрашња дела веле за Европу? – рече Краљ кад им се у парку придружи Марко Ђуричић. Мијајло га не виде с прозора, јер осети јачи бол па мораде да седне на кревет.

Марко је увек насмејан. Кажу да кад човека мине педесета година, он се обавезно измени. Има већ две године како Марко свима служи као чист изузетак од овог неписаног правила. „Прави Ваљевац”, зна за њега рећи Краљ. Као млад је слушао у Петрограду техничке науке, а права је свршио на Великој школи. Тако овај весела суверено влада сваким повереним задатком у држави, па и заступништвом министарства унутрашњих дела које, уз поверено му министарско правде држи. Пре тога било га је дуго у политици, па га сви знају какав је био адвокат у Ваљеву, председник суда за град Београд, народни посланик, окружни начелник, касациони судија. У новој

Србији све мање има старинске статике. Пре си био то што је-си за цео живот, а сад се сваки час све мења. Раније су презиме-на и надимци остајали с колена на колено по професији једне фамилије, а сад је све нестабилно откад се та пуста политика умешала свуда.

– Треба играти, Величанство – одговори министар.

– Како то мислиш? – упита краљ.

– Па, тако. Мали смо ми народ, па ваља нашу барку вези-вати за веће бродове да нас тегле по сињем мору – каза Ваљевац.

– Макар те и на несигурну пловидбу одвукли – успротиви се Пачу.

– Рек’о сам за народ Лазо, а нисам за кнезове – устврди Ђуричић.

– А где би они, по теби? – упита Краљ.

– Како где, па на велики брод. Као представници малог на-рода увек могу да увате неку кабину.

Пачу се намршти и таман заусте да нешто каже, Марко га предухитри:

– Ево, заступник председника Министарског савета и ми-нистар финансија то најбоље зна.

– Како сад то? – упита Краљ.

– У новом светском поредку све државе се позајмљују код великих банака. Ономе ко уговара нови кредит за малу земљу следи велика банкарска провизија – рече Ваљевац, али не смеде ни да погледа у Пачуа, коме ионако крупне очи само што не почеше да бљују вулканску лаву од срџбе што га обузе.

– Зато је ту Краљ, да све то спречи, јер престолонаследнику треба оставити чист рачун, а не дужничку бригу.

– Е, зато ће банкари ускоро све вас посмењивати, па довес-ти председнички систем. Можеш бити краљ, ал’ само у два мандата. Тад се нафатирај код банкара, па живи где год хоћеш на свету – каза Марко, па заћута.

– Мали народ увек се узда у помоћ великих сила – рече Милан – без ње се не може ваљано бранити.

– У Петрограду сам то најбоље осетио – рече Спалајковић.

– Ниси био у Варварину, пред рат, на прослави? – каза Милан.

– Нисам био у земљи, а чуо сам да је било добро – одговори Спалајковић.

– Веома свечано. Сећам се свега – отпоче Милан – Краљ Петар Први са синовима допутовао је дворским возом. Митрополит Србије Димитрије, Краљевска влада, чланови Руског посланства у Београду, изасланици Београдске општине били су у Краљевој пратњи. Из Русије је допутовао гроф О' Рурк, унук руског генерала који је 1810. године предводио српско-руску војску против Турака на Варваринском пољу. Високе госте поздравила је маса света из околине Варварина. У Варваринском пољу, код саме обале Мораве, тог дана освештан је споменик са натписом: „Генералу графу О' Рурку, заповеднику руске војске у боју на Варваринском пољу и осталој браћи Русима, борцима и јунацима на Варваринском пољу у спомен стогодишњице боја, захвални Темнићани 1810-1910.” Краљ, гроф О' Рурк, Руско посланство и Београдска општина положили су венце крај споменика у облику мермерне пирамиде. Други споменик, нешто нижи, али и он у облику мрке мермерне пирамиде, подигнут је код цркве у варошици, са натписом: „Јови Курсули и осталим јунацима и борцима у спомен стогодишњице боја на Варваринском пољу, захвални Темнићани 1810-1910.” Овде су уз Краља и Русе венац положиле и српске комите. Освећењу споменика присуствовао је и батаљон пешадије, вод коњице и коњичка батерија из Ћуприје. Ручак је приређен под вењаком у центру вароши. Прву здравицу напио је краљ Петар. Подуже је беседио о значају прославе. Дописник *Полиџике* забележи да је Краљ говорио о „задатку млађе генерације, на којој је да свој народ подигне и прослави у сваком погледу.” После Краља беседио је секретар Руског посланства у Београду, господин Муравјев. Овај говор

је био ватрен и изазвао је одушевљене код гостију, јер је говорник „изнео на који су начин Руси и Срби дошли до везе, да пре сто година ратују и да то што је раније било постоји и данас.” На крају, здравицу је испред организатора прославе подигао др Драгољуб Јоксимовић у којој се захвалио Краљу, Митрополиту, Влади и гостима на посети. У три часа Краљ и његова пратња испраћени су дворским возом за Београд. *Полиџика* је сутрадан известила: „Јуче, пре подне, по свим пуковима у Београду и у унутрашњости држана су предавања о значају Варваринске битке.” *Глас, црквено-књижевни лист свештѣнства еѣархије нишке* јавио је како је „прослава ова по важности својој одјекнула Србијом, јер она нам делом сведочи да су Руси наша браћа, која за нас и живот свој полажу. А то је за нас велика утеха, а за наше непријатеље страх и трепет.”

Организатор варваринске прославе био је др Драгољуб Јоксимовић. Он је рођен у Бачи-ни 1872. године. Школовао се у Параћину, Крушевцу и Београду. У доба Варваринске прославе био је народни посланик и одборник Београдске општине. Као народни посланик био је члан Војне анкете, која је пред Балканске ратове проучавала стање војске и припремала њену реорганизацију. У току Првог светског рата постао је члан Главног одбора Интернационалне парламентарне конференције за трговину. После рата учествовао је као члан наше делегације на Конференцији мира у Паризу 1919. и 1920. године.

+ + +

– Да чујемо шта војска мисли о Европи? – рече Краљ.

Ђенерал Божановић, министар војни, само што изађе из бербернице, па кад спази ко све стоји пред Турским купатилем, похита да им се придружи. Он зна са политичарима. Увек је таман колико устреба близак са њима. То и они препознају код њега, па им је он дражи од многих ћудљивих официра. Краљу одговара ова њихова равнотежа, па Ђенерала узне за свог почасног ађутанта. Стасит је то човек, пречанин, пред педесетом годином живота. У Петрограду је свршио Инжињерску

академију. Трасирао је пругу Лапово-Крагујевац, а у Русији је дан део пруге Петроград-Варшава. Штампарадове у војним листовима. Професор је на Војној академији.

– Шта да мислим! Зна се! Њихова комисија нема шта да тражи код нас!

– Једном смо их вратили, иако се уредно најавише преко наше амбасаде у Паризу, али притисак је био велики, па их сад пустисмо – рече Краљ.

– Нису то чиста посла – каза Ђенерал.

– Опозиција им иде на руку – јави се Ваљевац.

– Родило се, ваља га љуљати – рече Краљ.

– Јесте, Величанство, али ако је дете шунтаво, не вреди га ни љуљати – устврди Ваљевац.

Све је из Беча кренуло. Полако и друге европске престонице стадоше писати исто. Лео Фројндлих, бечки публициста, прикупио је ове извештаје из штампе и објавио у књизи *Албанска Голгоџа*. Овде изнесе тезу да је Српска војска вршила нечувене злочине над Албанцима од како је прешла границу. На крају, Тимес, 31. децембра 1912, објави чланак *Српска војска оставила крвав шрај*, а Лав Троцки, извештач за руски лист *Луч*: „да Срби у старој Србији једноставно уништавају муслиманско становништво у селима, градовима и читавим окупацима”. Онда је формирана Међународна комисија за истрагу. Енглеска је дала, као и Француска, два члана, а САД, Немачка, Аустроугарска и Русија по једног. Били су то: сенатори, парламентарци, уредник *The Economist*, новинари, професори три универзитета (Колумбија, Беч, Марбург) и члан Државне думе. Заправо, Комисија се само звала међународна, јер њу, уствари, основи Карнегијева задужбина за међународни мир, и то њено Одељење за сарадњу и образовање. Два месеца су путовали по Старој Србији и после годину дана у Вашингтону објавили свој извештај. „Куће и читава села су претворена у пепео, ненаоружано и недужно становништво је масовно масакрирано, невероватни акти насиља, пљачке и суровости сваке врсте – то су средства која је примењивала и још увек примењује српско-црногорска војска, у циљу потпуног преиначења етничког карактера области насељених искључиво Албанцима”.

Српска опозиција је стала да пише слично. Димитрије Тупцовић објави књигу *Србија и Арбанија један њрилої крийици завојевачке њолиџике срѣске буржоазије*.

+ + +

– Отац није волео комунце, како их је звао – сети се Спалајковић свог детињства.

Крагујевац је онда био као село. Имао је нешто више од пет хиљада душа. Страни путописац је забележио: „Београд је Европа. Али ако хоћете да видите право српско место, идите да видите Крагујевац”. Дрвене кућице са баштама и зидане државне зграде излазиле су на чаршију – ширу улицу, поплочану белим камењем по оријенталном узор, са нанизаним дућанима. Један од њих држали су Спалајковићи, који су у црквене књиге уписивани и као Спалајкићи.

Био је у башти, иза куће, и кроз тарабе гледао у брежуљак са окреченим шљива, што се спаја са небеским сводом.

– Тамо је крај света – мислио је.

Капија пред кућом се, уз силни тресак, отворила.

– Не требају нам комунци! – чуо је свог оца како виче.

– Немој тако, кум нам је! – рекла је мајка са кућног прага.

– Не дам да рита рукује општином! – казао је љутито отац и крочио у двориште.

Вратио се из суда, где Аца Барјактар изјави:

– У општини је било радника који, дабогме, много боље знају наше нужде и потребе, но што их зна ћир Јова Спалајковић, ћир Блазнавац и други ћирови...

Суђено је вођама шетача, који су носили црвену заставу кроз Крагујевац са натписом *Самоујрава* и клицали републици и комуни. Било је с њима и музиканата.

Општински збор био је подељен на две групе: богаташе, које је предводио трговац Јован Спалајковић и сиротињу, на челу са његовим кумом, фабричким радником Јованом Буђевцем.

– Прва жртва рата био је мој имењак Поповић, који погибе на граници – каза Милан и прекиде Спалајковића из размишљања.

– Нисам га знао, али сам све најлепше чуо о њему – настави Милан своју причу, на шумској стази – Био је париски студент. Артиљеријски поручник у резерви. Добри Милан Поповић. Његови су преци били попови. Пред саму објаву рата он је по војном распореду био на Мердарима. На предстражи су били редови из чете Трећег пешадијског пука другог позива. Пред њих се, из једног шумарка, запутила већа група Арнаута са белим марамама на пушкама. „Нашинци смо! Нашинци смо!”, викали су они из свег гласа. Стражарима је све ово било сумњиво, па су испалили више метака у ваздух како би их зауставили. Турци нису одговарали на ову паљбу, а Арнаути су наставили да се приближавају нашим положајима. Тада је пред стражу истрчао комитски водник, несрећни Милан Поповић, у официрској униформи без еполета. „Не пуцајте! То су наши! Предају се! – повикао је и смело се запутио ка придошлицама. Стражари су га послушали и престали да пуцају. У сусрет Милану изашао је вођа групе војника са белим марамама. Њих двојица су се срдечно загрлила и изљубила, па пришла нашим положајима. Наша стража, видевши све ово изађе им у сусрет, па се измеша са Арнаутима. Али од њих нико не знаде српски језик. Тада је командир Друге чете, резервни пешадијски поручник Добросав Урошевић, професор из Београда, мимиком показао Арнаутима да положије оружје као што је ред приликом предаје. На то они лежерно затражише да ми предамо оружје! Поповић се обратио њиховом вођи најљубазније га уверавајући да је безбедан и да он својом главом јемчи да им ни длака с главе неће фалити. Тада је овај одједном тргнуо своју каму и у трен ока је зарио Милану у срце. Пушке са белим ма-

рамама припуцаше. Један поднаредник успе да убије Милановог убицу, али и он плати главом. У паници, наши војници се дају у бекство, а Арнаути нестану у шумарку из кога и изиђоше. Пушкарање са положаја трајало је цео дан и ноћ. Тек су-традан је наша артиљерија отерала Турке даље, па је било могуће преузети поднаредниково и Миланово тело са места погибије. Поповића нађоше без чизама и сата, јер су Арнаути, упркос пучњави, са његовог мртвог тела успели да их покраду.

– Ужас! – рече Спалајковић.

Милан, син јединац др Милутина Поповића из Београда који је умро пре рата, студирао је права на Сорбони после завршетка Војне академије у Београду. Пред рат се јавио у добровољце и постао комита на граници са Турском. Новинар је известио: „Дете из отмене куће, поручник Милан био је не само одличне стручне спреме но и један од најобразованијих и најваспитанијих српских официра”. По његово тело, са Мердара пренето у Ниш, у капелу крај Ћеле-куле, из Београда је стигла мајка. Новинар је и ту био. „На сред капеле, у црно платно, увијен лежи леш младог као капља росе артиљеријског поручника Милана Поповића. Тек што сам се пред хладним телом јунака прекрстио, уђе у капелу отмена госпођа у дубокој црнини, у пратњи једног потпуковника. Она приђе мртвацу, па скиде са лица чоју и укочено га погледа, без једне сузе. Онда паде на њега, па обасу пољупцима хладно лице и поче јецати и шапутати: Сине мој, љутиш ли се, што те мајка љуби, што ти мајка плаче? Ти си ми казао при расанку: *Не љачи, мајко! Јунакова мајка не љреба да љлаче!*”

+ + +

Краљу се придружи Министар грађевина. Он изађе из бањске виле на ваздух, па кад спази ко све стоји у дворишту, похита пред Турско купатило. Крајње педантан човек, сигурног хода. Такав је одувек био.

Имао је нешто више од двадесет година кад је завршио лисанс права на Сорбони. Био је писар у Београдском варошком

суду, секретар Министарства иностраних дела, професор Велике школе, секретар Министарства финансија, отправник послова у Софији, шеф конзуларног одељења Министарства иностраних дела, отправник послова у Атини, дипломатски заступник у Каиру, па у Црној Гори, генерални конзул у Скопљу, начелник Министарства иностраних дела, па његов министар, посланик у Бечу. Уз то је писао за *Дело*, *Српски књижевни листник*, *Нову Европу*, *Зору* и многе дневне листове у Београду, Бечу, Лондону, Паризу, Атини. Превео је са француског: *Васиљина воље*, *Васиљина биџи човек*, *Чича Горио*, *Белешке о Енглеској*...

– А шта ви господине Јовановићу велите за Европу – упита Краљ.

– Без ње не можемо, Величанство. Све наше нове грађевине, сем цркава, по европском су узору.

Лаза Пачу заврте главом.

– Само ви наставите – рече Краљ, кад виде да министар грађевина прекиде свој одговор гледајући у Пачуа.

– А и нове цркве су нам овакве захваљујући Европи. Један Данац, професор у Бечу, научи наше студенте да чувају српско-моравску школу у градитељству. И сам је подигао византијску цркву на Бечком гробљу.

– Немојте претеривати – не издржа Пачу, па му упале у реч.

– Реците до краја – Краљ благо повиси глас, па погледа у Пачуа.

Министар грађевина настави:

– Ни старе цркве не бисмо знали рестаурирати да није Европе. Најпре, Лазарици срушисмо барокни звоник који озидаше нестручна лица по ослобођењу, па јој вратисмо стари сјај.

Пачу ћути, али повремено заврти главом.

– Русија по европском узору зида своје грађевине још од Петра Великог – заврши са својим одговором министар, па се благо наклони Краљу.

– Па, кад погледаш и ову Бању изидасмо као што Европа ради, оста само купатило пусто турско – Краљ се окрете ка његовом улазу.

Министри се насмејаше.

– Имају и Турци сучим у Европу – каза Ваљевац.

Сад се и Пачу засмеја.

+ + +

Спалајковић се сети Париза.

Имао је осамнаест година кад стиже у овај град са преко два милиона становника. После Крагујевачке гимназије, у Београду, који је тада био педесет пута мањи од Париза, он заврши прву годину права. Отац му је платио кирију у Латинском кварту и школарину на Сорбони. Тринаест година, последњих из XIX века, провео је крај Сене. Као дете, волео је да учи крај Лепенице. Зато су његови укућани знали да кажу како не брину за малог, јер му учење иде као вода. Али тако рани његов одлазак у Париз и за њих је био изненађење. Крај нове реке, Спалајковић ће докторирати. Овде ће ући у прве политичке воде. Било је то у години када су Мађари прослављали своју хиљадугодишњицу. Пазманди објави један чланак у новинама у коме је са ниподаштавањем писао о Србији. Српски студенти на Сорбони, љути због тога, сагласе се да Спалајковић, Славко Грујић и Гргур Јакшић саставе одговор за *Le Journal*. После је све ишло својим током. Париски студенти: Чеси, Словаци, Румуни, подрже српске колеге. На заједничком састанку образовано је политичко тело, а испред српских студената за председника буде изабран Спалајковић, за секретара Славко Грујић, а за чланове Павле Поповић, Коста Кумануди, Гргур Јакшић и Владислав Рибникар. Онда је донета одлука да се организује митинг у Паризу. Писане су позивнице, плакати и брошура у којој је описан тежак положај немађарских народа у Угарској. У име потлачене браће у Угарској, студентски одбор „чији је циљ да јавно мњење у Европи упозна, преко штампе и јавне речи, са тероризмом који мађарска влада врши над више од десет милиона немађарских становника”, затражио је „пресуду просвећеног јавног мњења у престоници цивилизованог света”. Скоро сви париски листови дали су обавештење о митингу. Београдски *Дневни лист* штампао је Спалајковићево

писмо из Париза у коме је он најоштрије осудио мађарске покушаје да одрекну својим сународницима, а нарочито Србима, „сваку способност за државни живот и културни напредак”. Српска влада на челу са Стојаном Новаковићем, на жалост, одби писмену молбу својих студената за новчану помоћ како би се штампала брошура и позивнице. Спалајковић ће се много година касније сећати како су сиромашни студенти дали пола своје мршаве стипендије за организацију пропаганде у Паризу. Студентима не изађе у сусрет, иако су му обећавали апсолутно дискрецију, као и Влади, за новчану помоћ око организације митинга, ни краљ Милан, који је у то доба живео у Паризу. Бивши краљ имао је обичај за Никољдан да позове одабране студенте на своју крсну славу. Спалајковић је био међу тим студентима, којима је Милан показивао свој раскошно уређени стан, а после их водио у неки од најскупљих ресторана. Али студенти нису одустајали. Понудили су председавање на митингу Жоржу Клемансоу, који се изговорио, али је зато прихватио Емил Флуранс, члан Парламента и бивши министар иностраних послова. Он је, отварајући митинг, истакао моралну обавезу Француске да заштити потлачене народе. Све је протекло на најбољи начин, па је париска штампа, као и других европских градова, имала о чему да извести. Београдске новине, пре свих *Дневни листи*, донеле су опширније извештаје на основу писања европске штампе. Лист Српске владе *Видело*, прећутао је догађај.

Спалајковићу, на шумској стази, осмех пређе преко лица, јер се сети да је тих дана зарадио надимак Витез од Месеца – *Chevalier de la Lune*.

+ + +

Милан је био на митингу. Царска војно-обавештајна служба изасла га из Беча у Париз да прати рад српских студената. Знао је добро језик. Имао је успешне пословне операције иза себе. Књиге је пасионирано читао. За своје године (било му

је нешто више од четрдесет), изгледао је знатно млађе. Прави човек за рад са студентима.

Милан је у бележницу све записивао. Имао је акредитацију једне важне бечке новинарске куће. На митингу се искупило преко хиљаду људи. Највише студентарије, разних нација, са Сорбоне. Али и грађана Париза, отменог света елегантно одевеног, највише професора, лекара, посланика, политичара, двојица дипломата, новинара домаћих и страних... Краљ Милан се није појавио. Спалајковић му је зато сутрадан по протесту, однео у стан штампану брошуру за митинг и једно писмо. Пошто није нашао Обреновића код куће, замолио је његовог слугу да му преда пошту. Два дана касније, Краљ је адресирао свој одговор на Спалајковића и послао га по слуги. Он је нашао Витеза од Месеца у *Суфлеу*, кафани из Латинског кварта, где седи са двојицом српских студената и уручио му писмо. „Прочитали смо и све разумели и решили да бруку никоме не казујемо, него да писмо чувамо”, рекао је један од студената своје брату. Било је то довољно да се искупе сви српски студенти и бившем краљу Милану, који се у Паризу представљао као гроф од Такова, упуте оштар одговор: „Идеја која нас је инспирисала била је идеја јединства срца и осећаја с нашом браћом преко граница. Та идеја, господине грофе, не може се сматрати илузијом а да се тиме не нанесе увреда најсветијим осећајима сваког Србина. То јединство је запечаћено крвљу, освештано патњама и никакве границе, никакве баријере, никакве препреке неће га спречити да се искаже”. Краљ је у свом писму тврдио: „Идеје које ви представљате у мојим очима су илузије које производе фатаморгану, и ви не можете од мене захтевати да изменим своја најодлучнија и најискренија убеђења”.

Спалајковић је писао писмо, а Милан се потрудио, пошто је *Le Matin* одбио да га штампа, да оно доспе до новинара Допенеа, који га објави у *L' Echo de Paris*.

Била је то прва сарадња двојице шетача са шумске стазе, који застадоше, на трен, да предахну.

Министар привреде, др Велизар Јанковић, придружи се Краљу на пола излагања господина Јовановића.

– А шта Ви на ово све кажете? – упита га краљ.

Он се благо наклони, па отпоче:

– Без привреде нема градње ни манастира ни цркава.

Пачу се подбочи, па заусти да нешто опет каже, али се уједе за језик и отђута.

– Докле више ја! – помисли – Имају и други уста! Уме и Лаза да ћути!

– Дечане и Грачаницу роди рудно богатство. Све ово што смо до рата имали у Србији, не вреди ни луле дувана наспрам онога што сад ослободисмо у Старој Србији.

– Тако је! – јави се министар просвете и добар познавалац наше историје Љубомир Јовановић, који давно штампа своје мишљење *О расправи Јована Мишковића о Боју косовском*, а пред рат студију *Српски народ и ошоманска уставиност*.

– Стари српски краљеви зато су имали престоницу на нашем југу.

– Добро, то је историја. А будућност? Шта велиш за њу?

– У новом веку имамо јеванђелиста и Краља челика, који све зна о нашим манастирима и рудницима, па нам зато изасла своју комисију, под видом филантропије. Он ће одлучивати о привреди света.

Пачу спусти руке низ тело, а најрадије би аплаудирао. Његове ионако крупне очи, сад се разрогачише од изненађења. Колико је малочас био киван на говорника, толико је сад одушевљен. Рек'о је себи да уме ћутати, па се некако опет суздржа.

– Како то мислите? Молим вас, појасните – рече Краљ.

– Ендру Карнеги је предводио огромну експанзију америчке индустрије челика; у исто време написао је књигу *Јеванђеље бојајсџива*.

– Прави јеванђелист – изусти Пачу, па се опет угризе за језик.

– Сазидао је Карнеги Хол и основао Карнеги корпорацију у Њујорку, Научни институт, Универзитет Карнеги Мелон, па и Фондацију Карнеги за међународни мир, која нам сад на Косово изасла своју Комисију.

– Сумњаш у његову филантропију, видим – рече Краљ.

– Тако је. Знам да под видом покрштавања људи освојише Америку од староседелаца, па сад желе под другим видом и читав свет. Прво јеванђеље било им је борба за божанска права, а ново борба за људска права.

– А шта ће онда с нама бити? Па и ја сам краљ?

– То не желим да прогнозирам, али рудници имају бити њихови кад-тад.

– Нећемо имати сучим нове манастире да градимо, а ни старе да рестаурирамо – јави се Пачу и упаде у реч министру.

– Ђути Лазо, код тебе је увек све црно. Ти и мене онда са'рани, кад ти затражих своје плате унапред да ми исплатиш из државне касе – рече Краљ. Беше то први пут после две године, да каза пред свима како је тражио позајмицу од министра финансија.

– Милијардери ће водити светску привреду како њима одговара. Мале народе ће третирати као сиротињу, која не зна да живи и ради. Зато ће полагати право на природна богатства света.

– Велиш, тако? – каза Краљ.

– Комисија ће штампати свој извештај да су Срби вршили етничко чишћење у рату, и он ће остати во вјеки у Вашингтону. Зато наша привреда не може бити самостална. Није ово средњи век, па да обласни господар има руднике и још упошљава Сасе.

– Свак' је пре имао кроз карантин ући у царство, а сад се кроз Карнеги у краљевство ступа – помисли Пачу – Приступ ће код њега имати само изабрани.

– После затварања и продаје имовине панчевачког контумаца – сети се Пачу – имењак министра, кога сад радо слушаше, Васа Јанковић штампао је у том граду књигу *На млађима светлост*. – Нашој наиви нема краја – прекиде Пачу

своје размишљање, па настави да прати, за њега крајње важан разговор.

– Добро, а шта ти као министар привреде онда предлажеш? – упита краљ.

– Морамо се некако нагодити са Краљем челика, ако хоће. Тако да он користи наша рудна богатства, али да не носи све кући. Договорени део, тешко је наћи начин да га се и држи, нек’ остави нашој краљевини.

– Можеш ли ти да нам то све ставиш на папир, па да размотримо сви заједно твој предлог? – упита Краљ.

– Могу, Величанство – рече министар.

Др Велизар Јанковић штампао је у Државној штампарији, на Крфу 1917, књигу *Снабдевање и привредна обнова Србије после рата*.

+ + +

– Како је Ержи? – упита Спалајковић.

– Знаш њу, увек је добро кад има инспирацију – одговори Милан.

– Не мења се, значи.

– Не мења. Најбољи је репортер у новинској кући за коју ради. Била је ратни извештач.

– Знам. Слао сам јој неке извештаје наше Војне команде – рече Спалајковић.

– Тамо где има адреналина, ето и ње – Она се никад неће смирити.

– Где сада живи?

– У Бечу, где смо и пре становали, на Штефанплацу – рече Милан – Али све више и у Прагу, код мајке која се разболела.

– Како је прихватила твој одлазак?

– Тражила је да бар зими, будем са њом.

– Није желела да крене са тобом?

– Није. Рекла је да је овако најбоље за обоје, јер ми и онако живимо свако у свом свету.

– Посветила се мајци, ради посао који воли, а и тебе има кад јој дођеш – закључи Спалајковић.

– Знаш, да смо имали деце, све би било другачије – каза Милан, па застаде на стази јер спази веверицу на букувином стаблу.

Милан је још на митингу у Паризу запазио Ержи. Једним оком је све записивао у своју бележницу, а другим гледао у њу. Студенткиња из Прага, имао је утисак најлепша жена коју је видео у животу, изразито витког стаса, плаве косе и загасито црних очију, није се одвајала од Спалајковића. Откад су студенти подигли дуну, била је у првим редовима. То се допало младом војду српских студената, па је узе за свог ађутанта. Заједно су састављали брошуру, позивнице и писали новинске чланке, као и писмо грофу од Такова. Знала је више језика, па је Витезу од Месеца сваког јутра читала европску штампу. Због ње се Милан потруди, пошто *Le Matin* одби, да писмо доспе до новинара Допенеа, који га објави у *L' Echo de Paris*. Била је на крају докторских студија. Шта се то после пола године преломило код ње, па је прихватила Милана, то јој никада није било јасно, а њему још мање. Са дипломом сорбонског доктора наука, преселила се да живи у Бечу код Милана. Он јој одмах нађе посао у престижној новинској кући, са чијом акредитацијом је пратио студентски протест у Паризу.

+ + +

Спалајковић се сети Петрограда.

Пред трочланом комисијом, којом је председавао највећи ауторитет за међународно право на Сорбони Луј Рено, одбрањено је докторат са похвалом. А онда је од универзитета уследила и златна медаља за његово дело. Вест су пренеле париске новине, па је глас о свему стигао и до Београда. Било је то јуристичко признање српских претензија на Босну и Херцеговину. Више од две деценије касније, на Босни ће докторирати и Иво Андрић.

Првог дана дипломатске каријере, у Петрограду се пред Спалајковићем појавио, ради продужења пасоша, Никола Пашић. Био је то њихов први сусрет. Витез од Месеца продужио је путну исправу човеку који је био љубитељ астрономије. У том тренутку, после капитулантског држања на суђењу због Ивањадањског атентата, Пашић је био политички мртац. Његова кћерка Дара, рекла је о свом оцу после његове смрти: „О, колико нам је пута, пред отвореним небом и расутим звездама, говорио о бесконачном. Ништавна је земља и имао је мало речи за њу, док му у очима беше толика топлина и дивљење за неслућени бескрај. Веровао је у Бога, оном вером која долази кроз студију астрономије, и стално ишао напред као ношен том вером”.

– Сад су му звезде наклоњене – помисли Спалајковић на шумској стази, па се осмехну. – Уосталом, њему је увек било апсурдно да се човек љути на догађаје.

Краљ је недавно писао:

„Драги господине Пашићу, По повратку Вашем из Букурешта, где сте са делегатима зараћених држава закључили мир, Ја сматрам за своју дужност честитати Вам, на том знаменитом успеху. Прелазећи у мислима све фазе наше дипломатске акције прошле и ове године, Ја знам све тешкоће, које су непрестано до самог краја искрсавале да омету драгоцене тековине наше драге војске и које сте са својим друговима, као први моји саветници, имали из дана у дан да савлађујете. Знам и то, колико је за све то требало и труда и истрајности. У толико више Ви можете данас са праведним задовољством погледати на сјајне резултате свих тих напора. Одајући Вам своје пуно признање, Ја Вас одликујем лентом Мога Ордена Белог Орла. У Петрограду, 1. августа 1913. Ваш благонаклони Петар с. р.”

+ + +

Ержи је тих дана стигла у Петроград. Имала је радни задатак да напише репортажу о руској престоници. Кад су јој у редакцији рекли да се спреми за пут, њеној срећи није било краја.

Знала је да је Витез од Месеца стигао у Петроград. Зато је одлучила да га изненади. Рекла је Милану да не јавља младом дипломати да долази.

Представништва Краљевине Србије у иностранству била су веома скромна. Посланство у Петрограду од дипломатских службеника није имало никог другог сем посланика и секретара. Спалајковић је Посланство, где су га затекли потпуни неред и празна каса, примио од војног изасланика, који је и сам напуштао положај како би га заузео зет Стојана Новаковића, мајор Рајковић. Тако је Спалајковић, већ првог дана дипломатске каријере, заправо, био отправник послова.

Ержи је нашла Посланство тек уз помоћ једног мештанина, који на њен помен Србије закључа своју радњу у центру града и допрати је испред скромне зграде за коју она, кад је угледа, посумња у добре намере свог водича.

– Лепо си могао да останеш у Паризу – рекла је – пошто је позвонила и на вратима се појавио изненађени Витез – па, да те Бог види!

– Ержи! Откуд ти?

– Ађутант увек прати вожда – насмејала се.

– Тај њен осмех! Никад није била лепша! – помислио је Спалајковић, док је искорачио са врата у ходник да пропусти гошћу.

– Изволите у наше мало Посланство – благо се наклонио.

Те вечери, седели су у лепом ресторану крај реке, напољу је дувао хладан ветар, и сећали се студентских дана.

– Пашић је овде? – упитала је пред крај вечере.

– Јесте. Јуче сам га примио. Продужио је свој пасош.

– Жели да уговори пријем вашег краља и краљице код цара – рекла је.

– Откуд ти то? Први пут чујем! – зачуди се Спалајковић.

– У Бечу се све прво сазна, па после доспе на Балкан – насмејала се.

– Јеси ли због тога онда, онако на пречац, без поздрава, оставила Париз и прешла да живиш код Милана на Штефанплацу? – изненади је својим питањем млади дипломата.

– Знаш, нисам могла више да чекам да мој вожд сиђе са свог Месеца – рекла је па пружила руку преко стола и спустила је на његову руку – како би приметио свог ађутанта.

Било је то први пут да му је отворено показала своја осећања.

Спалајковић осети убрзано куцање срца, па склони поглед са њених сузних очију ка реци, која се спрам слабе светлости градских фењера назираше у мраку.

+ + +

– Има једно место у Бугарској по имену Срб Сенди – рече Милан.

– Срб Сенди? – каза Спалајковић, па застаде и загледа се у Миланове правилне црте лица. – Има људи који са годинама поружне, а код њега је обрнуто – помисли.

– Кад смо ишли на Једрене – настави Милан – спавао сам у Мустафа Паши, код једног Бугарина. Он ми је причао о бици на Марици, под краљем Вукашином, код Черномена – Черомена. Водио ме је да ми покаже, код Мустафа Пашине станице, на северу близу Новог Села, једно тепе, како они зову старо место, по имену Срб Сенди. Кад су ту копали темељ за жандармеријску касарну, открили су масовну гробницу са много костију. Тако се потврдило народно предање, које је после Маричке битке то место крстило *Срб Сенди* Срб Угаснуће, Пропаст Срба.

– То би требало да уђе у *Војнички буквар* – рече Спалајковић.

– У праву си. Костин буквар ваља допунити – сагласи се Милан.

Коста Јокић, пешадијски официр, саставио је *Војнички буквар* који је штампан у више издања на прелазу између два века. Све је ту било прописано – како материјално, тако и духовно. Војник никоме није смео давати новац на зајам, нити позајмљивати. Ако код себе има више новца него што му треба, морао га је, службено на рапорт, дати командир у чување

у четној каси. О владању у цркви *Буквар* је прописивао: „Кад војници у недељне и празничне дане присуствују у цркви, онда треба за време службе Божије да одбаце све бригае о домаћем и земаљском животу и са искреном побожношћу саслушају црквенословенски језик као успомену на стару српску славу и величину”.

– У Мустафа Паши прослависмо Светог Саву – каза Милан.

– Како је то било? – упита Спалајковић.

– У пет сати ујутру – сети се Милан, па настави да приповеда полако се успињући шумском стазом изнад Бање – стадоше кола пред кућом из којих изађе Илија и донесе карту од Пере и цедуљу од командира у којој вели за дивизијареву наредбу да господин Протић и ја одемо у Кади Кеј до девет сати.

Спремимо се, попијемо чај и у пола шест кренемо на пут, те стигосмо на време. Пошто смо попили чај код господина Зарије дође наредба да се иде у цркву.

У цркви је служио архимандрит Мирон, а за певницом су били: два свештеника, господин Протић, неколико учитеља и богослова и господин Жабарац, глумац. У столовима су били господа Рашић и Зарија, два потпуковника, мајори, а у цркви, која је била пуна, сви професори и учитељи наше дивизије. Служба је тако одслужена какву ова црква никад није имала нити ће имати. Господин Протић певао је *Кол славен наш Гос-йод в Сионе*, а на завршетку отпевао је хор химну Светог Саве *Ускликнимо с љубављу*.

Из цркве одемо сви у гвоздену бараку, где је био постављен сто за све госте. Домаћин је био Пера, као најстарији. Били су гости и бугарски учитељ и свештеник из Кади Кеја.

Пошто је прочитана молитва, пресечен славски колач и отпевана химна Светом Сави *Ускликнимо*, настало је послужење, а затим је декламовао глумац Жабарац *Сйражу*. Певане су разне песме: *Јадна Босно* и друге, а затим на молбу господина Ђенерала и других, господин Пера отпева *Кол славен наш Гос-йод в Сионе*.

После овога наста ручак: риба с мајонезом, супа, говедина с реном, паприкаш и печење, вино с киселом водом, леб и погача.

За време ручка, напио је врло лепу здравицу господин Рашић просвети и њиховим радницима, која је много урадила код омладине на буђењу и развијању свести за оваква дела која су осветила Косово и заблагодарио јој на ранијем послу и сарадњи. Одговорили су господин Протић и архимандрит Мирон.

+ + +

– Ноћас сам сањао покојног оца – рече Спалајковић – па цело јутро немам мира!

– Зашто? Како си га уснио?

– Јави ми се онако како је увек био обучен, по старински, са фесом на глави. Као шетамо крај неке реке, а он застаде, па ме погледа у очи и претећим гласом рече: Синко, ко високо лети ниско пада!

– Свашта! – каза Милан.

– Пробудих се у ропцу, сав мокар. Окретао сам се после у кревету, али сан ми није долазио на очи. Тек пред зору дремнух.

– Ко ће га знати, шта све човеку може на ум пасти – рече Милан, па се насмеја – Додуше, ти и јеси Витез од Месеца, па ћир Јова страхује да не треснеш о земљу.

– А можда је мислио, као стари политичар, на Престолонаследника, јер много, брате, воли аероплане – Спалајковић прихвати шалу и засмеја се од срца.

Војно ваздухопловство у Србији рођено је за време Првог балканског рата. Прва употреба авиона у италијанско-турском рату 1911. била је довољан знак да Србија почетком 1912. упути у Француску шест официра на обуку летења. Решење о формирању Ваздухопловне команде потписао је крајем 1912. војвода Радомир Путник. Две године пред рат, престолонасле-

дник Александар је у Паризу постао први Србин који се авионом виноу у небо.

– Ја сам сањао Ержи – рече Милан – Као вечерамо у неком ресторану крај реке, а она пружи своју руку преко стола и положи је преко моје.

– Свашта! – каза Спалајковић, па заграби уз стазу.

+ + +

Друге године Спалајковићевог боравка у Петрограду слављено је двадесет и пет година од доласка руских добровољаца у Србију. Била је то прилика да упозна људе од великог утицаја и високог положаја у држави. Извештавајући Београд о томе, писао је: „Све руске новине са највећом симпатијом и одушевљењем пишу о српском ратовању за независност”. За Краљев рођендан приредио је пријем у Посланству. Директору азијског одељења Министарства иностраних послова, Николају Хартвигу, тада је свечано уручио Споменицу Српско-турског рата.

Ержи је тих дана допутовала у Петроград. Овог пута је она тражила од редакције да путује, како би известила читаоце о српско-руском јубилеју по оружију. За Беч је то увек била важна тема, јер такав савез је угрожавао саме темеље царских интереса на Балкану.

Опет су седели у истом ресторану крај реке. Ержи се чинила Спалајковићу још лепша. Имала је хаљину за изласке, по последњој бечкој моди. Рамена и врат су јој били упадљиво откривени, како због хаљине, тако и због подигнуте косе. Овог пута, на крају вечере, он је пружио своју руку ка њеној.

+ + +

Из шуме изађоше на повећи пропланак. Стаза је сад вијугала кроз траву и цвеће. Мирис биљака и поглед на планински врх још једном Спалајковића сети на детињство.

– Видиш, овде су, како кажу сељаци, били укопани турски топови – рече Спалајковић, па застаде крај повећег травнатог улегнућа покрај стазе.

– Ров – рече Милан, па полако сиђе у њега.

– Одавде је почињала линија фронта и пружала се доле – Спалајковић се окрете ка Бањи, па пружи руку.

– Преко реке, све до Алексинца – каза Милан.

– Био је то прави рат – закључи Спалајковић – и претеча ових наших Прогласа, што их одавде, из Бање, изасласмо народу.

– Чуо сам да је ђенерал Сава Грујић на самрти – рече Милан – Десет година је млађи од Мијајла.

– Стиг’о позив – изусту Спалајковић – и за седмоструког премијера Србије.

– И ко зна колико пута министра, па посланика у Цариграду, Петрограду, Бугарској, Атини...

– Мој отац га онда у Крагујевцу није политички мирисао, јер је са Светозаром Марковићем основао *Јавност*.

– Социјалистичке новине, чини ми се друге у Србији – рече Милан – Сећам се да их је Беч помагао. Само што сам почео да радим, послаше ме у Србију. Новац сам велики носио у недрима. Била је то моја прва тајна операција. Тад сам први пут прешао границу и видео Београд.

– Ђенерал је волео да пише – рече Спалајковић – *Мобилизација српске војске за рај 1876. године, Наша офанзива 1876. године, Ојерације шимочко-моравске војске, Продирање Турака у долину Мораве и одбрана Алексинца 1876. године, Свршетак раја 1876. године* и друга његова дела из овог рата су му најбоља. Био је млад, а већ начелник артиљерије код генерала Черњајева.

– Читао сам његову књигу *Бијка на Великом Шиљејовцу* – рече Милан – Беч је све пратио.

– У *Рајнику* је он пре књиге објавио рад *Бијка на Великом Шиљејовцу – њад одбрамбеној фронти Кревет-Вукања*.

– Е, то нисам знао – каза Милан – Знаш, и ми обавештајни официри нисмо свезнајући – насмеја се на крају пропланка – стаза је водила опет у букову шуму.

– Први је о овој бици службено известио командант бањског кора пуковник Ђуро Хорватовић. Није прошло ни месец дана од ње, кад је он у Крушевцу написао извештај *Релација бијке на шиљећовачким висовима 7. октобра 1876. године*.

– Ту сигурно има свих детаља – каза Милан.

– Како да не – рече Спалајковић, па застаде на стази, пред шумом, и окрете се ка пропланку. Онда завуче руку у џеп свога елегантнoг сакоа, по париском кроју, и извади хартију. – Ево, понео сам у шетњу, да ти читам шта вели Хорватовић.

– Лепо. Читај, таман да предахнемо у овој питомини – рече Милан.

– Под нама, доле – Спалајковић показа руком ка Бањи – леже сви топоними за које ћеш сада чути из Пуковниковог извештаја.

Трава као да још јаче замириса, кад Витез од Месеца стаде читати:

„Трупе наше бејаху поселе ону косу, која се од Вукање, северно од Јастребца, лево од потока Лудака, пружа поред Зубовца, Радевца, Градетина, Пешчанице, Кормана па се код Горњег Љубеша са једним својим краком спушта у равницу моравску, а другим својим краком се пружа на Ђуниске висове и Свети Нестор, и тако се стрмо свршава к Морави. Коса ова покривена је старом шумом, а местимице, младим густим шума-рицама. Дуж косе водио је пут од једног до другогa крила употребљив за све родове оружја. Пред косом бејаше између Гредетина и Радевца чиста долина потока Лудака, тако исто пред Зубовцем бејаше терен чист”.

Ту Спалајковић застаде па седе у траву, а за њим и Милан, па настави:

– Уочи битке пуковник Хорватовић је, ту доле – опет показа руком – у Бањи издао наредбу – Сад се загледа у хартију и поче читати:

„Сваког команданта или командира чести, који не би довољно утицао на борбу и са оном енергијом коју изискује збиља нашег положаја, даћу под војни суд. Сваки старији има право потчињеног да убије за време борбе, ако овај одступи без изричног налога или се да у бекство”.

– Боже! – прекрсти се Милан у чуду.

– Српска влада је прикупљала податке о ратним злочинима турске војске од првог дана рата – настави Спалајковић са казивањем – Стране силе биле су упознате о страдању цивила. Српска штампа је објављивала изводе из ових извештаја. Тако је забележено да су Турци у близини Великог Шиљеовца нашли Милосава Панића, старца од осамдесет година, који је чувао овце у шуми, убили га и одсекли му главу. На исти начин убили су и Аксентија Миладиновића у његовом винограду. У крушевачком срезу Турци су опљачкали, а потом запалили села: Велики Шиљеовац, Рибаре, Зубовац, Росицу, Болевац, Крушинце, Зебицу, Рлицу, Срнидаље, Гревце, Здравине, Сушицу, Позлату, Малу Реку, Беласицу, Ђунис, Каоник, Црквину, Гаглово, Мали Шиљеовац. Рибарску Бању су разорили. Све оно што у њој озида две деценије пред рат кнез Александар, Карађорђевићев син и отац краља Петра Првог, било је срањено са земљом, осим Турског купатила.

– Боже! – Милан се опет прекрсти.

– Руски добровољац Хвостов описао је драму српске бежаније после Великошиљеговачке битке – рече Спалајковић загледавши у даљину, па врати поглед на папир и настави да чита:

„Отегла се колона кола натоварених покућанством, живином и ситном децом, смешано једно с другим на брзу руку. Иду старци намрштена, озбиљна погледа са кремењачом из Милошева устанка о рамену, иду жене и девојке носећи на себи што су још могле од пљачке спасти, иду рањени и изнурени народни војници са бледим преплашеним образима, иду мајке носећи нејач на рукама или на леђима, а старију децу вукући обешену себи о скут или водећи их за руку и спотичући се често под теретом у блато, у урвине”.

– Господе! – изусту Милан.

– Војводи Живојину Мишићу био је то први рат у животу. Још није био ни академију свршио – каза Витез – Ево, шта он утефтери о својим раним ратним јадима:

„Овај јединствени приказ храбрости и упорности у одбрани својих домова посматрао сам из близине, заклоњен иза једног грма. Од силног узбуђења срце ми се стезало и сузим

очима посматрао сам ово чудо од јунаштва наших дичних Шиљеговчана. Кад су Турци дошли до предње ивице села, Шиљеговчани се зауставише и отворише паклену ватру на непријатеља, који се заустави испред њих. Остали наши делови војске, десно и лево од села, полако одступаху. Турци неколико пута предузимаху јурише да би Шиљеговчане отерали, али ови храбри соколови се не мицаху ни стопе с места. Пуковник Хорватовић је неколико пута узалуд трубом командовао одступање – Шиљеговчани ни да чују. Турци, најзад, јаким масама почеше опкољавати село о чему упућени ордонанси обавестише поменуто чету Шиљеговчана, те најзад ови храбри војници почеше лагано одступати, бранећи се упорно из сваке куће, док напослетку не беху принуђени да изађу из села.”

– Била је то важна битка – рече Милан.

– Колико је Турцима била значајна види се најбоље по томе што су је започели на Бајрам – рече Спалајковић, па узе да чита:

– Иако бејаше отпочела јака киша, која је скоро целог дана без престанка падала.

– Боже! – изусту Милан.

– Уследила је после малог предаха од тродневне Креветске битке, која нас је коштала 6.000 које погинулих које рањених, а највише од умора и хладноће оболелих бораца.

Милан се двапут прекрсти.

– Одавде па дуж линије фронта – рече Спалајковић, па показа руком преко пропланка – у том рату, било је преко 100.000 војника, 65.000 Турака и 45.000 Срба, брате!

– Толико!? – рече Милан, не престајући да се зачуђен крсти.

Битка у Великом Шиљеговцу вођена је од 7. до 9. октобра 1876. године.

Ђенерал Сава Грујић умро је у новембру 1913.

+ + +

– Српска историја је стално Косово – рече Спалајковић – Погибија!

– Како ти онда, из Петрограда, оде у Приштину? – упита Милан, пошто наставише шетњу.

– Пашић ме премести. Он је био министар иностраних послова, па у Петроград изасла зета неког старог радикала, а мене постави за конзула друге класе у Приштини. Премијер је био ђенерал Сава Грујић.

– Ниси имао ваљаног таста, па 'ајде после Париза и Петрограда, да доктор права окаља ципеле по приштинским сокацима – насмеја се Милан.

– Тако некако – рече Спалајковић – Али да не би тога, никад не бих завршио косовску Сорбону.

– Како прође уз пут?

– Ја добро, али моје ствари лоше.

– Како то?

– На железничкој станици у Скопљу обили су ми кофер и однели моје руске бунде и капут.

– Чуо сам да се тамо баш краде, али и да су дипломате на удару, не бих веровао – зачуди се Милан.

– Мутесарифу сам одмах упутио оштру ноту и затражио извињење и накнаду штете. Бунда и капут беху ми успомене из Русије.

Купили су их заједно – Ержи и он, кад је први пут била у Петрограду.

– Да се не смрзнеш овде без мене – смејала се кад му је бирала бунду.

– Боље да је немам, јер би онда чешће остављала Беч и долазила к мени – смејао се и он, док се огледао у великом огледалу и чудιο како људи уопште могу да нормално ходају у оволикој бунди.

Четири хладне зиме шетао је сам, у бунди, крај реке и застајао крај ресторана где су први пут вечерали кад она дође у Петроград.

– И који ти је био први посао у Приштини? – упита Милан.

– У првом телеграму тражио сам од Београда инструкцију за ликвидацију Рашида Дегеље, албанског одметника, који је побио многе Србе.

– Кога си предлагао за извршиоца? – упита Милан.

– Једног Албанца, који је већ једанпут, како ми саопшти, учинио такву услугу Конзулату.

– Значи, имао си посла са вишеструким убицама! – закључи Милан – баш лепо после Сорбоне!

– Само у првој години моје службе на Косову многи Срби су остали без главе.

– Јадни људи. Добро их је уопште и било после толико година од Косовске битке.

– Сећам се само неких – рече Спалајковић – Иначе, о свим српским жртвама редовно сам извештавао владу.

– Ко су били ти људи – упита Милан.

– Прве Рашидове жртве у години 1905. били су Ђорђе Јовић и Фила Дејанић из села Дејановце у Гиланској кази. Побих их секиром у шуми близу села Пољана.

– Страшно! – каза Милан.

– Неки Алија Ишљамовић преби Стојана Трајковића из Ајновца. Имер Смаил украде два вола и пуца на Радоњу, заборавио сам презиме, из Драгољевца; Осман Лабовић украде краву Симону Цавићу из Истока; Камбер Бљакић закла овна Радоју Ђурићу из истог места; Рамадан Мехмедовић оте 250 гроша Живку Ђорђевићу из Црकोљеза; Кећа Ибрахимовић оте краву Миленку Петровићу из Сушице; Халил Ђоцић уби прасе Здравку Шундићу из Лукавца; Рам Аљуша, на путу села Ракшида, оте оку шећера и сто грама кафе Миловану Вучинићу из Бање; Реџа Брахим украде две овце Вукајлу Рашковићу из Дрена; Јусуф Капитић пуца на Милисаву Колића из Прекала и оте му коња; Суља Куртулић изнуди од Јована Шуговића из Пећи преко дванаест хиљада гроша...

– Суља Куртулић – понови Милан загладан у пропланак.

– Абас Ђол и брат му Љата заробише Лазара Арсића из Пећке нахије, па затражише од његове породице откуп од не знам ни сам колико то беше лира. Непознати Арнаути из

Ђурекара обише цркву у Гиланској кази, село Могила, па се испоганише у њој и из пушака је изрешеташе.

– Боже, шта су им храмови криви? – прекрсти се Милан.

– Неки Абдул из села Свирце оте жену Арси Стојковићу, звала се Сутка, из Кололеча, па је потурчи. Стојану Милошевићу из Жежевице обише дућан и покрадоше сву робу. У истом месту Станиши Крстићу покрадоше кошнице. У Неродимљу Денићима разбише њихову ортачку воденицу.

– Па томе нема краја! И то све у једној години – изусти згрануто Милан.

Спалајковић настави – сад Милан примети да он гледа у ону његову хартију што је малочас узео из сакоа:

– Миленка Рајковића из Бање истукоше на мртво име. Бајрам Сакић, са још четрдесетак сународника, истера са очевине Ђорђа Јанџиковића из Бањице. Заптију Стевана Марковића из Оптеруша уби неки Качаун из истог места, а Јована Васића и Благоја Јовановића из Призренске казе побише арнаутски качаци.

– Боже сачувај! – рече Милан – Има ли томе краја?

– Има још неколико случајева, па завршавам са мартом 1905 – рече Спалајковић, па подиже очи са хартије и погледа у Милана.

– Колико их имаш на броју од почетка године до сада?

– Око четрдесет, али ти нисам све читао.

– Драги Боже! Колико их је за целу годину онда?

Спалајковић окрете неколико листа, па рече:

– До краја децембра свега двеста осамдесет и један.

– Па ти си стварно Витез! Имао си сваког дана тиме да се бавиш, мој несрећни докторе париских правних наука.

– Судбина – прошапута Спалајковић.

– Читај ми даље, али само дела која су чинили, без имена – рече Милан.

– Отмице људи и животиња, рањавања, покушај убиства, напади ноћу и дању на српске куће, глоба, уцене, крађе свега и свачега, пребијања ако им не кулучиш, отимање земље. Ево, овог човека су напали у кући и пише да он зато од страха болује. Овог другог су везали за плот и бичем тукли. Трећем су пре-

тресли кућу и узели му мартинку, па га претукли. Станку Спасић из Лапљег Села, Забит Хасан-ефендија из Приштине, што није имала одмах да плати варгију, кундаком испређијао. Мула Јахја ранио је у главу Антонија Поповића из Пећи. Сељанима Пасјана, неки Осман и Беслим, из истог места, разрезали да плате глобу од триста лира. Станку Арсићу из села Качаре, неки Рахман, из истог места, отео је кћерку и две лире. Стојку из Клобокаре пекли су дете на ражњу како би изнудили новац.

– Не могу више да слушам! – рече Милан – Сад би, чини ми се, иш’о преко ове планине да нађем и казним све те злочинце!

– Исто су радили и Михаилу Кужнићу, крајем године. Неки Ђазим из Гиланске казе, село Бусовања, са друговима пекао му је сина, па изнудио осам стотина гроша.

– Страшно!

– Ђорђа Крстића из Сливова су заклали.

– Па где то још има на свету?

– Ево, пише: Истукли га што неће да се турчи, па свукли и узели му одело и три беле меџедије. Овог се сећам, био сам у конзулату кад је сав претрашен, по ноћи, да ко не види, стигао да нам се појада. Чувени зликовац Рашид Дегеља га је мучио. Ево, код мене у списку је заведен под редним бројем 124.

– Рашид Дегеља – понови Милан

– Он – каза Спалајковић, па се прекрсти.

+ + +

– Шта си још као конзул у Приштини радио? – упита Милан, па устаде са траве и врати се на стазу.

– Мирио завађене Србе – одговори Спалајковић, па се придиже са земље и запути стазом у букову шуму.

– Толико страдају, а свађају се! – запрепасти се Милан.

– И то црквена лица! С једне стране митрополит, а с друге ректор Богословије око распореда за српске учитеље.

– Страшно!

– Како да није. Силно сам време утрошио око тога. Успео сам да митрополита, као нико пре мене, подвргнем свом утицају и мало стишам страсти.

- Како си у томе успео?
- Готово сваког дана сам се виђао са њим, чинио му поклоне, позивао на ручкове и вечере и тражио савете.
- Толика сујета!
- У праву је Григорије Божовић кад га је описао као „ћудљивог и неуравнотеженог калуђера”.
- Како га је трпела српска дипломатија?
- Ех, како... У Београду су га држали за Циганина из Баранде који седи скрштених руку на шиљету у Приштини, а епархију не обилази. На Велики Петак једе шунку, а у кући има три синовице.
- Боже сачувај! – рече Милан, па благо убрза ход.
- Он је после сменио игумана дечанског архимандрита Јоаникија, па ту довео са Свете Горе руске калуђере.
- Што не позва Србе?
- То се исто питао и сав народ на челу са јеромонахом Гаврилом Дожићем.
- Јел’ то овај што га, пред рат, наследи на рашко-призренској митрополитској катедри?
- Он. Митрополит Нићифор је морао да поднесе оставку и уступи место Дожићу – рече Спалајковић.
- Ко ти је помагао у послу?
- Боље питај одмагао! – кисело се осмехну Спалајковић. – У пролеће ми пошаљу из Београда за писара Милана Ракића.
- Песника?
- Јесте.
- Благо теби онда.
- Упознао сам га још у Паризу, али не тако добро, јер он дође пред мој одлазак са Сорбоне.
- И?
- На вест о његовом именовању, упутим му писмо из конзулата, радујући се што ћу добити њега за помагача и великодушно му одобрим да остане у Београду докле год то његови лични и службени разлози буду захтевали.
- Лепо с твоје стране. И ја бих тако поступио.
- А он, како стиже, тако ме стаде у својим извештајима црнити Београду.

– Ма шта кажеш!?

– Да, како ја претерујем и закрвљавам извештаје са терена, јер ме због моје добротe ужасно лаже косовска фукара и мангупи. Ја испадох, по њему, непоуздан. Имаће Албанци тако леп алиби за учињена злодела у будућности.

– Јадни српски усуд и неслога – рече Милан, па упита:

– Признаде ли писар бар нешто добро у твом раду?

– Јави министарству како је конзул врло добар човек.

– Пази, богати!

– И како није видео да неко тако лепо прима људе као конзул, нити да хоће цео да се заузме и за најмању ситницу.

– Он прави поређења као да је он сто година конзул, а не твој писар – рече Милан.

– Мој друг из министарства, који ми показа Ракићеву преписку кад први пут одох у Београд, се исто питао. Овамо, пише, Спалајковић је, збиља, повратио добру репутацију у Конзулату, а успут црни човека.

– Има ли краја српској неслози? – каза Милан, па застаде на стази.

– Срећом, у јесен стиже у призренску Богословију за професора Григорије Божовић.

– Књижевник?

– И то добар, како га Скерлић оцени.

– Шта је он завршио?

– Духовну академију у Москви.

– Не чуди ме онда што се није слагао са митрополитом, јер он је грчки ђак, учио је на Халки.

– Ми лепо основасмо у Београду Богословски факултет, али то још стоји на папиру – рече Спалајковић – Кад проради, смањићемо страни утицај на нашу високу јерархију.

– И за то треба времена – каза Милан – ослободисмо земљу од Турака, па ћемо и цркву од Грка.

– Григорије је велики противник фанариота – изусту Витез – зато су богословци радо слушали његова, иначе, лепа предавања.

– Како је теби он помагао?

– Прво, добар је човек.

- Чуо сам и ја, то за њега сви веле.
- Па онда све остало.
- Значи човек од части и поверења, а способан за сваку акцију – рече Милан.
- Вала, баш. Он ми посла, преко ректора Богословије, Списак Срба из Пећи и околине које су Арнаути ранили или убили године 1905, а нису искусили никакве казне од стране турске државне власти – сад Спалајковић застаде, па погледа у хартије које је у рукама носио.
- Колико их има? – упита Милан.
- Ево, четрдесет три свега. Од тога рањених: један – Спалајковић узео бројати, тако што кажипрстом десне руке крену одозго на доле по списку – два, три, четири, пет.
- Само!
- Сви остали изгубише главу.
- Страшно! По једног седмично! – рече Милан, па се прекрсти.
- Све победише. Чекај. Има један, пред крај је списка, за њега пише: убио је себе због арнаутског зла. Неки Митар Стевановић из Верића.
- Сачувај Боже! Он оста и без опела – каза Милан.
- Мислим да му је митрополит, кад му Григорије Божовић са групом ученика упуту молбу, благословио опело у четрдесети дан.
- Црно, па прецрно!
- Тих дана Божовић ми посла, преко секретара Митрополије, извештај о односу Албанаца католика према Србима.
- Какви су фратри?
- Раде исто што и у Босни.
- Страшно! – рече Милан.
- Доводе Фанде и зулум чине над Србима.
- Ко им је вођа?
- Неки фратар из Пећи, по имену Анђео.
- Јел' то нека црна шала?
- Човек се тако зове.
- Да му није презиме Пали – рече Милан.
- Божовић га тако, баш и крсти – Пали Анђео.

- То нигде нема.
- А његови верници имају упориште у селу које се зове Злокућане – рече Спалајковић.
- Да ли је могуће?
- И цркву су ту подигли.
- Како мислиш подигли, па зар је нису имали од старине?
- Њих пре Берлинског конгреса није ни било у Пећкој нахији. Број фанданских домова могао се на прсте избројати.
- Значи, они се удружише са Арнаутима мухамеданцима у зулуму против Срба – рече Милан.
- Баш, тако. Турска војска је за четврт века слабо долазила. Неколико ових зликоваца је похватала. Кад аскери оду, тад још горе стање по Србе бива. Зликовци промене тактику, па све у највећој тајности чине.
- Кукала нам мајка! – рече Милан – ми Фандама сад Проглас братски посласмо! – па додаде – Сад би могли да се вратимо! – Застаде на стази, па се окрете ка Бањи.
- Спалајковић загледа у хартије, па рече:
- А, ево где лепо пише како су фратри за своје циљеве користили код Арнаута мухамеданаца то што они сматрају за понижење признати да су некад били православни, па веле да су били католици. Као што сад искористише рат, па ове године на југоистоку Маћедоније населише већу католичку заједницу.
- Злокућане, велиш? – рече Милан.
- Због тога ни један мало виђенији Србин не сме свој праг да прекорачи, ни своје земље да обрађује – прочита Спалајковић, па подиже очи са хартије и крену за Миланом низ стазу.
- Ма, требало је Србија њима прво Суд да пошаље, па после Проглас – изусту Милан.
- Кад рече суд – каза Витез од Месеца – усним ја мог оца, само што се заврши рат, у некој великој судници са покојним Милованом Миловановићем.
- Твојим школским са Сорбоне?
- Да. Знаш да је он био у првој групи судија Хашког трибунала?
- Како не знам. Па пре шест година, кад је донета Хашка конвенција, он је био тамо.

– И не само то! Њему дадоше у Хагу да формулише конвенцију јер се истакао како својим знањем међународног права, тако стилем излагања у дискусији – рече Спалајковић.

– А о његовом познавању француског језика и ја сам имао прилику да се уверим – рече Милан – Он га течно говори, малтене као ти!

– Устаде, са неке клупе у сну, мој добри Јова, па ће рећи, опет оно његово: Ко високо лети, ниско пада!

– Пази онда добро, да не паднеш код неке туђе жене – насмеја се Милан.

– То никад не бих урадио – трже се Спалајковић из причавања свог сна.

– Никад се не зна, друже мој! – рече Милан и застаде на стази, недалеко од пропланка који се назираше, доле, кроз бучкова стабла, па погледа у свог пријатеља.

+ + +

Ержи није у Приштину долазила. Писала је из Беча Спалајковићу:

„Мрзим каљаве улице, али зато долазим у Београд”.

Имала је интервју са официром Светомиром Ђукићем, директором Српског олимпијског клуба. Краљевина се спрема да пошаље први пут своје спортисте на Пете олимпијске игре у Стокхолм. На првим, у Атини, био је само Краљ на отварању. Квалификације су одржане у Кошутњаку. Ту је Ержи разговарала са олимпијцима, пет чланова је одабрано, радила је интервју са Ђукићем, који је у Стокхолму, после, изабран за члана Међународног олимпијског комитета (шведски краљ одликовао га је Медаљом за заслуге због рада на развоју олимпизма), и шетала са Витезом од Месеца.

У једној старој антикварници, недалеко од Штефанплаца, пред пут је купила Спалајковићу на поклон виолину. Он је био одушевљен.

– Стари, добри мајстори – рекао је, док је својим танким прстима пребирао по жицама.

– Молим те, засвирај – загрлила га је Ержи преко инструмента.

Он се усправио и наместио виолину уз свој врат. Свирао је песму из студентских дана, коју је компоновао у смирају њихове буне и посветио њој, свом ађутанту. Гости у ресторану, крај реке, на трен су застали са вечером. Слушали су његову виолину и гледали њене сузе.

– Немој, молим те, и ја ћу плакати – рекао јој је кад је одложио поклон на сто.

– Све је било узалуд – успела је да изусти кроз сузе.

– Немој тако, још смо ми млади – пришао јој је и чврсто је загрлио.

– Била сам код лекара – шапнула му је на ухо.

– И? – упитао је, пренеражен, полушапатом.

– Ја нећу моћи да имам деце! – зајецала је на његовом врату, где до малочас лежаше виолина.

Гости ресторана су наставили са својом вечером. Кроз прозор се назирала река, спрам’ слабе светлости уличних фењера, како тече у мраку.

+ + +

– Утврди ли се, напokon, ко је налогодавац атентата у Митровици? Откад убише једног човека и то мучки, с леђа!

– То се тамо никад неће открити! – рече Спалајковић.

– Каква земља! – заусти Милан.

– Црна па прецрна!

– Мијајло је зна назвати и Карантинија – сети се Милан.

– Дакле, Кажњена земља! – закључи Витез од Месеца.

Милан сад изди први из шуме на пропланак.

– Кад ја стигох за конзула у Приштину, већ је било прошло више од годину дана од тог убиства – рече Спалајковић, па и он иступи из буковика.

– Мене чуди да Руси не реагују – каза Милан – Четврт века пре атентата, њихов конзул у Призрену, Јастребов, лепо им посла писмо, на двадесет страна. Програм Лиге, као и обраћање

Берлинском конгресу, писани су у Аустријском конзулату у Призрену, уз присуство валије и британског конзула.

– Знају они све, али не саопштавају. Упознао сам ја њихову службу безбедности онда кад сам водио бригу о краљевићима у Петрограду.

– Ти си био први представник српске државе кога су они упознали.

– Тако је. Месец дана после Мајског преврата, испратио сам их из Петрограда до Беча и ту их, на железничкој станици, предао двојици црнорукаца.

– Какви су краљевићи?

– Сирочићи! Имали су две-три године кад осташе без мајке. Кад их нађох у Петрограду, старији брат је имао шеснаест година, а млађи петнаест.

– Како ти је било да их чуваш?

– Кад сам после убиства Обреновића преузео наше пошланство у Петрограду, синови сиромашног претендента на српски престо живели су код тетке, кћерке црногорског кнеза, удате за великог кнеза Петра Николајевича. Она ме је први пут вратила са кућних врата. Била је крајње неповерљива. Али убрзо се извинила, јер је од брата добила сагласност да деца буду препуштена мени на бригу. Одмах сам нашао један летњиковац крај града и сместио краљевиће.

– Где тебе све није било!? – рече Милан.

– Па, и у Митровици. Зато за атентат и ја сносим део одговорности.

– Како то? – зачуди се Милан.

– Свим силама смо радили, мој шеф и први учитељ у дипломатији Стојан Новаковић и ја, да Руси отворе свој конзулат у Митровици.

– Какав је он био човек?

– Висок, сувоњав, више озбиљна него строга изгледа, са проницљивим погледом из малих очију, стоички честит и изнад свега вредан. Стојан Новаковић је био класичан тип правог српског домаћина у кући и скромног, отменог и европски културног господина ван ње.

– Јеси ли се дружио са његовим укућанима у Петрограду?

– Како да не. Његове унучиће сам знао да увесељавам сви-
рајући им на гајдама, а кћерку сам на својој виолини пратио
док свира клавир – рече Спалајковић.

– Ето, зашто те он предложи за свог наследника у Петро-
граду – закључи Милан, па се насмеја и придиже руке опо-
нашајући гајдаша са мехом под пазухом.

– У Митровицу су онда Руси изаслали за конзула дивног
човека. Штета велика што га, у јужном делу града, убише с
леђа.

– Чуо сам да је био полиглота – рече Милан.

– Добри мој вршњак и имењак нашег књижевника, Григо-
рије Шчербина, још је у гимназији давао деци часове из латин-
ског и старогрчког језика. Знао је арапски, татарски,
јерменски, грузијски, турски (на коме је писао своју дисерта-
цију), албански, бугарски и српски језик.

– Десет језика – изусте Милан – Од њега је јачи био само
Спиридон Гопчевић. Он је знао петнаест.

– Ма, чудо од човека! – настави Спалајковић – Новаковић
и ја, после упознавања са њим пред његов полазак на Косово,
били смо одушевљени.

– Али зато има и оних који су га мрзели.

– Арнаути су били бесни!

– Он је пре тога био вицеkonzул у Скадру – рече Милан. –
Царевина ме је тамо службено слала, више пута, да пратим рад
српске црквено-школске општине. Дечаке је учио намесник
Саво, а девојчице учитељица Јана. Срби су имали четири црк-
ве, једно црквиште и три парохије. Митрополит је из Призре-
на долазио кад су биле црквене славе. Руски конзул је најбоље
сарађивао са ђаконом Шеперикићем.

– У Митровици је имао за најврснијег сарадника Данила
Катанића, управитеља српских основних школа у том месту –
рече Спалајковић.

– Знам Данила. Он је мој колега, тајни извештач српског
konzулата у Приштини – каза Милан.

– И то добар. Он је известио крајем века шта је један арба-
нашки првак из добре куће у Митровици причао у највећој тај-

ности. Стани, мислим да и то имам у хартијама – изусти Спалајковић, па застаде на стази.

Милан стаде, па загледа свог друга како пребира по папирима што их са собом и у шетњу носи. – Каква посвећеност у раду! Човек који никада не спава! – помисли па се сети једног писма, које му показа Спалајковић само што га доби из Крагујевца од своје мајке. – Лепо је жена писала: „Узми доста осуство па се одмори и шетај. Дођи овамо. Ти лудо риндаш. Заузимаш се за луду Србију. Све лопови покрадоше, видиш ли! Дигни руке! Живи са сваким лепо”.

– А, ево га! – рече Спалајковић – Јевропа данас води рачуна о Арбанасима, јер ми заслужујемо да имамо самосталну државу и ускоро ћемо је и створити.

– Пази, богати! – прекиде Милан, на трен, читање.

– Ја сам, казао је, пореклом из једне хришћанске породице. То је стара српска породица која и данас овде живи. Али сам ја читао књигу, коју су Европљани писали, зато знам да Србе као погани милет треба што пре очистити одавде или их нагнати да буду Арбанаси – заврши Спалајковић са читањем.

– Страшно! Црно па прецрно! – каза Милан.

– Он је показао Даниловом извору у Митровици неку књигу на арнаутском језику, латиницом писану.

– И после се не зна налогодавац атентатору у Митровици.

– Не зна! – каза Спалајковић.

– На крају ће испасти да је Србија дала налог убици, јер она закрвљава Митровицу! – рече Милан.

Данило Катанић је још известио: „Ове године закупили су у кази десетак све неки цубови и зулумћари. Митровица је изашла на само 600 лира. Кад ти у кућу уђу да ваде десетак, негде узму четвртину, негде и половину, како где захвате.” У такво место стигао је први руски конзул. Григориј Степанович Шчербина умро је у највећим мукама. Метак га је погодио с десне стране леђа, у висини лумбалног пршљења, а изашао са леве, на крају једанаестог ребра, од чега је осетио јак бол и пао. До конзулата су га носили пуних двадесет минута у импровизованим носилима од шињела, што је код рањеника изазивало још

веће болове. Тако ношен кроз град није пустио ни гласа, али по уласку у конзулат стао је да јауче од болова. Порта је из Цариграда изаслала лекара, а краљ из Београда. Налаз је био јединствен: метак је уништио јетру, пробио дубрег, оштетио дијафрагму и лумбалне пршљенове. Конзул је умро после десет дана лежања у грозници, у страшним мукама. Успео је да издиктира два телеграма, један сестри а други брату, јављајући им како му је боље.

Руси су, уз сагласност Порте, конзулат у Митровици отворили, на папиру, у пролеће године 1902. Кад се крајем лета у Митровици појавила конзулова претходница, гавази и слуге, Албанци су их отерали из града. Они су морали своје ствари да оставе у железничком магацину и врате се у руски конзулат у Скопљу. Српска дипломатија је одмах затражила од Порте разоружавање Албанаца, наоружавање Срба и кажњавање демонстраната. Конзул је у Митровицу стигао пред Светог Саву 1903, па је тада, по први пут, у српској школи свечано прослављена школска слава. Али свој рад у конзулату је отпочео тек у марту. Албанци су због тога организовали демонстрације широм Косова. Највеће су биле у Ђаковици. Захтевали су да се Шчербина протера из Митровице. Конзул је отпочео са радом. Његови извештаји говорили су о убиствима, силовањима, пљачкама и паљевинама српске имовине, уз нагласак да без насиља нису могле да прођу ни погребне српске поворке. Албанци су онда напали Вучитрн, опљачкали српску цркву и пребили попа на мртво име, па заузели управну зграду и из ње отерали Србе заптије, а малобројни аскери нису им се супротставили. Потом су ударили на Митровицу. Било их је око две хиљаде. Али овде их је дочекала топовска паљба, јер је велики везир, после Вучитрна, издејствовао од султана употребу свих расположивих војних средстава. Одбраном Митровице је командовао Саит-беј, а Руски конзул се налазио у првим редовима. Тако је одбијен напад првог дана. Другог дана, Конзул је на вест о поновном нападу на град са својом пратњом изашао да обиђе положаје. По повратку, у близини железничке станице, испод Баира, Ибрахим Халит, Албанац, каплар турске војске, из села Жегра код Гњилана, испалио је на њега два хица. Је-

дним је конзула погодио у леђа, а другим ранио његовог пратиоца. Атентатор је заробљен од стране Конзулове пратње. Рањени Конзул је смогао снаге да лично од Ибрахима тражи да му призна од кога је добио налог за атентат, обећавајући му зато олакшицу на суду. То ни пред судом убица није хтео рећи, па је добио, најпре петнаест година, па доживотну казну затвора. Помилован је на захтев руског цара Николаја ИИ. Европске новине известиле су о смрти Руског конзула на насловним странама.

На месту рањавања конзулу је подигнут споменик са његовим ликом и натписом: „Григорије Степанович Шчербин, руски конзул, рођен 1868, а погинуо 1903.” Шчербин, за кога се веровало да је Сербин, потомак породице из Славеносербије, у крајинским степима, сахрањен је почетком априла у родном Чернигову (могли би превести Црноград, Караград, а слободније Карантинија) у истом манастиру где је почивао архиепископ др Филарет, писац *Светишћелја Јужних Словена*. Тако још један Сербин вечно почива у Караграду. На гробу је постављен крст, који је донет из Митровице. Убијен је крајем марта 1903. Био је то Мартовски погром Срба на Косову и Метохији.

Исте судбине као и Шчербина, био је и први српски конзул на Косову. У Конзулату у Приштини, те године кад је убијен Лука Маринковић, као деловођа је службовао Бранислав Нушић, српски конзул касније.

+ + +

– Кад ће Бања? – рече Милан.

– Да ли ћу и ја бити у тако слабој кондицији кад дођем у твоје године? – насмеја се Спалајковић.

– Живи били, па видели – изусте Милан – Чим превалиш шездесету, све је другачије!

– Низбрдица је, брате.

– Никад даље нисам одшетао од Бање.

– Пријаће ти, видећеш.

– Дај Боже, да упалу мишића не зарадим.

– Кад није мој таст – рече Спалајковић – нећеш ни ти.

– *Полиџика* пре рата објави вест да је првак српског народа у Босни господин Глиша Јефтановић допутовао у Рибарску Бању, која је чувена са своје лековитости, јер он у последње време пати од реуматизма.

– Ви обавештајци све морате да приметите.

– Али и да читамо између редова. Шта је био прави разлог његове посете Србији?

– У Бањи се он срео са Краљем и Престолонаследником – рече Спалајковић.

– Па да, знао сам – каза Милан – Овде у овој шуми, на крају света, могу на миру и у тајности да разговарају.

– Учимо и ми, од твоје царске службе, какав ваља бити јавни, а какав онај други државни живот – рече Спалајковић, па застаде на стази – У томе сте тата-мате – насмеја се пошто подиже главу у вис да разгледа необично дебело стабло букве које му привуче пажњу.

– Упознао сам вас добро кад сам тражио да далматинска жандармерија прекине са надзирањем Јована Цвијића.

Милан стаде, па погледа у друга.

– Само у врхове пиљиш – насмеја се – Ти се никад нећеш променити.

– У Крагујевцу сам као дете брао птичија јаја из гнезда – рече Витез од Месеца, не спуштајући поглед са високе крошње столетне букве.

– Ја то нисам никад чинио – рече Милан.

– Знаш, горе, кад се успентраш, свет ти изгледа друкчије.

– Ма, немој. Само што не полетиш!

– Колико сам пута и о томе маштао.

– Да си птица!

– Да имам чунасто тело, па да се винем из гнезда и осмотрим свет.

– Зато ти онако рано и оде у Париз – насмеја се Милан.

– Може бити.

– Зна те добро твој отац. Зато ти и у снове долази, увек, са истим саветом: Ко високо лети...

– Ниско пада – Спалајковић упаде у реч Милану.

– Да ниси такав, ти не би смео да испросиш кћерку од Јефтановића.

– Бања је била пресудна.

– Карлсбад јесте инспиративно место – изусти Милан.

– Она је била тамо са мајком.

– Још си био конзул у Приштини, пред одлазак у Београду за шефа Конзуларног одељења – чувеног као Српска пропаганда.

– Отац ми те јесени умре – сети се Спалајковић.

– Али ти си и даље радио твоје босанско питање.

– Тако некако.

– Остави ти силну теорију, па пређе на праксу – насмеја се Милан – Испроси руку кћерке власника првог модерног хотела у Сарајеву.

– *Евройа!*

– Спавао сам у њему више пута и увек се сећао тебе – задикивао га је даље Милан – Ова друга твоја босанска дисертација је још боља!

– Све је било спонтано – Спалајковић сад врати свој поглед на друга на стази.

– Да, ви научници сте, баш такви.

– Нисам имао појма да су и њих две у Бањи.

– Да, као ни за њене године!

– Изгледала је мало старије – осмехну се Спалајковић.

– Она деветнаест, а ти дупло више – пецну га Милан.

– Таман колико и црква благосиља – каза Спалајковић.

– Био сам на венчању. Лепо је било у цркви Светог Саве, подно Белведера. Царски!

– Хвала Богу!

– Ташта Јефталија, отплакала је пола бечког венчања.

– Писмом сам, после неколико недеља од нашег познанства у Бањи, од Глигорија Јефтановића затражио руку његове кћери.

Наставише шетњу. Што су се више ближили Бањи, шумска стаза била је све утабанија. Београђани, људи у зрелим годинама са женама одевеним по европској моди, шетали су као

и Краљ краће руте. Тамо где је се он кретао, били су и престо-
ничани.

Жена Витеза од Месеца имала је за њега нови надимак, крстила га је Мир. Једноставно, било јој је незграпно да каже Мирослав. Јефталијина кћерка, удато Спалајковић Драгица, била је бечки ђак. У свој *Дневник* је, пола века касније, забележила утиске са меденог месеца: „Раскошно осветљена сала опере, елегантна публика, првокласни оркестар и певачи; мени је то изгледало као бајка. Мир ми је објашњавао сваки чин. Отварао ми је очи за све лепоте и развио у мени још више вољу за музиком. Како смо тада били срећни и како смо гледали на свет као да нам је све припадало”.

У Бечкој опери гледали су Мајерберове *Хујеноше*.

+ + +

– Онај твој новинар пред вест о лечењу твога таста објави да ће половином септембра у јужној Бугарској, недалеко од турске границе, бити велики војни маневри – рече Милан.

– И то си између редова прочитао шта новинар Јован Та-
новић чини за мене – каза Спалајковић.

– Како не бих, то ми је посао. А није ми ни било тешко, знајући тебе. Бечу си стављао до знања да је Босна ипак твоја дисертација, а Турцима да си многе епске песме Косовског циклуса научио као дете.

– Јесте, али све је било упућено на другу адресу.

– Како то? – зачуди се Милан.

– Руси су били успавани. Требало их је пробудити.

– Да, варваринска прослава се ближила.

– Ја сам још на почетку своје дипломатске службе увидео да је од Берлинског конгреса на овамо источно питање за Русију било као трула даска, на коју треба ступати са највећом обазривошћу и никако до средине не газити – рече Спалајковић.

– Дакле, стару даску си заменио здравом и чврстом и понудио је Русима.

– Било је мука са њима. Пред саму мобилизацију бугарске и наше војске, Руска влада је још упозоравала балканске државе да ће се водити само својим интересима. Сазонов је у Лондону изјавио да Срби и Бугари безумно срљају у рат и погрешно рачунају на Русију.

– Коначну редакцију текста ноте Турској, чије је одбацивање требало да послужи као повод за рат, извршили сте Гешов, Данев, Панас и ти – рече Милан.

– Тако је било. Веровао сам да Бугарска није толико чврсто везана за Беч да не би могла тежити споразуму са Србијом – рече дипломата. – Италијанском отправнику послова у Београду то сам и казао.

– Зато си годину дана пред рат постао посланик у Софији – рече Милан – Како је цар примио твоје акредитивно писмо?

– Био је љубазан. Питао ме за моје школовање у Паризу – сети се Спалајковић – чак је тврдио да ми, Словени, треба да присвајамо ширење француске цивилизације на исток.

– Чуј, ми Словени! Па, он је све друго само то није – каза Милан.

– Бугарски монарх, иако Герман – рече Спалајковић – представљао је себе као друкчијег по души и да не воли Немце, јер је пореклом Француз, а осећајима Словен.

– Отуда уз твог таста у *Полиџици* вест да је начелник штаба ђенерал Фичен отпутовао са групом ђенерал-штабних официра да прегледа рејон на коме ће се извести маневри Бугарске војске.

– Биле су то стратешке припреме за битку на Једрену.

– Пред рат, *Le Temps* је објавио интервју са тобом. Новинар те је представио као човека који се у најобавештенијим круговима сматра творцем Балканског савеза.

– И то си пратио – рече Спалајковић.

– Како не бих, кад си говорио о две грешке Европе. Беч тражи, одмах, моју стручну оцену на питање: Ко је тај што Европи грешке проналази у *Le Temps*?

– Јесте, рекао сам новинару за те две грешке.

– Нисам ни сумњао у веродостојност вести, па сам то прво и потврдио царској служби.

– Прва грешка Европе била је њена сумња у речи мога шефа Миловановића: Радићемо на јединству Срба и Бугара, да нас не би потопили таласи са запада.

– Да, они су веровали да се Балканци, такви какви јесу, не могу никад удружити – потврди Милан.

– Друга грешка из Le Temps сигурно је Беч више копкала? – рече Спалајковћ.

– Да ли је могуће, питали су се? Тражили су да им проверим твоју изјаву до у „ситна црвца”.

– То ти није било тешко.

– Брзо сам дошао до војних података и прорачунао да сте заиста у стању да имате 700.000 бајонета и 1.500 батерија, као што си ти новинару лепо рекао – рече Милан.

– Од тебе су онда, сигурно, тражили да ме оцениш од главе до пете – насмеја се Спалајковић.

– Баш тако!

– И шта им ти каза?

– Рекох им, да ме не чуди оцена француског посланика у Београду упућена Паризу, а пресретнута од царске службе, да су Пашић и Спалајковић истински управитељи српске спољне политике – рече Милан.

– Тако су онда и наши сматрали. Мој шеф, иако је био мистар српске дипломатије, а ја његов помоћник, знао је да тврди да сам ја постављен од Пашића да бих га шпијунисао.

– Тако је говорио за тебе? – зачуди се Милан.

– А били смо одличан двојац у министарству. Сећам се, кад бисмо имали мало времена да предахнемо, он би узимао празан лист хартије и попуњавао га анализама својих прошлих и будућих поступака. А ја бих га имитирао и ћутке на својој хартији решавао бескрајне низове једначина које сам сам себи задавао.

– Милан Миловановић између Пашића и тебе – каза Милан.

– Што ми чини посебну част, зар не! – рече Спалајковић.

– Како да не! Србија нема од Стојана Новаковића и њих двојице умније државничке главе – каза Милан, па застаде на стази.

– Има и Пачуа. То сам добро увидео кад смо нас двојица путовали у Женеву ради закључивања зајма за куповину топова.

– Никада ми није било до краја јасно како је Престолонаследник потписао и предао млађем брату будући престо?

– Ја сам написао Абдикационо писмо и дао га краљевићу Ђорђу на потпис – рече Спалајковић и уздахну – после три дана Александар је био престолонаследник.

– Толико си био близак са њим? – упита Милан.

– Све има записано у *Дневнику занимања Њејовој Краљевској Височанстви Престолонаследника Ђорђа*. Он никада није имао такта. Знао је данима да долази код мене на посао. Остајао би дуго у мојој канцеларији, па су новинари озбиљних листа иронично мене видели као шефа Престолонаследникове канцеларије. Они други, шаљиви листови, писали су како ме Краљевић на послу спречава, као добро познатог дремљивка, да се испавам. Од њих сам добио и надимак Мирноспав Спалајковић.

– Није лако бити јавна личност нигде на свету, а у Србији поготову – рече Милан.

– Карантинија је то, јел’ тако каза Мијајло? – упита Спалајковић.

– Кажњена земља због греха, па постала црна и прецрна – рече Милан.

– И то се никад неће променити. Колико сам само радио као млад дипломата на томе да објасним краљеубиство у Београду. Руси су изричито тражили, под утицајем енглеске кампање против краљеубица, брзи судски поступак за црнорукце.

– Шта си ти ту могао?

– Примио сам у Петрограду, петнаест дана по убиству краљевског пара, из Београда телеграм о избору новог краља и одмах упутио Ламсдорфу ноту о томе. Два дана касније он ми је саопштио да је Руски цар одговорио на телеграм Петра Карађорђевића и тиме признао његово ступање на престо.

– Тако брзо? – изусти Милан.

– У исто време, Русија је од њега тражила одавање хришћанске дужности према своме претходнику и испуњавање земаљских закона.

– Шта си им ти на то казао?

– Истакао сам деликатност положаја у који би новог Краља ставило испуњавање поменуте дужности.

– И шта су Руси одговорили?

– Хладно су поновили да треба спровести строгу истрагу и судити непосредним извршиоцима.

– Па да црнорукци убију и новог Краља! – рече Милан.

– Тако некако. Важно да Енглези буду задовољни! – каза Милан, па се нагло окрете у правцу шушкања лишћа у шуми крај стазе.

– Требало је седам година дипломатског рада, па да нови Краљ има прво званично путовање из Србије у иностранство.

– Ти си онда путовао са Краљем, Пашићем, Миловановићем и осталима у Петроград.

– Јесам.

– И тамо добио орден – каза Милан.

– Није то важно – рече Витез.

– Одатле сте продужили пут у турску престоницу, па се преко Хиландара вратили кући.

– Хиландар је за мене био нова Сорбона – рече Спалајковић.

– Париска, косовска, па светогорска – изусту Милан.

– Баш тако је било!

– Шта си записао у хиландарску књигу утисака?

– Пример Растка Немањића најбољи је доказ, да не треба увек слушати своје родитеље. Син, па затим отац, Свети Сава, па онда Свети Симеон – тако је постао Хиландар – сети се Спалајковић.

– Опет корњача – рече Милан, кад спази њен оклоп где мили кроз лишће.

– Спора, али достижна – насмеја се Витез од Месеца.

Рана јесен полако је силазила са планине у Бању и доносила дах хладног ваздуха. Са крошњи дрвећа, чим пирне ветар, опадало је прво лишће на шумску стазу. Доле, у Бањи, облак од

испарења са топлог извора у Турском купатилу бивао је све већи. Тако је овде било и кад су стари Римљани озидали своје бањско купатило. А у доба кнеза Лазара вада је одводила топлу воду са кладенца до хладне реке, право у дворски рибњак, по коме бања доби име.

+ + +

Енглески посланик напустио је Београд, а за њим и остали у знак протеста због краљеубиства. Зато је Спалајковић из Петрограда известио Београд: „Колико сам могао опазити, тај наступ беснила у енглеском јавном мњењу не оставља никако Русе хладнокрвним и баца их у бригу. У приватном разговору са појединим личностима овде, објашњавао сам да у овој експлозији енглеске индигнације има више хипокризије и задњих намера него ли искрене срџбе и повређеног човечанског осећања. Заиста, Енглези нису никад помишљали да позову свога амбасадора из Цариграда, мада се у Турској свакодневно приносе толике хришћанске душе султану на жртву; осим тога, када је за време војне у Трансвалу гризла савест целу Јевропу, Енглези су глађу и свакојаким мукама таманили толики бурски подмладак у својим злогласним концентracионим логорима”.

+ + +

Мијајлу умину бол, осети мирис дуња, па устаде са кревета и стаде крај прозора. Виде Краља окруженог министрима. Чини му се да је добричина.

– Врховни командант српске војске. Краљ из народа – помисли – па воли да чује туђа мишљења.

Ваљевац је изустио нову шалу, па су се сви насмејали.

Министар војни, Мијајлу страшно личи на једног његовог саборца из рата.

– Био сам и ја ађутант српског Вожда – шапну у прозор.

То му се одскора дешава. Кад се сети нечег што је давно прошло, не може да савлада у себи осећања, па почне да разго-

вара сам са собом. Има утисак да му је тако лакше. Мине га та помисао брже, па на њено место стигне друга. Зна да је у речи највећа снага, јер она за час сагори сваку помисао. Зато је човеку најтеже бити сам.

– Боре се, а не знају да ће проћи као ми. Победили смо у рату, а све изгубили у миру! – рече Мијајло, па се окрете од прозора и приђе столу крај кревета.

Овде му стоји њена фотографија. Сликали су се онда у Бечу кад су их угледали људи из старог града како силазе са Белведера:

– Ми и Миа, душло Ми, продужено Ми, Ми у Ми, Ми са Ми, Ми о Ми, Мими – говорили су међ’ собом, јер су туда њих двоје шетали сваке вечери.

– Млади и лепи, створени једно за друго – неко је шаптао крај Цркве Светог Стефана.

– Да живе, како на земљи, тако и на небесима.

Тако су шетачи са Штефанплаца прихватили њихову љубав:

– Дајте звоно! – рекли би насмејани, кад их угледају како са царевог обрешка загрљени шећу к њима.

Једном се то и догодило: зазвонило је за вечерњу службу у цркви, кад је на њихову појаву у видокругу бечких староседељаца, хладних и отмених, неко од њих замолио:

– Дајте, више, то звоно!

Мијајло пружи руку, па узе са стола њену слику и прислони је на груди.

+ + +

– А шта ви велите, Величанство, за Европу? Ми сви реко-смо своје! – упита Пачу.

Краљ се благо закашља. Прехлада коју заради пре седам дана још га не оставља.

– Господо, ви знате да сам ја тражио да у наш Проглас неизоставно уђе да смо ми били Европи многовековни грудо-

бран од нападача и омогућили јој мирно напредовање – рече Краљ.

– Баш тако – јави се Пачу – Грудобран и то са карантинима.

– Твој предлог да и карантини у Проглас уђу смо одбили – рече неко од министара.

– Знате да сам ја медицину свршио у Европи, па знам колико се они још плаше од куге и других зараза. Зато сам и тражио да карантини уз грудобран уђу у Проглас – каза Пачу.

Краљ се мало пропе на прсте у својим ципелама, па се сви погледи сад вратише на њега:

– Сад кад је грудобран склоњен – отпоче Краљ – а карантини заборављени – окрете се ка Пачуу – ред је да мислимо на себе.

– Тако је – рече господин Јовановић, али то учини тако вешто да не упадне у реч владару. Има људи који су рођени за то да прате своје надређене. Нису сервилни, већ једноставно такви какви јесу, може се рећи, неопходни. Они се разликују од свог окружења, баш по томе што никад нису упадљиви.

Пачу, који никада није био такав, само погледа у Јовановића.

– Биће то тешко – настави Краљ – јер смо ми за Европу били и остали граничари, па и хигијеничари, како каза Пачу.

Кад чу своје име, Пачу се благо наклони.

– Тако ће нас, нажалост, још дуго гледати – рече Краљ – али то је њихово питање. Ми, с друге стране, морамо и тај рат са њиховим предрасудама добити и показати нашу стару славу. Зато предлажем да српски научници ваљано испитају шта то све ми имамо у новоослобођеним крајевима од природних богатстава. Потом, сазвати све њих на већање са привредни-

цима, како би што пре добили студију о изводљивости. Пачу има тад обезбедити повољне кредите за развој код светских банкара, а сви ви остали тржиште, како бисмо што пре стали на ноге. Народ ће тако из новоприсаједињених области лако доћи до посла, где ће усвајати, полако, наше културне обрасце.

– А Европа? – јави се Пачу.

– Европа нас онда више неће гледати као војнике и болничаре, већ као индустријалце и власнике рудника, па ће опет наше најбоље синове и кћери прихватати за брачне другове, као некад.

– Тако је! – рече Јовановић, па повишеним гласом додаде – Живео Краљ!

– Живео! – прихватише министри.

Краљ им се благо наклони, па крену ка својој вили. Министри прихватише наклон, па благо погнутих рамена напустише малено двориште пред Турским купатилом у Бањи.

+ + +

Мијајло осети бол у костима. Врати стари рам са њеном фотографијом на сто крај кревета, па приђе прозору и погледа у двориште. Пред амамом стајаху сами Милан и Спалајковић. Шетња беше завршена.

– Милан! – прошапута за себе Мијајло.
Спалајковић као да то чу, упита Милана:

– Како ти је отац?

– Боље се осећа. Бања му све више прија – одговори Милан, па се окрете ка прозору и у њему спази кошчату фигуру Мијајла.

– Зна ли да си му син?

– Још му не казах. Превише је стар за такву вест. Бојим се да би одмах умро од среће.

– Па, добро. Овако му чиниш више него многи синови својим очевима. Баш си му се посветио.

– То је јаче од мене. Ваљда што годинама нисам био са њим или што старим.

– Тако је то, кад се очеви спремају за одлазак, онда им се деца приближавају. Као да предосећају све, па и своју пролазност.

– Ја сам са педесет година сазнао ко ми је прави отац – рече Милан – Моја мајка је била тад на самрти. Једна чиста и честита душа. Она ми рече да су Миа и Мијајло моји родитељи. Аустралија је била предалеко, а Миа је знала да ће умрети. Зато ми нађе, међу својим колегама са посла, хранитељску породицу. Имао сам две године кад она умре. Мијајлу никада није рекла за мене. Он је хтео да копајући злато обезбеди себе, њу и децу, зато је тако далеко отпутовао, на други крај света. Она је желела пред свој одлазак да мене збрине, а њега поштеди од свега. Тако сам ја живео и радио у Бечу.

– Све је то сада било и прошло – рече Спалајковић, и спази да Миланово око засузи.

– Кад је њен гроб раскопан, сви су знали да је то он учинио, али нису хтели да га пријаве властима.

– Човек је. Има и он своја права – рече Спалајковић.

Милан изгуби из видокруга Мијајла. Он се склони са прозора.

Бол је био несносан, па мораде да седне на кревет – с две дуње крај узглавља.

Као да неко покуца на врата. Мијајло пружи руку са болног колена и узе дуњу. Маљаву покожицу осети под прстима. Откад је престао да копа раке, његове жуљевите руке биле су све нежније. Човек кад се спрема за одлазак изгуби грубост, понекад размишља. То да су ово некада биле ручерде, спремне да удаве за правду, сада му изгледа нестварно. Мирис јабуковог вина и цимета као да осети у соби. Пекмез од дуња његова мајка кувала је сваке јесени. Јарко жуте плодове пребирала је стрпљиво. Њих није потребно љуштити, говорила је. Коцкице злаћаног плода исецала је под прстима, па их кувала у великој шерпи заливене јабуковим вином. Цимет је долазио на крају посла. Карамелисана маса врелог пекмеза затварана је у топле тегле.

Куцање се понови. Мијајло лагано врати дуњу на своје место, па покуша да устане са кревета. Бол је био силовит. Сваки покрет може донети бол, али овај му се учини најјачи до сада. Био је прикован за постељу, с две дуње крај узглавља. Сетно је погледао у прозор. Оно мало пожутелог лишћа које је могао видети, представљало је сав његов спољни свет. Шта је човек без кретања, помисли. Биљка. Дуњац.

Куцање сад беше најјаче.

– Слободно – изусти Мијајло, згрчен од бола.

– Стриче, мој добри – рече свештеник Алекса пошто уђе у собу – Стигли смо, на време!

Био је то човек у зрелим годинама. Његова таласаста коса и дуга брада већ су биле проседеле. Он приђе кревету, па седе крај Мијајла и загрли га. Како је студен, помисли кад врховима прстију дотакну старчев смежурани врат. Хитро врати руке ка себи и положи их у мантију на крилу.

– Довео сам ти исповедника, стриче, као што си тражио! – рече, па придиже руке ка проти Авраму Јовановићу, који ступи у собу.

– Помаже Бог! – рече он Мијајлу.

– Бог ти помог'о! – јави се старац.

– Имамо ми још тебе и на Мојсињу да водимо, чим ти буде боље – каза Алекса – Све ћемо ти њене манастире показати, као што си хтео.

Мијајло погну главу ка грудима.

– Идем ја – рече Алекса – Остављам вас саме, да се исповедиш! – па хитро устаде са кревета и у три корака изађе из собе.

Прота Аврам затвори врата за њим, па се загледа у Мијајла. Све оно што је о њему чуо од Алексе, сви његови славни подвизи и јунаштво, били су угашени. Сенка од човека седела је непомично, погнуте главе, и зурила у под. Прота узе епитрахил из своје ташне, па га пољуби.

– Свету тајну исповести, рекоше да сте тражили – рече прота.

Мијајло се не помери са места.

Прота погледа у Миину фотографију, на столу крај кревета. Учини му се познатом. То је сигурно она, помисли. Алекса је толико говорио о њој. Сиротица.

– Ако желите то и даље, стојим пред вама!

Мијајло не мрдну.

Сад прота смотри дуње крај узглавља.

– Милан је мој син! – јави се старац тихим гласом, не подижући главу.

Прота се најежи и заусти нешто да каже, али га Мијајло предухитри:

– Тражим од њега опроштај!

Бол је био непоновљив.

Бањски лекар га је назвао тренутни срчани удар.

ИЗ ПРОТОКОЛА ГОСТИЈУ РИБАРСКЕ БАЊЕ

Божановић Милош, краљев ађутант, ђенерал, министар. Рођен 1866. у Славонији. Петроградски ђак, професор Војне академије. Борац у четири рата. Аутор стручних радова. Трасирао пругу Лапово-Крагујевац и део пруге Петроград-Варшава.

Божовић Григорије, књижевник, 1880, Колашин. Московски ђак, професор на Богословији и председник Призренске општине.

Бојовић Петар, војвода, 1858, Мишевић. Београдски ђак. Писац стручних радова (*Одбрана Косова ђоља*). Борац у шест ратова.

Васић Доситеј, епископ нишки и први митрополит загребачки, 1887, Београд. Студирао у Кијеву, Берлину, Лајпцигу, Паризу и Женеви, па постао професор на Богословији. У доба Великог рата Бугари му побили 150 свештеника, а њега отерали у ропство. На почетку Другог светског рата, усташе и часне сестре зверски су га мучили у Загребу. Умро од последица злостављања. Проглашен за светитеља.

Васић Милоје, археолог, професор на Београдском универзитету, академик, 1869, Велико Градиште. Студирао у Берлину и Минхену. Предавао на Великој школи и на Филозофском факултету (1899 – 1941, 1947 – 1955). Археолошка истраживања у Винчи започео 1908. Објавио резултате свога рада у монографији *Преисторијска Винча*, у четири тома (1932 – 1936). Штампao преко двеста научних радова. Сматра се оцем модерне српске археологије. Умро је у Београду године 1956.

Велимировић др Николај, владика, књижевник, 1880, Леблић. Швајцарски ђак, двоструки доктор наука: Берн и Женева, па професор на Богословији. Један од највећих беседника у историји Србије (у доба Великог рата изаслан од стране Владе у

мисију на запад, па је због успеха у пропагандном раду назван од странаца Трећом српском армијом). У Другом рату спасио Крушевац октобра 1941. да не прође као Крагујевац, а затим са Патријархом био заточен у логору Дахау. Проглашен за свеца.

Гавриловић др Богдан, ректор Универзитета, 1864, Нови Сад. Докторирао у Будимпешти, стручно се усавршавао у Минхену, Бечу, Паризу, Цириху, Берну и Базелу. Редовни професор Београдског универзитета од његовог оснивања. Аутор многих стручних радова, као и књига: *Теорија дејтерминаната, Аналитичка теометрија тачке, праве, круга и коничних пресека, Цивилизација и наука*.

Гопчевић Спиридон, књижевник, 1855, Трст. Полиглот, знао петнаест језика. Пропутовао обе Америке, западну Азију, Сибир, Африку. Био српски аташе у Берлину и Бечу. Уредник и сарадник разних немачких листова. Бавио се астрономијом. Објавио на немачком књиге: *Горња Арданија и њена Лиџа, Македонија, Сџара Србија и Македонија*, које су преведене на српски језик. У Београду је 1890. године објавио дело *Истина о Македонији. Одговор на Хронов клеветнички спис „Народности македонских Словена“*, које почиње овим речима:

„Фридрих Велики, видевши, после битке цорндорфске, први пут заробљене Башкире, дозва Сајдлица и рече му: „Та погледајте Сајдлице с каквом се ритом морам да бијем.“ Ова ми прича паде на ум, кад сазнах ко су ти људи што су клеветничким опадањем узели на нишан моју *Сџару Србију и Македонију* односно самога мене. Један од њих, неки Карл Хрон, чак није жалио ни трошка, већ је штампао свој клеветнички спис под насловом *Народности македонских Словена*.“

У Трсту и данас на каналу стоји Палата Гопчевића, романтичко-венецијанског стила, са врло сложеном декорацијом прочеља – дело архитекте Ђовани Берлама, где су заступљени кружни рељефи и статуете најважнијих косовских јунака: цара Лазара, царице Милице, Милоша Обилића, Косовке девојке.

Грујић Сава, ђенерал, 1840, Колари. Седам пута премијер. Више пута министар војни, министар иностраних послова, посланик у Атини, Петрограду, Цариграду. Пруски и руски ђак. Писац радова из ратне историје.

Дожих др Гаврило, патријарх, 1881, Доња Морача. Докторирао у Атини, швајцарски и француски ђак. Секретар манастира Хиландара. Радио при Српском посланству у Цариграду, где је био и управитељ Српске школе. Митрополит рашко-призренски од 1911, митрополит пећки, митрополит црногорско-приморски и патријарх српски (1938-1950). Био је логораш у Дахау.

Доментијан, епископ нишки (1909-1912), рођен у Сокобањи. Кијевски ђак, професор у гимназији. Обилазећи рањенике добио пегави тифус и умро у Нишу.

Ђукић Светомир, официр, директор првог Српског олимпијског клуба. На Петим олимпијским играма у Стокхолму предводио је прву репрезентацију Србије и постао члан Међународног олимпијског комитета. Шведски краљ одликовао га је Медаљом за заслуге због рада на развоју олимпизма.

Ђуричић Марко, министар, 1861, Ваљево. Петроградски ђак, адвокат, судија, политичар, народни посланик, окружни начелник, министар правде, па социјалне политике и председник Државног савета.

Жабарац Драгутин, глумац, 1867, Београд. Почео да наступати са шеснаест година. Слушао позоришну академију Хагемана у Хамбургу. Писац позоришних рецензија у дневној штампи, преводио Ибзена.

Јакшић др Гргур, професор универзитета, 1871, Чачак. Докторирао у Паризу. По налогу Владе написао је читав низ чланака у водећим париским листовима о Србији. Дипломата, конзул у Пиреју. Писац више дела из историје Србије (једно од њих, као први српски научни рад, наградила је француска Академија).

Јанковић др Велизар, министар, 1880, Београд, докторирао у Берлину.

Јефтановић Глигорије, првак босанских Срба, 1840, Сарајево. Из угледне трговачке породице. Члан Босанског сабора. Вођа босанских Срба против аустријске управе у борби за црквено-школску аутономију. Потпредседник Великог управног и просветног савета у Сарајеву. На почетку Великог рата затворен као талац, па осуђен због *дражења* против Аустрије.

После рата, председник Народног већа за Босну и Херцеговину и први председник Привременог народног представништва у Београду. Муж Јефталије, отац Драгице и таст др Мирослава Спалајковића.

Јовановић Љуба, министар, професор универзитета, 1865, Котор. Београдски ђак. Један од оснивача: *Дела, Професорској друштва* и *Српске књижевне задруге*. Народни посланик, председник скупштине, министар унутрашњих дела, па просвете, па вера. Члан Државног савета. Са Љубом Ковачевићем објавио *Историју српског народа*. Написао већи број радова из историје. Српска краљевска академија штампала је 1904. године његово дело *Својој историји српског устанка*.

Јокић Коста, официр, писац *Војничкој дуквара*.

Јоксимовић др Драгољуб, 1872, Бачина. Школовао се у Параћину, Крушевцу и Београду. Организатор Варваринске прославе. Народни посланик и одборник Београдске општине. Као народни посланик био је члан Војне анкете, која је пред Балканске ратове проучавала стање војске и припремала њену реорганизацију. У току Првог светског рата постао је члан главног одбора Интернационалне парламентарне конференције за трговину. После рата учествовао је као члан наше делегације на Конференцији мира у Паризу 1919. и 1920. године.

Карађорђевић Александар I, (Цетиње 1888 – Марсељ 1934), краљ. Имао две године када му је умрла мајка Зорка (1864-1890), кћерка црногорског књаза Николе I Петровића.

Карађорђевић Ђорђе, (Цетиње 1887 – Београд 1972), краљевић, први син краља Петра I и Зорке. Имао три године када је остао без мајке. Написао аутобиографију *Истина о мојој животи*.

Карађорђевић Петар I, (Београд 1844 – Београд 1921), краљ. Карађорђевог унук.

Ковачевић Љубомир, (Петница 1848 – Врњци 1918), београдски ђак, по Н. Радојчићу: „историк самоук”, кум Стојана Новаковића, професор Велике школе 1894, а годину дана касније министар просвете. Секретар Српске краљевске академије. Отац две жртве Балканских ратова. Син му паде на бојишту, а кћерка Вида, сликарка, пресвисну од туге за братом.

Маринковић Лука, први српски конзул у Приштини. Убијен 1890, испред конзулата, после само пет месеци службе. „Може се овом злу стати на пут”, писао је у једном од својих конзулских извештаја премијеру Ђенералу Сави Грујићу.

Мијајло, својта Поповића из Врбнице, пореклом са Косова. Ађутант вожда Стратимировића. Миин невенчани муж. Вртлар у Белведеру, трагач за златом у Аустралији и Новом Зеланду. По повратку у родни крај гробар без пензије. Народ га храни поделом, коју износи на гробље. Од иметка поседује само гробно место.

Милан, Мијајлов и Миин син. Обавештајни официр у пензији. После смрти мајке, одрастао у хранитељској породици. Значајно помогао српску обавештајну заједницу. Ержин муж. Деце немају.

Његош Петровић Јелена или **Јелена Савојска** (Цетиње 1873 – Монпеље 1952), црногорска принцеза и претпоследња краљица Италије (1900 – 1946). Мајка последњег италијанског краља Умберта II. Сестра кнегиње Зорке Карађорђевић. Свастика краља Петра I. Тетка краља Александра I. Рану младост провела је на руском двору. На венчању цара Николаја II упознала је напуљског принца Виторија Емауела III. Венчали су се 1896. Две године касније њој су као престолонаследници Словенци, поданици италијански, упутили молбу, на српском, да добију свој језик у цркви и школи. Бискуп Ришар из Монпељеа иницирао је да се Јелена Савојска прогласи за светицу.

Панић Милосав, (В. Шиљеговац 1796 – В. Шиљеговац 1876), тежак. Турци га убили док је чувао овце, па му одсекли главу.

Пачу др Лаза, (Чурут 1855 – Врњци 1915), државник. Медицину студирао у Цириху, а докторирао у Берлину. Био лекар и шеф општинског санитета у Београду. Члан главног одбора Радикалне странке. Министар финансија 1904-1905, 1906-1908, 1912-1915. код премијера Ђенерала Саве Грујића и Николе Пашића. Успевао да уравнотежи буџет на тај начин што је спроводио систематску штедњу. После тридесет година сталних буџетских дефицита, буџет је 1904. показао суфицит. Стајао је на челу Министарства финансија за време Балкан-

ских ратова. Дobar говорник, речит, логичан и постојан у брaњењу државног буџета. Имао силног утицаја на слушаоце, са довољно ауторитета да спроведе штедњу кроз Владу и Скупштину. Умногoме је допринео сређивању наших финансија и набавци новца за ратове. Са немачког превео *Науку о финансијама* од Еберга и *Буџет* од Хекела.

Спалајковић др Мирослав, дипломата, 1869, Крагујевац. Докторирао на Сорбони. Министар иностраних послова, дипломатски представник у Петрограду, конзул у Приштини, посланик у Софији, где је учествовао у склапању Балканског савеза, делегат Србије приликом склапања мира у Букурешту (1913), па пет година посланик у Русији, где је преживео Октобарску револуцију. Пред пензију, тринаест година амбасадор у Паризу. Делегат на прва два заседања скупштине Друштва народа. Пријатељ краља Александра, кнеза Павла, ђенерала Милана Недића... Био и остао частан човек. Амерички амбасадор у Русији Џорџ Кенан оставио је записано како је изгледао први пријем страних дипломатских представника код Лењина. „Ви сте бандит. Ви сте осрамотили словенску расу и ја вам плујем у лице!”, повишеним гласом, рекао му је Спалајковић, док су сви други ћутали.

После Другог светског рата, Француска влада дала му је тајно уточиште и тако га спасила од санкилота. Више од половине свог живота провео изван отаџбине: Француска преко тридесет година, Русија десет, Турска, Бугарска... Написао десетак књига.

Умро је 1951. у Севру, предграђу Париза познатом по Међународном бироу за тегове и мере. Шездесет и пет година касније, у Београду је на Филозофском факултету историчар Зоран Бајин одбранио своју докторску дисертацију *Мирослав Спалајковић (1869-1951) биографија*, на више од шест стотина страна.

Тито Броз Јосип, (Кумровец 1892 – Љубљана 1980), никада није посетио Рибарску Бању. У јесен 1912. позван је у војску, где се убрзо попео до чина наредника-водника у пуку. С двадесет и једном годином био је један од најмлађих подофицира у царско-краљевској војсци. Ратовао против Краљевине Србије

од августа до децембра 1914. године, као наредник 25. домо-бранског пешачког пука. Са српског послат је на руски фронт. „Овај подофицир се јавља увек добровољно при сваком опасном подухвату као командир патроле и учинио је већ више пута доста нереда у непријатељским редовима”, наводи се у документима из тог периода. Зато му је команда доделила малу сребрну медаљу за храброст, или чак две, као и пет круна за сваку непријатељску пушку.

Карантински речник

(к-л)

каранлук (карамлук) м. (тур.) тмина, мрак, помрчина; тур. *kara* = црн.

карантен, -ена м, **карантена** ж. и **карантин**, -ина м. (фр. *quarantaine*, итал. *quarantine*) четрдесетодневно санитарско посматрање путника што долазе из крајева (иностранства, преко мора, река и др.) у којима влада каква заразна болест; *конџумац*. *Баџуџи*. Морали су остати у карантени на венецијанској граници. *Шкреб*. Подизала се на Дрини ђумрукана и карантин.

карантин је појам који се понекад користи у међународном праву као синоним за блокаду.

Прва примедба писца (п.п.), Народни синоним за међународне санкције добро је познат, а изведен је од **карантена**, ж, **карам те натенане**.

каранцолоз м. (тур.) црни демон, зао дух, који се, по народном веровању, појављује око Божића.

контумац у шаху забрана даљег помицања фигура, јер је играчу истекло време предвиђено правилима игре за размишљање, па он губи партију без обзира на позицију на шаховској табли. *Шах 1*. Партија добивена контумацом не урачунава се.

contumacia, **ae, f.** енгл. *contumacious*, фр. *sontumace*, шпан. *contumaz*, порт. *contumaz*, пркос, упорство, јогунство, тврдоглавост, непокорност (према вишем од себе; сп. *pertinacia*, *obstination*, *superbia*): с. *et arrogantia*; с. *responsi*; ретко у добром смислу, с. *libera*, племенит пркос, напр. Сократов судијама. **Contumaciter**, **adv. s comp.**, **uporno, jogunasto.**

contumax, dat. contumaci, упоран, јогунаст, тврдоглав, охол: с. animus; homo; с. in alqm и с. alci, према некоме; adversus tormenta с. **servo-rum** fides, верност робова стална и на мучењу.

con-tu-macio: con, Соларић. Од кон, конец. „Након толико времена, или толико дана”, говоре Срби доко-каторски, наместо, до или после толико времена, тј. на концу толико времена. п. п, *крајина, украјина, окрајак*. **tu, ти**; tibi, *тибе*; te, *те*. п. п, ту, туна, тунак. **macio**, as, avi, atum, are, мршавим делати = мршавим начинити; мучити, моштити, мождити = изнуривати; Ђорђевић. **macies, ei, f.** (macer), мршавост, сувоћа; о њиви = неплодност; о говору = сувопарност.

Три примедбе писца (п. п.):

- 1) п. п, **con-tu-macio** = до краја (у-крајине) те мучим, Народ вели: Тераћу те до Страшног суда, а у ново доба: На крају ти ударе санкције.

Контумацист = Крајишник

- 2) п. п, **цон-цацо**, *онередиши се нашићо, ойојаниши, йока-каши, йокакиши*, **кон-кака** уместо да те **con-tego**, tecti, tectum, покрити, штитити, бранити, чувати, сакрити, утајити.

- 3) п. п, **кон-тега, о, и**, а може и **етега, о, и**, етога

контумација (л. contumacia пркос, упорност) *йрав.* непослушност, неодазивање судском позиву, недолазак на суђење; такође: = *каранџин*; *ин конџумацијам* (л. in contumaciam) због непослушности, тј. због неодазивања судском позиву, у одсутности (напр. бити осуђен).

контумацирати *йрав.* због непослушности или недоласка на суђење судити и осудити на основу поднете тужбе; бити (или: држати) у *каранџину*.

римски **limes, itis, m.** 1) *йрав.* бразда између два поља или њиве, с тога = камењем или чим другим означена *међа, іраница* између поља (с појмом правничке или **религиозне** светиње; пор. terminus и finis): partiri limite campum; saxum ingens, limes agro positus. Отуда а) *іраница* које земље, напосе *ујиврђена йо-іранична линија*: limite acto praesidiisque; б) *разлика*. 2) уопште

йуѣ, који води извесним правцем (ужи и мањи пут; пор. *via*), *сѣаза*: *acclivis*; *rectus*. Отуда α) **речно корийѣ**; β) *йруѣ на небу* (*комеѣа*): *longo limite sulcus dat lucem*; γ) **троп**. *Iis patet ad coeli adytum*; вестро лимите градиор, идем вашим трагом; **тропеум, i, n.** () на бојишту подигнут знак *йобѣде*, испрва дрвени стуб, на који се вешало заплѣнено оружје и друга опрема, доцније стуб од камена или метала. **троп.** а) *йобѣда*; δ) *сѣоменик* уоште. *Eundem limitem agreee*, ићи истим путем = служити се истим средствима.

Још једна примедба писца (п.п.), **троп**, тропа м. 1) талог који се слегне после топљења кајмака и при справљању масла: *све је ѿо ѿвоје масло* = напор и труд уобличен у намеру да се неком напакости из чисте злоће, или у бољем случају нашали; талог уопште. 2) **дроп**, дропа м. оно што остане од згњечена грожђа или маслина кад се оцеди вино или уље, *ком*, *комина*. 3) **комина**, ж. *ком(а)*. – Ракију пеку само од винове комине. *Нен. Љ*. Све до зиме куће заударјају на ракију и комину.

коминике, -еа м. = комунике *служдено саоѣшѣење*. – Коминикеи ће ... бити толико суви да ни најснажнија мишица из њих неће моћи да исцеди једну једину кап информација. *Пол. 1958.*

Коминтерна, ж. скраћ. *Трећа комунистичка инѣтернационала*.

комисан, -сна, -сно 1) *који се йрима као комис, војнички*. – Донео сам за вас ранац и у њему су две комисне кошуље. *Јакиш. Ђ*. 2) *обичан, йросѣ*. – 'Ајде бар да је каква шљивовица ... него нека ординарна и комисна бећаруша! *Срем.*

комисар, -ара м. комесар. – Русија је једва успела склонити Порту да се пошљу у Србију један руски и један турски комисар. *Јов. С.*

комисарица, ж. комесарица. – И сама Амадејева станодавка је у пози испитне комисарице. *Новак.*

комисарство, с. комесарство. – Истога је дана ријешен генерал Рамсберг комисарства. *Шиш.*

Мезијски* лимес од Црног мора до Београда, с војним путем, имао је сталне логоре: на левој обали Дунава каштел **Panovseja** (Панчево), а на десној **Vincea** (Винча).

***мазија**, ж. 1) *челик, наго*. – Као да је свака реч старог Личанина била комад тешке мазије. *Беї*. фиг. Живи огањ, огањ од човјека, мазија. *Лал*. 2) ист. етн. *комад усијаној жезла који је окривљени вадио из вреле воде да би се утврдило да ли је крив или невин*. – Ако кривац не би признао кривицу, подвргавао је Божјем суду (вађење мазије). *Ђорђ*.

Карађорђе је осудио Милутина Гарашанина да вади мазију због попаљених сена. Вождови момци применили су је, у време море или дечје редње, на неким женама на које је пала сумња да су вештице. Скинули су их голе, обмотали конопцем око тела, па их бацили у реку. Пошто су све потонуле, дрзо су их извадили, јер вештице плутају.

Лимиганти племена која су живела дуж римског лимеса (л. *limes*, граница и л. *gens*, племе). Амијан Марцелин зове побуњене сарматске робове *Limigantes Sarmatae servi*. Цар Констанције II, половином IV века, два пута је са легијама ударио на њих јер су одбили да им он упути Говор помирења. У крвавој бици савладао их је и одлучио да их расели. Али било је и оних који су успели да се спасу, препливали су реку и сакрили се у мочварама. Ту су их ловили плаћеници сарматског порекла, па изводили пред цара да моле за милост како би их послао у прогонство. Две године касније, пристали су да дођу на преговор са царем. Он је устао да им одржи говор, а они су покушали атентант на њега. Римљани су одговорили општим покољем. После ових догађаја, које је забележио Амијан, губи им се сваки траг у изворима.

линија (л. *linea*) црта, потез, правац, низ, ред, нит; *мат.* идеално простирање у дужину, без дебљине и ширине; у мат. геогр. *еквајтор*; у генеалогiji и науци о наследству: низ сродстава који потиче од једног заједничког праоца или оснивача породице (права, побочна, узлазна, силазна линија); *вој.* тактички распоред трупа у дугачком фронту и са малом дужином; *стајаћа војска* (сем гарде); *фиј.* правац и начела којих се човек

придржава у животу (*он је остѐао на сѝарој линији*, тј. остао је веран својим начелима); такво схватање није *на линији* = није у складу са начелима, напр. странке. „Дужина без ширине” (Еуклид). Уметничко средство, настаје на подлози употребом оловке, пера, креде... Психолошким проучавањем утврђено је да свака линија изражава неки осећај и има своје симболичко значење. Основна линија или линија основе у типографији и краснопису је линија на којој „леже” слова, а испод које се спушта десцент.

линијаш, -аша м, покр. заст. 1) *Војник који служи у редовној војсци, у кадру (за разлику од крајишке војске)*. – Као пуковник служио је негдје у Италији, код *линијаша*, како су **Крајишници**, (п. п, слова подебљана) звали сву војску изван **Крајине**. Тур. 2) онај који се стриктно држи утврђеног политичког правца, који се увек држи званичног, службеног става у политици (Матица српска).

крајишта истурене борбене границе

п. п, **линијаш** = белорукаш, никад карарукаш

Крајишник = црнорукац, лимигант; под сваком влашћу контумацист (живи под мерама).

Сада је овде гробље, а некада била је кафана

Краљевина Србија имала је становништво једно од најмлађих у Европи, а Република Србија треће по старости.

Речник мање познатих речи и израза

аба домаће сукно

абација сукнар, народни кројач

акакија у балканским земљама: марамица или свилена врећица окачена о владарев појас, код Срба: само у облику свитка, повеље, и владар је носи у десној руци

актуаријус, актуар нижи чиновник, писар

акча ситан турски новац, пара, аспра

амам Турско купатило

антиминс, антимис платно са сликом Христовог погребца и ушивеним моштима светаца

антипод човек или географски објекат на супротној страни Земљине кугле

апологетика грана теологије чији је предмет одбрана хришћанског учења

арендатор закупац

асесор судски помоћник, помоћник старешине било ког надлежства

асичина бунтовник, одметник; **asi (hasi) ar.** непокоран бити

аскер турски војник

афронтирати извести, изводити

базати ићи без циља, скитати, тумарати

берат диплома, повеља, султанов указ

бифора дводелни прозор са стубићем

бурчелица, бурчела пловило веће носивости

вада јарак, каналић, којим се вади (одводи) вода са потока или извора до њиве, воденице или риђњака

валија турски војно-административни ста-решина једне области – вилајета

варгија varis (ар.) наследник; наследни порез; *ѿрезиме* – Тело Флавија **Варгија**, старца, који је седам година лежао мртав у своме стану у Ђенови, пронашли су извршитељи пошто су разбили улазна врата како би му запленили намештај због дугова. Суседи нису знали да је он преминуо. Новинарима су свог комшију описали као тихог интроверта, који је годинама живео сам и планирао да оде у старачки дом.

вилајет турска област којој на челу стоји валија

војвода командант српских одреда у Царевини од краја XVII века

Војводина српска проглашена 1848, први војвода Стеван Шупљикац, па цар Јосиф преузео себи ову титулу

волута украс у облику спиралног увојка са кружићем у средишту

вотиван заветан, – црква, вотивни предмети

вред увреда, рана, штета, квар

гаваз почасни стражар, полицајац, страних дипломатских представника у Турској и виших државних чиновника уопште

гаца за Рома, не-Ром, *в. ѿца*, сељак; јер Роми преферирају трговину

геца за Рома, не-Ром, *в. ѿца*, сељак, онај који обрађује земљу

глеђосати превлачити глеђу, поцаклити

глоба новчана казна

движење покрет, кретање, шетња

дереглија дрвено речно превозно средство, скела

диван царско или везирско веће, већница, царски престо

дивано Ромски суд, по обичјном праву

дивитисион или багреница владарски орнат од црвене или тамномодре уске тунике, дуге до земље, уских рукава, са широким златним оковратником

долап орман

душема простирка, дрвени лежај

егзарх патријаршијски намесник

епархија црквеноадминистративна област ко-јом управља епископ, владичанство

епитимија казна којом више црквене власти кажњавају неко црквено лице за учињени преступ, односно кривицу

ескадрон коњичка јединица

запис култно дрво, обично храст, с урезаним крстом код кога се искупљају крстоноше

заптија (тур.) управник области; стражар, редар који одржава ред

заставице правоугаони украси у србуљама

зграфито сликарска зидна техника, комби-нација графике и рељефа, гравирање, гребање

зулум насиље, тиранија, угњетавање

зулумћар насилник

издател издавач

ини други

инсигнија део одеће или предмет којим се владару давао посебан значај: круна, плашт, жезло или скиптар, застава...

исихазам религиозно-духовни и богословко-философски покрет организован на Истоку (XII-XIV века), нарочито на Светој Гори

исихија (грч.) мир, мировање, тишина; (слов.) молчаније; молитвено тиховање (Св. Јустин Поповић)

јашмак марама, вео којим су муслиманке покривале главу и лице

кадија шеријатски судија

каза нижа административна јединица у Османском царству (од 1864, вилајет – санџак – каза – нахија)

карлштат, карлштатска епархија карлова-чко владичанство

клерикална школа богословија

клисар црквењак

кнежина, кнежија кнежевина, група села организованих у самоуправу са заједничким кнезом у доба владавине Турака

књигопечатња штампарија

колајна медаља

комонвелт енг. „опште благостање, заједничко добро”, политичка заједница основана због општег добра

коморник дворски службеник

конзисторија црквени суд

контумац карантин

крајишта истурене борбене границе

крис романо Ромски суд по предању и обичајном праву

кулук радна обавеза полуслободних сељака према феудалном господару или спахији

кумпанија *војн.* компанија, зграда где је било кумпанијско заповедништво

лазарет болница за оболеле од заразних болести; просторија за издвајање оних који могу преносити заразне болести, *карантин*

лапот некадашњи обичај убијања старца, геронтоцид

лира турски новац

литографија умножавање слика, цртежа или текстова отискивањем са углачане плоче меког камена, снимак израђен на тај начин

лорос широка трака на багреници, *в. дивизион*, до испод колена

лотра стубе, мердевине

магистрат градска управа, општина

мазгала пушкарница

мазија челик, надо; комад усијаног жезла који је окривљени
вадио из вреле воде да би се утврдио је ли крив или невин

мартинка врста пушке, врста птице (галеб)

масаџика кћерка јединица, мужу доноси имовину у маси јер
нема са ким да је дели

мафорион *јрч.* Хаљина

меандричан кривудава, вијугава, завојит

меџеџија дукат, новац и орден установљен од султана
Џеџул-Меџида 1844. Године

милет (тур.) народ, нација, верска заједница

мираз поклон који породица младе даје младожењиној породици на дан венчања

мираџика једна од кћерки без браће, мужу доноси део очевине
јер мора да се намири са сестрама

митрополија црквена област под управом митрополита; седиште митрополита

мумаказе усекач за свеће, направа у облику маказа, шкара којом се усекују свеће

мутесариф управник санџака

муфтија најстарији, највиши муслимански свештеник у једној области или покрајини

нагумати се најести се, награбити се, много стећи (новаца)

нахија управно подручје, крај, област

неунитскога неунијатског, непоунијаћеног

обмундировна војничко одело, опрема

обрежак брежуљак

орнат свечана службена одећа црквених или световних достојанственика

оџаџија соба у којој има оџак, огњиште

палатин достојанственик на краљевском двору, краљевски намесник

палисад препреке од зашиљених стубова забијених у земљу; ограда од колаца

панакамилавка камилавка с велом

панчина стајаћа вода, отуда Панчево

патрологија појам који обухвата науку о животу и књижевној делатности црквених писаца, те истраживање и излагање живота и књижевног рада старих црквених писаца

печатња штампарија, штампање, штампа

пешкеш дар, поклон

пјешаштво пешадија

повјесница повест, историја

појутрица појутарје, доручак другог дана крсне славе

полезан користан

полууставно писмо врста ћирилице и глаго-љице; од XIV века јавља се већа слобода и брзина при писању; брже, канцеларијско писмо

попечитељство грана државне управе којом руководи попечитељ

постриг обред примања за калуђера, праћен резањем, стрижењем косе

потпрашница пушка, *насуџи на њрашницу, на чанак њушке кременјаче њраха* потпрашити

правитељство управа, влада

предпријетије приступање, **прелазни период, транзиција, п. п.** (Кад сам био мали, учитељица нам је казивала: „Децо, ми живимо у социјализму, а то је прелазни период ка комунизму”. Сада слушам, да живимо у доба транзиције ка ЕУ)

презвитер свештеник (други степен), углавном парохиски; ђаконски чин је први, а епи-скопски трећи степен свештенства

препарандија учитељска школа

прикољиш геронтоцид, лапот; *код Влаха* жи-ви вампир

провентни фонд општински фонд *Панчевац*. До 1861. године школе у Панчеву издржавале су се из провентног фонда, тј. од пореза и прихода општинских добара

прочи други, остали

пуждра полни орган четвороножних животиња (обично коња)

пунца направа за утискивање одређеног знака, жига на предмете од драгоцених метала

пунцирати утиснути, утискивати пунцу, жи-госати

пусат оружје

пустевовање геронтоцид, лапот

раскужни који служи за раскуживање, дезин-фекциони

рахатлук задовољство, уживање, безбрижност

регимента пук, пуковнија

розета округли орнамент у облику расцветане руже

санкилот безгаћник, гологузан из Француске буржоаске револуције

сарај двор, палата, зграда министарства, некада читава султанова послуга, стража, тј. царска кућа

сигнатура уопште знак, ознака, обележје

сирин словенско митолошко биће са главом и грудима жене, а телом птице

сирјеч наиме, односно, то јест; ипак, дакле, заиста

скотолоштво содомија, полни сношај са жи-вотињама

србуља рукопис или књига српскословенске редакције

старопутина тако и данас на Мојсињи зову давно утабани **стари** пут

столп стуб

стражмештар по рангу највиши подофицир у аустро-угарској војсци, наредник

сукнара фабрика сукна

сукно дебела вунена ваљана тканина за сељачко одело и одевне предмете

сумаседши луд, онај који је са ума сишао

супедион јастук на коме стоје ноге владара

тауширати племенити метал, обично злато, сребро или платину, уметати ради украса у металну подлогу (од гвожђа, бакра, бронзе...)

тежак сељак

тепе место

тепсија плићи бакарни или емајлирани суд за печење пита, колача...

тиквара рибарска барка која има заклон за чувара и рибарски прибор

типи црквени устав, правилник, прописи за живот монаха у манастирима

тумбас мали чамац плитког дна

ћувик стрм, стрменит брежуљак, брдски вр-шак

ћурак кратки горњи зимски капут постављен крзном

ћускија врста алата, дебела гвоздена шипка, прилично тешка, заобљена при врху

усуд судбина

утвареј, утвари освећени судови и други прибор за богослужење

утефтерити бележити у тефтер (бележницу); тефтердар, министар финансија код Османлија

утулити угасити

фанариоти Грци који су долазили у Србију за владике и свештенике, а истицали се себичношћу и лукавством

Фанде албанско племе

фереца у муслиманској женској народној ношњи, дугачак огртач, који се носио с тамном копреном преко лица

ферман писмена наредба муслиманских владара, заповест, султанов декрет

фес капа од чоје ваљкастог, купастог или полулоптастог облика, најчешће црвене боје какву обично носе муслимани

филоксера болест која напада винову лозу

фишкелија кожни појас с преградацама, са џеповима у којима стоје фишеци, кеса или кутија за фишеке (метке, патроне)

фишкар адвокат

фрајкор добровољачки одреди састављени од Срба војника у аустро-турском рату (1788-1790), познатом под именом Кочина **крајина, п. п.**

френологија псеудонаука која проучава облик лобање и на основу њега указује на менталне способности и карактерне особине

фукара сиротиња како материјална, тако и духовна

фундус имање, имовина, земља; фонд, залиха

хинтов кочија, фијакер

хиротонија рукоположење

целибат неженство, беженство, безбрачност

чакшире панталоне

чезе лака кола на два точка

чембер вео у муслиманке

череп кост на глави, која покрива мозак

чибук невелика цев начињена од дрвета, ћилибара, у коју се усађује цигара при пушењу

чинодејствовати вршити чинодејство (обред који свештеник врши у цркви)

чун мањи пловни објекат; чамац уопште

цаца крхотина стакла, црепа, керамике и сл.; безвредна, бескорисна, непотребна ствар

цинка љута паприка

цукела велики сеоски пас, псина

шајка врста ратног брода на весла, обично речног, са оштрим гвозденим кљуном

шанац дубок ров с насипом за одбрану у рату

шарнир шарка за врата или прозорско окно

шацовати ценити, процењивати

шепа плитка капа, *дем.* шепица

шеријат муслимански верски прописи

шикља врста уског, издуженог чамца

шиљте јастук за седење, вунени, мало већи него обични јастуци

шкрипити показивати нетрпељивост, непријатељство према некоме, мрзети некога, радити против некога. *Майица српска* (Одонда шкрипи на новог бана).

шкрипач *руски* гуслар

штуле гигаље, ходуље. Банаћани причају анегдоту да су још стари Римљани морали да измисле штуле како би могли да пролазе кроз митровичко блато. Книћанин је користио *коље*, п.п.

Белешка о писцу

Прота Драгић Илић, негдашњи катихета крушевачке Гимназије, рођен је 1969. године у Прокупљу, у свештеничкој кући. Завршио је Богословију Светога Саве и Богословски факултет Српске православне цркве у Београду. Служи при Саборној цркви Светога Ђорђа у Крушевцу.

Један је од оснивача часописа студената Богословског факултета *Лојос*, у коме је објавио своје прве радове. Редактор је *Енциклопедије Крушевца и околине* (2011).

Аутор је књига: *Трокрњижје Послушања*, 1997, 2001, 2006, *Мојсињски меандри*, 2000, *Тојле сузе на њуџу за Јерусалим*, 2002, *Пџице из Наиса*, 2005, *Маурианус*, 2005, *Јесење клуйко*, 2007, *Манастџири с њоїледом на Крушевац*, 2007, *Заборањено њуџовање кир Среџена Динића*, 2008, *Из иџџорије Цркве Свеџої арханџела у Великом Шиљеїовцу*, 2009, *Из иџџорије Цркве Свеџе Пеџке у Мајдеву*, 2010, *Куцање*, 2013, *Лазарички њроџоколи*, 2013, *Леџ у Свеџу Земљу*, 2013, *Заборањени њроџа Милун Ј. Сџојадиновић (1864-1941)*, 2014, *Добрица Ђосић и један свешџеник из Великої Шиљеїовца*, 2014, *Победоносци*, 2016, *Земља с надимком*, 2016, *Тојле сузе на њуџу за Јерусалим*; друго, допуњено издање, 2017, *На њола њуџа*, 2018.

САДРЖАЈ

ПРОЛОГ.....	5
КЊИГА ВОЖДОВА	7
КЊИГА КРАЉЕВА	99
ИЗ ПРОТОКОЛА ГОСТИЈУ РИБАРСКЕ БАЊЕ.....	177
Карантински речник.....	184
Речник мање познатих речи и израза	189
Белешка о писцу	199

Драгић Илић
КАРАНТИНИЈА 1

Прво издање
2020.

Уредник
Ненад Шапоња

Рецензент
Ненад Шапоња
Милета Аћимовић Ивков

Лектура и коректура
Драгана Типсаревић
Снежана Савкић

Припрема за штампу
Саша Пешић

Пласман
Интернет књижара АГОРА
064-648-22-88
prodaja@agoraknjige.rs

Издавачи
АГОРА
Зрењанин, Коче Коларова 12 А
Агора – издаваштво, Нови Сад, Илирска 16 А
е-маил: ns.agora@gmail.com; www.agoraknjige.rs

За издавача
Драгослава Живков Шапоња

Нови Сад, Момчила Тапавице 2

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41-31

ИЛИЋ, Драгић,

Карантинија 1 / Драгић Илић, – 1. изд. – Зрењанин ; Нови Сад :
Агора 2020 (Нови Сад : Сајнос). – 201 стр. ; 21 см. – (Библиотека
„Календар”; књ. 94)

Тираж 1.000.

ISBN 978-86-6053-283-3

COBISS.SR-ID 3....